

Programkomiteens andreutkast
November 2012

***Forslag til
politisk program for
Kristelig Folkeparti
2013 - 2017***

Menneskeverd i sentrum

Innhold

KrFs verdigrunnlag og ideologi10

Grunnverdier.....	10
Det kristne menneskesynet.....	10
Nestekjærligheten.....	10
Forvalteransvaret	11
Kristendemokratiske prinsipper	11
Menneskeverd	11
Felleskap.....	11
Mangfold	12
Folkestyre.....	12
Solidaritet.....	12
Nærhet.....	12
Rettferdig fordeling	12
Generasjonsansvar	13

KrFs verdigrunnlag og ideologi14

Verdigrunnlaget.....	14
Det kristne menneskesynet.....	14
Nestekjærligheten.....	14
Forvalteransvaret	14
Kristendemokratisk ideologi.....	15
Et helhetlig menneskesyn og likeverd.....	15
Felleskap og mangfold	15
Nærhet og subsidiaritet	16
Solidaritet.....	16
Forvalterskap	16

Retten til liv19

Støtteordninger og forebygging	19
Forskning, informasjon og oppfølging	20
Sortering av mennesker	20
Abort sent i svangerskapet.....	20
Verdighet ved livets slutt	20

Familiepolitikk23

Ekteskap og samliv	23
Bra for barna.....	23
Fleksibilitet	23
Økonomiske ordninger	24

Kontantstøtte	24
Barnetrygd.....	24
Barnehager	24
Aleneforeldre.....	25
Familien bestemmer.....	25
Barns rettigheter	25
Adopsjon	26
Familie, foreldreskap og samlivsbrudd	26
Barnevern.....	26
Likestilling	29
Likestilling og arbeidsliv	29
Kvinner som handelsvare.....	30
Vold i nære relasjoner	30
Integrering og likestilling	30
Et samfunn med plass for alle	33
Aktive mennesker	33
Universell utforming.....	34
Funksjonshemmede barn og foreldre.....	34
Ungdom med funksjonshemminger	34
Helsepolitikk	37
Etiske refleksjoner	37
Helsestasjon og skolehelsetjeneste	37
Samhandlingsreformen.....	37
Folkehelse	38
Sykehus	38
Politisk styring.....	38
Prehospitale tjenester.....	39
Pasientsikkerhet	39
Livshjelp.....	39
Psykisk helse.....	39
Bioteknologi	40
Kvinner	40
Ungdomshelse.....	41
Nettbaserte helsetjenester	41
Innovasjon i helsetjenesten	41
Bedre alderdom	44
Seniorpolitikk	44
Eldreomsorg.....	45
Egnet boform	45

Innovasjon for livskvalitet	45
Fysisk aktivitet	46
Kvalitet i omsorg	46
Eldresentre/dagsentre	46
Hverdagsrehabilitering	46
Etikk	47
Eldre og tannhelse	47
Omsorg ved livets slutt.....	47
Ruspolitikk.....	49
Justispolitikk	53
Forebygging, politi og beredskap	53
Bekjempelse av kriminalitet.....	54
Straff og straffeprosess.....	56
Kunst og kultur	59
Mangfold	59
Barn og unge	59
Kor og vokalmusikk.....	59
Korps	60
Film	60
Språk	60
Opera og ballett.....	60
Kulturbærere.....	60
Kulturminner	61
Kirkebygg som kulturminner	61
Levende kultur	61
Bøker	62
Idrett	64
Idrettsanlegg	64
Idrett for alle.....	64
Svømming	65
Fysisk aktivitet	65
Doping	65
Mediepolitikk	67
Vannskilleprinsippet	67
Internett.....	67
Universell utforming	68
Religion, livssyn og trosfrihet	69

Kulturtradisjon og trosopplæring.....	69
Trosfrihet og trossamfunnenes selvstendighet	69
Folkekirken	70
Det sivile samfunn	72
Nyskaping for ideelle prosjekter.....	72
Skolepolitikk	74
Lærerne	74
Kvalitetsheving	75
Sammensatte utfordringer	75
Verdier	75
Norsk språk	75
Friskoler	76
Grunnskolen	76
Videregående opplæring	78
Høyere utdanning og forskning	81
Livslang læring	81
Forskning.....	82
Universitetsstruktur	82
Studiefinansiering og studentvelferd	83
Private høyskoler	84
Klima, energi og miljø	86
Klima	86
Oppfølging av klimaforlikene	87
Klimagassutslipp og utvikling	87
Tilpasning til et klima i endring	87
Energipolitikk	88
Fornybar energi.....	89
Kraftnettet	89
Energieffektivisering.....	90
Olje og gass	91
Miljøvern	94
Naturforvaltning	94
Skogvern.....	94
Rovdyr i norsk natur	94
Friluftsliv og bruk av naturen.....	95
Forbruk og avfall.....	96

Forbrukerpolitikk98

Tjenester for alle	98
Nei til sløsing	98
Barn og unge	98
Gjeld og lånepress	99
Spilleavhengighet	99

Næringspolitikk101

Næringsliv og næringsutvikling	101
Små og mellomstore bedrifter	101
Energi	101
Arbeidskraft	102
Sosialt entreprenørskap	102
Statlig eierskap	102
Maritime næringer	102
Reiseliv	103
Landbruk	104
Differensiert struktur	105
Jordbruksfond	105
Dyrehold	105
Landbruk og miljø	105
Rekruttering	106
Skogbruk	106
Markedsadgang	106
Fiskeri og havbruk	108
Industri	109
Konkurranse	110
Energi	110
Miljøteknologi	110
Mineralindustri og bergverk	110

Arbeidsmarkeds- og velferdspolitik.....112

Utenforskapet	112
Et fleksibelt regelverk for et mangfoldig arbeidsliv	113
Utenlandske arbeidstakere	114

Boligpolitikk.....117

Mer aktiv nybyggingspolitikk	117
Sosial boligpolitikk	117
Energi i boliger	118
Universell utforming	118

Samferdsel.....120

Planlegging	120
Veinettet	120
Kysten.....	121
Fly	121
Jernbane	121
Datatrafikk.....	121
Sykkel.....	122
Kollektivsatsing i storbyregionene	122

Distriktpolitikk125

Bypolitikk.....127

Boligbehov	127
Byene som regionale motorer.....	127
Kollektivtransport	128
Sosiale utfordringer.....	128
Hovedstaden	128

Urfolk og nasjonale minoriteter130

Samepolitikk	130
Sametinget	130
Jødene	131
Rom og romani.....	131
Skogfinnene.....	131
Kvenene	132

Nordområdepolitikk133

Sårbare områder	133
Samarbeid	133
Nordområdepolitikk: Nord-Norge.....	134

Innvandring136

Differensiert behandling.....	136
Behandlingstid.....	136
Kvoteflyktninger	137
Arbeidsinnvandring	137
Inntektskravet.....	137

Integrering og inkludering139

Introduksjonsjobb.....	139
Systemet må ikke passivisere	139

Prioritert politikkområde	139
Demokrati og samfunnsstyring	142
Åpenhet.....	142
Partiene.....	142
Valg	142
Grunnloven	142
Lokal handlefrihet	142
Samsvar mellom økonomi og oppgaver	143
Innovasjon i offentlig sektor	143
Interkommunalt samarbeid	143
Kommunestruktur.....	143
Barn og unge	144
Eldreråd	144
Funksjonshemmedes råd og brukerrepresentant.....	144
Slagkraftige folkevalgt styrte regioner	144
Finanspolitikk	146
Statens pensjonsfond utland (SPU)	147
Skatter og avgifter	149
Utenrikspolitikk	151
Utvikling og menneskerettigheter	151
Vårt ansvar for å bidra	152
Næringsutvikling i fattige land	152
Styrke myndighetenes evne til å ivareta menneskerettighetene.....	153
Sikre åpenhet og demokrati	155
Bekjempelse av økte forskjeller og diskriminering	156
Bistand som virkemiddel.....	157
Globale fellesutfordringer	158
Klima	158
Fred og forsoning.....	159
Midtøsten.....	160
Økonomisk stabilitet.....	161
Norske interesser og regionalt samarbeid	162
Sikkerhetspolitikk	162
Nordområdene	163
Norges forhold til Europa	163
Norden og nærområdene	164
Forsvarspolitikk	165
Dimensjonering og forsvarsvilje.....	165

Verneplikten.....	165
Internasjonale operasjoner	165
Veteraner	166
Samfunnssikkerhet og beredskap	168

KrFs

verdigrunnlag og ideologi

KrF bygger sin politikk på et kristent verdigrunnlag og en kristendemokratisk ideologi. Vårt verdigrunnlag har sin forankring i det kristne menneskesynet, nestekjærligheten og forvalteransvaret.

KrF er et verdiparti bygget på overbevisningen om at verdiene fra kristendommen er det beste grunnlaget for å utvikle politiske løsninger for samfunnet vårt. Samtidig må det settes klare grenser for politikken virkeområde. Politikken kan ikke og skal ikke blande seg inn i menneskers personlige trosforhold. Målet med politisk arbeid er et best mulig samfunn for alle, uavhengig av tro.

KrFs grunnverdier er det kristne menneskesynet, nestekjærligheten og forvalteransvaret, fordi vi mener dette er verdiene fra Bibelen og kristendommen som har størst relevans for politikken. Ut fra disse verdiene utledes de kristendemokratiske prinsippene som danner grunnlaget for utviklingen av KrFs praktiske politikk.

Verdiforankringen i den kristendemokratiske ideologien utgjør et alternativ til de mer systemorienterte ideologiene på høyre- og venstresiden. En verdiorientert ideologi er det beste redskapet i en verden i stadig forandring. Verdiene våre er uforanderlige og prinsippene våre står fast over tid, men i praktisk politikk vil disse uttrykke seg på ulike måter når samfunnet endrer seg. Dette gir grunnlag for en politikk som både er grunnfestet og dynamisk, og som stadig vil finne nye relevante løsninger på utfordringene vi møter i et moderne samfunn.

Grunnverdier

Det kristne menneskesynet

Det kristne menneskesynet innebærer en forståelse av mennesket som skapt i Guds bilde. Det gir alle mennesker en unik verdi som ingen har rett til å krenke. Mennesket er skapt til å leve i fellesskap. Men vi er skapt forskjellige og er gitt både stor frihet og stort ansvar.

Nestekjærligheten

Den kristne nestekjærligheten innebærer en radikal grunnholdning for hvordan vi skal møte våre medmennesker, som også må få konsekvenser for politikken. Nestekjærligheten gjelder alle mennesker, uavhengig av hvem de er og hvor de bor. Den inkluderer selv de vi måtte oppfatte som våre fiender, og den krever aktiv handling.

Forvalteransvaret

Mennesket har fått et grunnleggende ansvar for å forvalte skaperverket. Det gjelder både naturressurser, økonomiske og menneskelige ressurser. Naturen gir oss store muligheter og stiller oss samtidig overfor et stort ansvar. Godene skal fordeles rettferdig, samtidig som kloden skal overlates til våre etterkommere i minst like god stand som da vi fikk ansvar for den.

Kristendemokratiske prinsipper

Ut fra disse tre grunnverdiene utleder vi prinsippene som til sammen utgjør vår kristendemokratiske ideologi.

Menneskeverd

Menneskeverdet er et overgripende prinsipp i kristendemokratisk ideologi, som ligger til grunn for all vår politikk. Hvert menneske har en uendelig verdi og ukrenkelige rettigheter fra unnfangelse til naturlig død. Først og fremst retten til liv. Et menneske må aldri reduseres til et middel for å oppnå noe annet. Alle mennesker er likeverdige uavhengig av alder, prestasjoner, kjønn, seksuell legning, hudfarge, tro eller andre forskjeller mellom mennesker. Vi er forpliktet til å arbeide for at alle mennesker skal få ivaretatt sine menneskerettigheter.

Fellesskap

Mennesket er skapt til fellesskap og utvikler og realiserer seg selv sammen med andre mennesker. Samtidig er vi mer enn bare en del av et kollektiv. Enkeltmenneskets verd gjør at ingen må utnyttes av andre som et middel for flertallet eller representanter for fellesskapet. Deltakelse i fellesskapet utvikler og utfordrer enkeltmennesket, men fellesskapet må også skape rom for hvert enkelt individ og verdsette mangfoldet av mennesker. Kristendemokratisk ideologi søker derfor å finne en vei mellom individualisme og kollektivism, også kjent som personalisme.

Familien er det mest grunnleggende fellesskapet i samfunnet. Det er i familien de første og nære relasjoner utvikler seg, og det er familien som har hovedansvaret for barna og deres oppdragelse. Det er derfor viktig at samfunnet legger til rette for at familien har frihet til å fylle og utvikle sin rolle.

Mennesker søker også fellesskap gjennom frivillige organisasjoner, lag, foreninger, arbeidsfellesskap, bedrifter og forsamlinger. Fellesskapene bidrar til engasjement og utfører en uvurderlig samfunnsinnsats, som ikke uten videre kan eller bør ivaretas av staten. Sammen bidrar de til å bygge et velferdssamfunn, ikke bare en velferdsstat.

Tro er en viktig del av det å være menneske. Religionsutøvelse har en naturlig plass i det offentlige rom, og det må legges til rette for at mennesker skal få utøve sin tro i ulike trossamfunn.

Mennesket har også kulturelle behov som dekkes gjennom ulike fellesskap. Et aktivt kulturliv legger grunnlaget for et samfunn preget av trygghet, identitet og livskvalitet.

Mangfold

Alle mennesker er skapt forskjellige, med stor frihet til å velge hvordan vi vil leve våre liv. Kristendemokratiet ser på forskjellighet og mangfold som positivt og velkomment. Alle har rett til religionsfrihet og kan ikke påtvinges en tro på tvers av deres vilje. Alle mennesker skal være likeverdige deltakere i samfunnet og gis mulighet til å bidra med sine evner og egenskaper. Vi ønsker et samfunn preget av ulike mennesker, uten at staten eller andre griper inn med ensretting eller begrensning av mangfoldet.

Folkestyre

Vi mennesker er ufullkomne, med evne til å gjøre både gode og dårlige valg. Det finnes derfor ingen fullkommen politikk. Det vil alltid være mulig å endre samfunnet til det bedre. Vi er på vakt mot å samle for mye makt på få hender. Demokratiet er den styreform som gir best beskyttelse mot maktovergrep. Friheten må sikres gjennom maktfordeling mellom stat, lokale myndigheter, marked og det sivile samfunn, slik at ingen enkeltinstitusjon blir enerådende.

Styring av lokalsamfunn, regioner og nasjonen skal skje gjennom organer som er valgt ved frie og hemmelige valg. Ved valgene skal det være alminnelig stemmerett, og organene må ha regler som ivaretar mindretallets interesser. Samfunnet må ha regler for fordeling av makt mellom den lovgivende, dømmende og utøvende makt, og mellom styringsorganer på ulike nivåer. Domstolene må være uavhengige og alle skal være like for loven.

Solidaritet

Nestekjærligheten og menneskeverdet tilsier en solidaritet som er mer radikal enn den som kommer fra rettferdighetshensyn alene. Kristendemokratisk solidaritet handler om en vilje til å verne alle menneskers liv, frihet og verdighet. Alle skal regnes med i fellesskapet, uavhengig av geografisk avstand og på tvers av generasjoner. Vi er forpliktet til å stå opp for sårbare og undertrykte mennesker og til å streve etter sosial rettferdighet.

Nærhet

Enkeltmennesker og de naturlige fellesskapene i samfunnet er frie og har i utgangspunktet selv ansvaret for å løse sine utfordringer. Subsidiaritetsprinsippet, ofte kalt nærhetsprinsippet, sier at beslutninger i samfunnet må tas på lavest mulig nivå. Subsidiaritetsprinsippet må imidlertid ses i sammenheng med solidaritetsprinsippet. Det kan være nødvendig å løfte en beslutning til et høyere nivå, i solidaritet med mennesker som ellers ville rammes.

Der en oppgave ikke kan løses av den enkelte, familien eller frivillige alene, må kommunen tre inn. Der kommunen ikke kan løse oppgavene, må fylket eller staten løse dem. På samme måte trenger vi forpliktende internasjonalt samarbeid der stater ikke kan løse en utfordring alene.

Rettferdig fordeling

Verdens totale ressurser er begrensede og innenfor rammen av en bærekraftig utvikling er det grenser for hvor stort ressursforbruket kan være. Hvert enkelt menneske bør i utgangspunktet ha mulighet til å få sin rettferdige andel av disse

1 ressursene. Vi har et ansvar for å arbeide for en mer rettferdig fordeling i
2 verden. Vi ønsker også å motarbeide for store økonomiske forskjeller mellom
3 fattige og rike i vårt eget samfunn.

4 **Generasjonsansvar**

5 Hver generasjon har ansvar for å forvalte jorden og alle dens ressurser på en
6 måte som ivaretar dagens behov, samtidig som vi legger grunnlaget for at
7 kommende generasjoner skal få muligheten til å dekke sine. Vi må legge til rette
8 for en verdiskaping som gir kommende generasjoner noe å leve av og noe å leve
9 for. Økonomisk vekst kan imidlertid ikke være et mål i seg selv. Ensidige
10 økonomiske hensyn kan ikke gå på bekostning av økologisk, sosial og kulturell
11 utvikling. I forvaltningen av ressursene må langsiktig tenkning ha forkjørsrett.

12
13 Generasjonsansvaret innebærer også at vi må ta vare på og utvikle vår kultur. Vi
14 må legge til rette for kulturell utvikling, samtidig som vi sikrer at kulturarven vår
15 bevares og formidles til nye generasjoner. KrF mener at det er særlig viktig å
16 løfte fram den kristne kulturarven.

1 *Prinsippprogrammet/ideologikapitlet i gjeldende program:*

3 **KrFs verdigrunnlag og ideologi**

5 **KrF bygger sin politikk på et kristent verdigrunnlag og en**
6 **kristendemokratisk ideologi. Vårt verdigrunnlag har sin forankring i det**
7 **kristne menneskesynet, nestekjærligheten og forvalteransvaret.**

9 KrF er et verdiparti. Det kristne menneskesynet skal prege all vår politikk og
10 forplikter oss til en radikal omsorg for våre medmennesker og en rettferdig
11 forvaltning av verdens ressurser.

13 Til sammen representerer KrFs verdisyn og ideologi en tredje vei i politikken. Det
14 gode samfunn skapes i et samspill mellom det enkelte mennesket, offentlige
15 myndigheter og privat og frivillig virksomhet. Disse fellesskapene bidrar til at
16 makt spres i samfunnet og ikke begrenses til noen få mennesker og strukturer.

18 **Verdigrunnlaget**

20 **Det kristne menneskesynet**

21 Hvert enkelt menneske har en uendelig verdi og har ukrenkelige rettigheter fra
22 unnfangelse til naturlig død. Retten til liv er den mest grunnleggende av dem og
23 er en forutsetning for de andre rettighetene. Enkeltmennesket har en unik
24 egenverdi og må aldri reduseres til et middel for å oppnå noe annet.
25 Menneskeverdet må ikke graderes verken ut fra alder, prestasjoner, meninger,
26 kjønn, seksuell legning, bosted, hudfarge, tro eller livssyn.

28 **Nestekjærligheten**

29 Nestekjærlighetstanken bygger på at alle mennesker har samme verdi.
30 Avgjørelser som berører andre mennesker må være preget av respekt og
31 erkjennelse av likeverd. Nestekjærlighet innebærer en radikal solidaritet og
32 krever aktiv handling. Den gjelder alle mennesker og kjenner ingen
33 landegrenser.

35 **Forvalteransvaret**

36 Mennesket har et grunnleggende ansvar for å forvalte skaperverket på en
37 forsvarlig måte. Det gjelder naturressurser, økonomiske og menneskelige
38 ressurser. Skaperverket må forvaltes på en forsvarlig måte. Naturen gir oss store
39 muligheter og et stort ansvar. Ressursene må brukes i pakt med naturens
40 tåleevne. Godene skal fordeles rettferdig ut fra at alle mennesker er like mye
41 verdt. Vi er forpliktet til å verne livsgrunnlaget vårt slik at vi overleverer kloden
42 til våre etterkommere i minst like god stand som da vi fikk ansvar for den.

Kristendemokratisk ideologi

KrF er et kristendemokratisk parti. Våre ideologiske prinsipper som er styrende for den praktiske politikken, utarbeider vi fra de tre grunnverdiene våre; menneskeverd, nestekjærlighet og forvalteransvar, som kommer til uttrykk i Bibelen. Vårt mål er å skape et godt samfunn med livskvalitet for hvert enkelt menneske. De ideologiske prinsippene i vår kristendemokratiske ideologi er et helhetlig menneskesyn og likeverd, fellesskap og mangfold, nærhet og subsidiaritet, solidaritet og forvalterskap.

Et helhetlig menneskesyn og likeverd

Kristendemokratiet betrakter mennesket som et enkeltindivid som har behov for fellesskap. Mennesket er unikt med sine egenskaper og behov og har en sosial natur og søker relasjoner med andre mennesker. Deltakelse i fellesskapet utvikler og utfordrer enkeltmennesket. Fellesskapet på sin side må skape rom for hvert enkelt individ og verdsette mangfoldet av mennesker. Det enkelte mennesket står i fokus i den kristendemokratiske ideologien. Menneskene har forskjellig utgangspunkt, psykisk, fysisk, sosialt og økonomisk. Det kristne menneskesynet forplikter oss til å se enkeltmenneskets ulike evner og behov.

Kristendemokratiets helhetlige menneskesyn betoner sterkt personlig egenart og frihet, men personlig frihet gir på samme tid et personlig ansvar. Egen frihet må aldri gå på bekostning av vår nestes frihet.

Kristendemokratiets menneskesyn legger vekt på at mennesket har åndelige og kulturelle behov, og det blir derfor viktig å skape et samfunn der mennesker kan få utøve sin tro og sitt livssyn. Et aktivt kulturliv og et levende åndsliv gir trygghet, identitet og åpenhet for mangfoldet. Den kristendemokratiske ideologien søker å skape en motvekt til kulturell ensretting. Alle mennesker er like mye verdt. Dette er et helt grunnleggende syn i den kristendemokratiske ideologien. Det betyr kamp mot enhver diskriminering og utnytting.

Fellesskap og mangfold

Den kristendemokratiske ideologien ønsker å bygge et velferdssamfunn fremfor en velferdsstat. Alle mennesker er deltakere i samfunnet og skal ha mulighet til å bidra med sine evner og egenskaper. Velferdssamfunnet baserer seg på et aktivt samspill mellom det offentlige, private og frivillige, og må baseres på verdier som likeverd, omsorg, fellesskap, solidaritet, nestekjærlighet og forvalteransvar. Familien er det mest grunnleggende fellesskapet i samfunnet. Det er i familien de første og nære relasjoner utvikler seg og skaper grobunn for enkeltmenneskets vekst. Ethvert menneske har behov for å være en del av et slikt nært fellesskap. Det er derfor viktig å legge til rette for at familien har frihet til å fylle og utvikle denne rollen.

Mennesker søker også fellesskap gjennom frivillige organisasjoner, institusjoner, arbeidsfellesskap, trossamfunn, bedrifter og forsamlinger. De ulike fellesskapene utgjør et verdifullt mangfold. Fellesskapene bidrar til engasjement og aktiv handling i befolkningen, og møter mennesker i nærmiljøet.

Lag, foreninger og ulike organisasjoner utfører en uvurderlig samfunnsinnsats. Sammen med offentlig og privat virksomhet bidrar disse fellesskapene til bredde og mangfold i samfunnet. Vi ønsker et mangfoldig samfunn der aktiviteter er styrt av mennesker, ikke av staten, og ulik tro, livssyn, ideologi, solidaritet, medmenneskelighet og kreativitet kommer til uttrykk.

Nærhet og subsidiaritet

Den kristendemokratiske ideologien har som mål at beslutninger skal fattes på det lavest mulige hensiktsmessige nivå. Det innebærer at beslutninger skal fattes så nær de det gjelder som mulig. Samtidig må ønsket om nærhet ivareta at flest mulig av dem som beslutningen gjelder, skal inkluderes i beslutningsprosessen. Nærhetsprinsippet handler om maktfordeling og beslutningsmyndighet. Det dreier seg om å avgrense bruken av offentlig makt. Subsidiaritet innebærer at fellesskapet skal fungere som en støtte og hjelp for mennesker når det trengs. Grunntanken er at offentlige myndigheter eller private initiativ skal støtte de naturlige og selvstyrende fellesskapene i samfunnet når disse trenger det. De oppgaver den enkelte og familien ikke makter, må offentlige myndigheter bidra til løsningen av, for å verne om enkeltmennesket og sikre dets plass i fellesskapet. Subsidiaritetsprinsippet erkjenner at vi er avhengig av hverandre som medmennesker, og at alle trenger et fellesskap der man blir tatt vare på.

Solidaritet

Solidaritet handler om likeverd, rettferdighet, tjeneste, omsorg og vilje til å dele. Den kristne nestekjærligheten er en solidaritet som er mer radikal enn den som kommer fra rettferdighetshensyn alene. Solidariteten er uten grenser. Den gjelder på alle nivåer, både lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt, og omfatter alle grupper og mennesker i vår generasjon og de kommende generasjoner.

Samfunnet er ikke en rekke løsrevne institusjoner med ansvar bare for seg selv. Både enkeltmennesker, familien, staten, nasjoner og andre grupper har også et ansvar for å vise solidaritet. Solidaritetsprinsippet står i en vekselvirkning mellom samfunnet og den enkelte. Den enkelte må både kjenne sitt ansvar overfor samfunnet og, etter evne, yte en personlig innsats for de andre i fellesskapet. Subsidiaritetsprinsippet utdyper solidaritetsprinsippet gjennom å konstatere at alle har ansvar for hverandre. Det betyr at institusjoner og grupperinger i samfunnet ikke bare har ansvar for seg selv. Solidaritetsprinsippet og subsidiaritetsprinsippet sett i sammenheng betyr at der noen svikter, må andre gå inn og ta ansvaret. Samtidig handler det om å ta avgjørelser på et nivå der solidariteten omfatter flest mulig mennesker.

Forvalterskap

Mennesket er satt til å forvalte jorden på best mulig måte. Det innebærer i den kristendemokratiske ideologien å skape rettferdig fordeling av ressurser og forvalte naturen slik at vi ikke går utover dens tålegrense.

Bærekraftig utvikling er et nøkkelord i forvalterskap. Det handler om å sikre at økonomisk, industriell og forbruksmessig utvikling er i balanse med økologien – med jordas bæreevne. I den kristendemokratiske ideologien kan ikke ensidige økonomiske hensyn gå foran økologisk og sosial utvikling. Økonomisk vekst er

1 ikke et mål i seg selv. Uten store endringer i produksjons- og forbruksmønsteret
2 og en radikalt endret global fordeling, er ikke fortsatt økonomisk vekst forenlig
3 med en rettferdig og bærekraftig utvikling. Godt forvalterskap handler om å
4 forvalte de økonomiske og naturgitte ressursene man har til disposisjon på en
5 fremtidsrettet måte.
6
7 Verdens naturressurser er begrenset. Innenfor rammen av en bærekraftig
8 utvikling er det grenser for hvor stort ressursforbruket kan være. Vi må derfor
9 beregne hvor stor andel av ressursforbruket hver enkelt verdensborger i
10 utgangspunktet har «rett til».
11

Om behandlingen av kapittel 1/prinsippprogrammet:

Landstyret gjorde i sak L 19/11 følgende vedtak:

- 1. Kapittel 1 i KrFs program gis formell status som prinsippprogram.*
- 2. Den endring som ble gjennomført i 2010 med å gi kapittel 1 i KrFs program et sterkere vern i forhold til endringer ved at den gjeldende teksten legges til grunn ved hver ny programbehandling. Det medfører at forslag til endringer, både fra programkomiteen og fra høringsinstanser i programarbeidet må fremmes som endringsforslag til dette og behandles av landsmøtet. Landsstyret mener dette ivaretar behovet for beskyttelse og demokratisk forankring av partiets prinsippprogram.*
- 3. Landsstyret ber sentralstyret nedsette en egen arbeidsgruppe som gjennomgår prinsippprogrammet (ideologikapitlet). Forslag til endringer behandles i landsstyret og videre i tråd med pkt 2.*
- 4. Landsstyret ber om at det fremmes en lovendringssak som omhandler krav om 2/3 flertall for endringer av prinsippprogramme.*

Sentralstyret fulgte opp landsstyrets vedtak (over) og oppnevnte i sakS 06/12 en arbeidsgruppe bestående av Per Kristian Sbertoli, Marion Bojanowski og Kristian Helland, som i oktober 2012 la frem sitt forslag. Dette ble behandlet i sentralstyret og landsstyret.

Landsstyret fattet i sak L 16/12 følgende vedtak:

- 1. Landsstyret slutter seg til arbeidsgruppens forslag til endringer i kapittel 1 i programmet med de endringer som fremkom i møtet.*
- 2. Landsstyret ber om at utkastet til prinsippprogram/ideologikapittel sendes på høring sammen med 2.gangs høring i programbehandlingen. Landsmøtet må likevel behandle helheten i kapittel 1 i forhold til eksisterende kapittel 1.*

Det er på denne bakgrunn at det i dette programhefte både fremgår landsstyrets forslag til nytt ideologikapittel/prinsippprogram og det gjeldende.

Retten til liv

Alle mennesker har en ukrenkelig verdi i kraft av å være menneske. Menneskeverdet kan ikke graderes. Retten til liv er den mest grunnleggende menneskeretten, og må gjelde fra unnfangelse til naturlig død.

KrFs mål er at samfunnet skal være så barne- og foreldrevennlig og velferdsordningene så gode at gravide kvinner beholder barnet de bærer. Samtidig må innsatsen for å forebygge uønskede svangerskap styrkes.

KrF vil erstatte dagens abortlov med en lov som sikrer livsrett for ufødt liv. KrF vil ikke tilbake til det gamle nemndsystemet, men vil at en ny lov skal legge fosterets rett til liv til grunn og at avgjørelser knyttet til liv og helse tas i dialog mellom pasient og lege. Dette fjerner ikke alle etiske dilemmaer. Det vil, uansett hvilken lov vi har, oppstå vanskelige avveininger som må løses i dialog mellom helsepersonell og den enkelte. KrF ønsker imidlertid ikke en debatt der unntakene blir avgjørende for helheten.

Støtteordninger og forebygging

En viktig del av kampen for ufødt liv er å skape et samfunn som legger til rette for at man får barn, også når det «ikke passer» med tanke på livssituasjon, økonomi, studie eller karriere. De fleste abortene i Norge tas av kvinner i alderen 20-24 år. Økonomiske støtteordninger og tilgangen på barnehageplasser må utformes slik at flere velger å få barnet. Studenter som blir gravide, må sikres praktisk og økonomisk støtte slik at de både får mulighet til å fullføre svangerskapet og fortsatt ha mest mulig normal progresjon i studiene. Kvinner som står i en valgsituasjon, må få veiledning og støtte til å bære frem barnet. Fedre må få selvstendig opptjeningsrett til permisjon uavhengig av mors tilknytning til arbeidslivet. *Se også kapittelet «Familiepolitikk».*

KrF vil styrke arbeidet med å forebygge uønskede svangerskap. Det abortforebyggende arbeidet må innbefatte god og etisk basert seksualundervisning i skolen, en tilgjengelig skolehelsetjeneste og tilgang på gratis prevensjon inkludert god prevensjonsveiledning. KrF ønsker gjennom disse og andre tiltak å arbeide for en nullvisjon for antall aborter i Norge.

Aborter i Norge

I 2011 ble det utført 15 343 svangerskapsavbrudd i Norge - på landsbasis tilsvarer det 13,3 aborter per 1000 kvinner i alderen 15 til 49 år. Dette tallet har vært på om lag samme nivå siden 2000. Selv om antall aborter per 1000 kvinner er forholdsvis stabilt, ser vi endringer innad i aldersgruppene. Abortratene er høyest for kvinner i alderen 20-24 år, dernest kommer aldersgruppen 25-29 år. Også aldersgruppen 30-34 år har i dag høyere aborttall enn tenåringsgruppen.

Kilde: Folkehelseinstituttet

Forskning, informasjon og oppfølging

Det er bred politisk enighet om at det er for mange abortinngrep i Norge. Likevel forskes det lite på hvem som velger abort, hvorfor noen velger abort og hvilke tiltak som kunne vært gjennomført for å redusere aborttallene. Vi trenger mer forskning på årsakene til abort og ettervirkningene av abort.

Svært mange kvinner og par opplever å få lite informasjon om hva en abort innebærer, om ettervirkningene som kan oppstå, og hvilke alternativer som finnes. Det må klargjøres hva legenes informasjonsplikt består i, for å sikre at alle kvinner og par får den informasjonen de har krav på. Rådgivningsorganer som Amatheia og lignende må sikres offentlig støtte.

Etter en abort opplever mange psykiske ettervirkninger. Dette er et tabubelagt område, og mange kan oppleve at samfunnet forventer at det skal være uproblematisk å ha gått igjennom en abort. De som opplever psykiske ettervirkninger etter en abort må få hjelp, og alle som har utført abort må få informasjon om hvor de kan få slik hjelp.

Sortering av mennesker

Medisinsk vitenskap og forskning gjør det mulig å få vite stadig mer om fosteret på et tidlig stadium. Det gjør at mange gravide og ufødte kan få behandling og hjelp som tidligere var umulig. Samtidig gir mulighetene oss nye etiske dilemmaer. Denne kunnskapen brukes også til å identifisere barn med redusert funksjonsevne eller sykdommer som ikke kan behandles, med formål å utføre selektiv abort dersom man finner avvik hos barnet. KrF ønsker å stramme inn abortlovens bestemmelser om abort ved avvik eller nedsatt funksjonsevne, og ikke tillate abort på eugenisk indikasjon. Det må også settes etiske rammer for forskning på befruktede egg. Ny kunnskap gjør også at man ved en prøverørsbefruktningsundersøkelse kan undersøke embryoers egenskaper før de settes inn i livmoren. På den måten velger man embryo ut fra hvilke egenskaper man ønsker hos barnet (preimplantasjonsdiagnostikk). KrF vil ikke tillate slik sortering av mennesker basert på egenskaper. Det må også settes strenge etiske rammer for forskning slik at teknologisk utvikling brukes til å fremme helse hos mor og barn, men ikke til å forsterke sorteringssamfunnet eller til behandlingsformål for andre.

Abort sent i svangerskapet

Innenfor gjeldende abortlov utføres i dag senabort så sent i svangerskapet at barnet kunne vært reddet ved en for tidlig fødsel på samme tid i fosterutviklingen. KrF vil endre loven slik at abort etter uke 18 kan ikke utføres med mindre det er overhengende fare for mors liv eller helse eller fosteret har en tilstand som er uforenlig med liv, slik at det aldri vil bli i stand til å overleve utenfor livmoren. *(Selv om KrFs primærstandpunkt er å endre hele lovgivningen, arbeider vi også for endringer innenfor dagens lovgivning.)*

Verdighet ved livets slutt

I livets slutfase skal det fokuseres på verdighet og lindrende behandling. KrF sier nei til aktiv dødshjelp. Verken helsepersonell, pårørende eller syke skal måtte forholde seg til problemstillingen «det er best å avslutte livet nå». Aktiv dødshjelp må ikke forveksles med en medisinsk faglig vurdering av når det er forsvarlig å avslutte livsforlengende behandling. Døende pasienter skal ha rett på

1 verdighet og til å få dekket sine eksistensielle behov ved å ha noen å samtale
2 med og ha noen hos seg i siste fase. Grunnbemanningen må være god nok til å
3 sikre dette.

5 **KrF vil**

- 6 • grunnlovsfeste retten til liv.
- 7 • erstatte dagens lov om svangerskapsavbrudd med en lov som sikrer
- 8 rettsvern for det ufødte liv.
- 9 • at det utarbeides et informasjons- og veiledningsprogram som alle
- 10 abortsøkende skal gjennomgå før en abort besluttet.
- 11 • ha en veiledningstjeneste for gravide kvinner og par som gir informasjon
- 12 om støtteordninger for dem som er i en vanskelig livssituasjon eller som
- 13 venter et funksjonshemmet barn.
- 14 • at helsepersonell ikke skal oppfordre til eller ta initiativ til abort dersom
- 15 det ikke er fare for liv og helse.
- 16 • at alle som velger abort skal få tilbud om oppfølging, fordi mange opplever
- 17 psykiske ettervirkninger etter inngrepet.
- 18 • endre engangsstønden ved fødsel til en ordning med et minimum av
- 19 foreldrepenger tilsvarende 2 G i folketrygden (p.t. kr 164 244).
- 20 • at det skal opplyses om adopsjon som et alternativ til abort.
- 21 • sikre studenter med barn og studenter som venter barn fleksible
- 22 ordninger.
- 23 • opprettholde reservasjonsretten for helsepersonell ved abortinngrep og
- 24 reservasjonsmuligheten ved henvisning til abort og utskrivning av
- 25 aborterende legemidler.
- 26 • øke kvaliteten i seksualundervisningen slik at den legger mer vekt på å
- 27 sette grenser, ta gjennomtenkte valg og respektere andres seksualitet og
- 28 grenser.
- 29 • at det skal være tilgang på gratis prevensjon for unge opp til 24 år, og at
- 30 helsesøstres og jordmødres rett til å skrive ut resepter forlenges
- 31 tilsvarende.
- 32 • at utdeling av prevensjon til ungdom under seksuell lavalder bør skje i
- 33 samråd med foreldre/foresatte.
- 34 • ha mer forskning på og åpenhet om årsakene til at abort velges og
- 35 ettervirkningene av en abort.
- 36 • at informasjon om prevensjon og alternativer til abort må gjøres
- 37 tilgjengelig for minoritetskvinner.
- 38 • at ultralyd i uke 11-12 ikke skal regnes som en del av
- 39 svangerskapsomsorgen, da en slik ultralyd først og fremst er egnet til å
- 40 oppdage avvik som kan lede til abort.
- 41 • at fosterdiagnostikk kun tillates når undersøkelsen kan føre til helsegevinst
- 42 for mor eller foster, og ikke når formålet er å finne avvik som skal lede til
- 43 selektiv abort.
- 44 • stramme inn loven med hensyn til abort etter påviste avvik hos fosteret og
- 45 ikke tillate abort på eugenisk indikasjon.
- 46 • at det automatiske tilbudet om fosterdiagnostikk til kvinner over 38 år
- 47 avvikles.
- 48 • opprettholde forbudet mot terapeutisk kloning.
- 49 • ikke tillate forskning på befruktede egg eller fosterceller fra provoserte
- 50 aborter, men satse på forskning på stamceller fra fødte individer.

- opprettholde forbud mot bruk av genetisk informasjon i forsikringssammenheng.
- at eggdonasjon ikke skal bli tillatt og ha som mål at sæd ved assistert befruktning som hovedregel bør komme fra den som skal være far til barnet. KrF vil ikke gjeninnføre anonymitet for sædgivere.
- at det ved assistert befruktning skal være forbudt å undersøke de genetiske egenskapene hos befruktede egg for å velge ut embryoer med de egenskapene en ønsker (preimplantasjonsdiagnostikk).
- ikke tillate aktiv dødshjelp.
- at tilbud om aktiv livshjelp, smertelindring og omsorg til personer i avslutningsfasen av livet, for eksempel gjennom hospiceplasser eller ambulante team skal være tilgjengelig for alle som trenger det.
- ha en sterkere vektlegging av omsorg ved livets slutt i grunn- og videreutdanningen av helsepersonell.

Familiepolitikk

Mennesker er skapt til å være i fellesskap. Familien er det første og for mange det viktigste av alle fellesskapene vi gjennom livet blir en del av. For barn er familien er den mest grunnleggende arenaen for tilhørighet, nærhet og fellesskap. Stabile og trygge familier gir trygge barn som vokser opp til å bli trygge voksne. Derfor er det en god investering å satse på en god familiepolitikk.

Familiepolitikken skal støtte opp om familielivet og gi familiene muligheten til å organisere sine liv selv. KrFs ideologi tilsier at det bør ligge tungtveiende argumenter til grunn når politikken blander seg inn i familienes frihet til selv å styre sin egen hverdag. Når familiene ikke fungerer tilfredsstillende, slik at det går ut over barna, må imidlertid samfunnet kunne gripe inn.

Ekteskap og samliv

KrF er opptatt av å sikre ekteskapet mellom en mann og en kvinne i lovverket. Dette har vist seg å være den mest stabile rammen rundt barns oppvekst. Ekteskapet som en ordning mellom mann og kvinne har dype røtter i tro og tradisjon i kulturer over hele verden.

Samtidig har samfunnet også et ansvar for å sikre barns og voksnes juridiske rettigheter uavhengig av foreldrenes samlivsform. KrF vil sikre likekjønnede pars behov for juridisk trygghet i lovverket.

Bra for barna

Et samfunn som er bra for barna, er et samfunn som er bra for alle. KrFs fremste mål er derfor å bidra til å skape et barnevennlig samfunn. Mange foreldre opplever at det er vanskelig å få nok tid til å være sammen med egne barn og finne en god balanse mellom arbeidsliv og familieliv. KrF vil arbeide for et arbeidsliv som organiseres mer på barnas premisser, og kjempe imot at omsorgen av barn skal foregå på arbeidslivets premisser. Arbeidslivet bør legge til rette for at økt produktivitet skal kunne tas ut på andre måter enn i økt lønn, for eksempel gjennom kortere arbeidstid eller mer ferie.

Fleksibilitet

Mange familier ønsker i dag å jobbe noe mindre når barna er små. KrF vil gjøre det enklere for dem som ønsker å gå litt ned i stilling i denne fasen. Alle småbarnsforeldre som i dag har en fulltidsstilling må uten forbehold sikres en lovfestet rett til å gå ned til 80 % stilling.

Alternativ A: For at det skal bli mulig for flere å benytte seg av denne retten, vil KrF at det skal utredes en deltidsforeldrepermisjon som kompenserer deler av inntektstapet ved å jobbe mindre mens barna er små. En måte å gjøre dette på er å innføre en deltidspermisjon som dekker deler av inntektstapet etter skatt for foreldre med barn under tre år som ønsker å gå ned i stillingsprosent, begrenset opp til en støtte tilsvarende 20 % stilling per familie. Dette vil gjøre det lettere også for den av foreldrene som tjener mest å gå ned i stilling i deler av småbarnstiden.

Alternativ B: Mange foreldre opplever at det er vanskelig å få nok tid til å være sammen med egne barn og finne en god balanse mellom arbeidsliv og familieliv. KrF vil derfor gjøre hverdagen enklere ved å innføre en fleksibel foreldrepermisjon på 68 uker (16 måneder) som må benyttes innen barnet fyller 10 år. Ti av ukene skal forbeholdes far og to av disse skal tas i forbindelse med fødselen.

Økonomiske ordninger

Studenter og andre som av ulike grunner ikke er i arbeid når de blir foreldre kommer i dag uforholdsmessig dårlig ut økonomisk. Dårlig økonomi er fortsatt en hovedbegrunnelse for at mange unge kvinner velger abort. KrF mener dette er uakseptabelt, og vi vil derfor erstatte dagens ordning med en engangsstønad (i dag kr 35 263) med en ordning der alle har rett til foreldrepenger med utgangspunkt i 2 G (p.t. kr 164 244) i folketrygden. Beløpet må utbetales månedlig, og det må være ulike satser der forsørgersituasjonen tillegges vekt.

I dag må kvinner ut i lønnet arbeid i minst 6 måneder etter en foreldrepermisjon for å tjene opp nye rettigheter til foreldrepermisjon med lønn. Man mister retten til foreldrepenger dersom man er hjemme med barn lenger enn ordinær foreldrepermisjon, for eksempel med kontantstøtte. Dette slår urettferdig ut for dem som får barn med korte mellomrom. KrF mener derfor alle foreldre må få beholde retten til foreldrepenger som ved forrige barn når det er mindre enn to år mellom fødslene.

Kontantstøtte

Kontantstøtten har i 15 år sikret småbarnsfamilier større valgfrihet i hvordan de vil organisere omsorgen for egne barn under 3 år. De siste årene har denne ordningen blitt svekket. KrF vil øke kontantstøtten for ettåringene og gjeninnføre kontantstøtte også for toåringene. En dag i barnehage må kun tilsvare trekk i en dags kontantstøtte. Da kan foreldre enklere finne de beste løsningene og valgfriheten for familiene sikres.

Barnetrygd

Barnetrygden har ikke blitt prisjustert på svært mange år og blir derfor stadig mindre verdt. KrF vil inntektsgradere barnetrygden ved å øke den for de familiene som trenger det mest.

Barnehager

Barnehagetilbudet må organiseres på barnas og familienes premisser. I dag gjelder retten til barnehageplass bare for barn født før 1. september, og en del foreldre tvinges til å takke ja til plass tidligere enn de egentlig ønsker for ikke å miste sin rett til plass. KrF mener alle barn må få samme rett til barnehageplass, uavhengig av når på året de er født og ved hvilken alder familien ønsker å benytte seg av barnehagetilbudet. Dette må ordnes gjennom et regelverk som gir forutsigbarhet for både foreldre og barnehager, gjennom flere opptak i året. Private og offentlige barnehagetilbud må gis samme offentlige tilskudd.

Kvaliteten i barnehagene må sikres gjennom krav til utdanning av personalet i barnehagen, krav til voksentegethet, gode lokaler uteområder. Antall pedagoger i

1 barnehagene bør økes. Parallelt med mer fleksible åpningstider i barnehagene,
2 må det innføres en maksimaltid for barn i barnehage. Det er viktig at alle barn
3 får muligheten til å gå i barnehage de siste årene før de begynner på skolen.
4 Barnehagen er en god arena for sosial læring og språkutvikling. KrF vil utvide
5 tilbudet om gratis kjernetid i barnehage for 4- og 5-åringer, særlig i områder
6 med høy andel av barn med minoritetsbakgrunn.

8 **Aleneforeldre**

9 KrF ønsker å styrke rettighetene til enslige forsørgere. Som aleneforsørger bør
10 man ha prioritet i barnehageopptak. Regelverket bør også endres slik at man
11 også regnes som enslig forsørger dersom en har delt samværsrett, slik at man
12 får like rettigheter om man har delt 50/50 eller 60/40. Det bør etableres gode
13 avlastningsordninger i alle store byer med utgangspunkt i Rødhetta som finnes i
14 Oslo. Reglene bør utformes slik at de demper konflikter og i størst mulig grad
15 legger til rette for samvær. Barnas beste skal alltid tillegges mest vekt.

17 **Familien bestemmer**

18 En familie må selv få velge hvordan de fordeler arbeid hjemme og ute. KrF vil
19 derfor at pensjonsopptjening og skattlegging for ektepar og samboere med barn
20 under 6 år skal baseres på samlet inntekt delt på to.

Ektefelledelt beskatning

Ordning der ektefeller deler inntekter når skatten skal beregnes, på linje med
hvordan de i dag deler gjeld og formue. Familiens samlede inntekt deles enten i
to like halvdeler eller mellom ektefellene slik de selv ønsker å dele dem.
Deretter regnes skatten ut for hver av de to. På denne måten kan den totale
skattebyrden for en del familier bli vesentlig mindre ved at en del med høye
lønninger kan slippe toppskatt ved at deler av inntekten overføres til ektefellen.

Når den samlede inntekten fordeles mellom de to ektefellene når skatten skal
utregnes, er det også naturlig at pensjonsopptjeningen i folketrygden følger av
de oppgitte inntektene. Hvis noen familier har valgt å organisere seg slik at den
ene av foreldrene har vært hjemme med barna når de er små, vil en slik deling
av pensjonsrettigheter gjøre at den som har vært hjemme ikke taper like mye i
pensjon på å være hjemme som vedkommende ellers ville gjort. Denne typen
deling gjelder kun for opptjening av rettigheter til alderspensjon i folketrygden,
og ikke tjenestepensjoner og andre ordninger.

KrF ønsker å innføre ektefelledelt beskatning og deling av pensjonsrettigheter i
de årene paret har barn under 6 år. Dette skal gjelde både for ektepar og
samboere.

23 **Barns rettigheter**

24 KrF vil prioritere barns rettigheter foran voksnes behov. For at barnets
25 rettigheter skal ivaretas, må de voksne ta ansvar. FNs barnekonvensjon slår fast
26 at begge foreldre har et felles ansvar for barnets oppdragelse og utvikling.
27 Dagens norske lover gir fortsatt mor flere rettigheter og plikter enn far. Fars rett
28 til foreldrepermisjon må være uavhengig av mors tilknytning til arbeidslivet.

1 Familiene vet best hvilken fordeling av foreldrepermisjonstiden som passer best
2 for dem. Det er viktig å gi begge foreldrene mulighet til å ta ut
3 foreldrepermisjon. Det er fortsatt behov for å styrke anerkjennelsen av fars
4 betydning, også de første årene av barnets liv. KrF mener derfor fedrekvoten er
5 svært viktig for å sikre fedre reell mulighet til foreldrepermisjonen, uavhengig av
6 holdninger i omgivelsene. For å beskytte fars rett overfor arbeidsgiver til å få en
7 del av denne tiden, vil KrF forbeholde 10 uker av foreldrepermisjonen for far, på
8 samme måten som 10 uker skal forbeholdes mor. To av fars uker skal tas ut i
9 forbindelse med fødselen.

10
11 Selv om ønsket om barn ligger sterkt hos mange, har ikke voksne en rett til å få
12 barn. Dette ønsket kan derfor ikke gå ut over barnets rett til så langt det er
13 mulig å få vokse opp med en mor og en far. Den nye barneloven innebærer at
14 barn ikke trenger å ha en far. KrF mener dette er feil, og vil arbeide for å sikre
15 flertall for at både barneloven, adopsjonsloven, bioteknologiloven og
16 ekteskapsloven skal bygge på prinsippet om at alle barn har rett til både en mor
17 og en far, og i utgangspunktet bør få vokse opp med disse. Rammene for kunstig
18 befruktning må settes på en måte som ivaretar denne rettigheten.

19
20 Surrogati innebærer at man åpner for kjøp og salg av barn, og leie eller utlån av
21 kvinnekroppen, på en måte som nærmer seg menneskehandel. KrF vil derfor
22 opprettholde forbudet mot surrogati, og også forby denne måten å få barn på fra
23 utlandet til voksne registrert bosatt i Norge.

24 25 **Adopsjon**

26 Ved adopsjon må samfunnet legge til rette for mest mulig optimale
27 oppvekstvilkår for barnet. Prosedyrene ved adopsjon fra utlandet må forenkles
28 og ta kortere tid, og det bør arbeides for å opprette avtaler om adopsjon med
29 flere land. Adopsjonsstøtten må økes til 2 G. Tilbud om veiledning og oppfølging
30 av adopterte barn må styrkes.

31 32 **Familie, foreldreskap og samlivsbrudd**

33 Samlivsbrudd er smertefullt for alle som er involvert, ikke minst barna. KrF vil
34 øke satsingen på samlivstiltak og foreldreveiledning, i nært samarbeid med
35 ideelle aktører. Familievernet må gis ressurser til å drive mer forebyggende
36 arbeid, for å redusere risikoen for samlivsbrudd og styrke muligheten for godt
37 foreldresamarbeid i etterkant av et brudd. KrF vil arbeide målbevisst for å styrke
38 tilbudet om parterapi/familieterapi og gjøre dette til en lovbestemt rett innen tre
39 uker, slik ordningen er for mekling ved samlivsbrudd. KrF vil arbeide for å
40 opprette «lavterskel» familieteam i alle kommuner. Undervisning om samliv og
41 relasjoner må styrkes i ungdomsskolen.

42 43 **Barnevern**

44 Når barn ikke har det bra i hjemmet, er samfunnet nødt til å gripe inn. KrF vil gi
45 barn en lovfestet rett til barneverntjenester når situasjonen tilsier det. Vi vil øke
46 kompetansen og trappe opp støtten til barnevernet, slik at det er i stand til å gi
47 hjelp på et så tidlig tidspunkt som mulig og ta tak i problemene før de blir for
48 store. Det betyr at vi må sikre tilstrekkelig behandlingskapasitet i det
49 kommunale barnevernet, nok fosterhjems plasser og institusjons plasser til å gi
50 alle barn et tilbud tilpasset den enkeltes behov, nok kapasitet i fylkesnemndene

1 til å sikre rask saksbehandling, tilstrekkelig antall tilsynsførere, og rett til
2 ettervern. Samarbeidet mellom barnevernet og spesialisthelsetjenesten må
3 styrkes innenfor samhandlingsreformen.

4
5 Fosterforeldre/beredskapsforeldre står ofte i krevende situasjoner. KrF vil styrke
6 ordningen og sørge for bedre oppfølging og bedre avlastningsordninger for dem
7 som påtar seg slike oppgaver.

8 9 **KrF vil**

- 10 • **Alternativ A:** utrede en deltidsforeldrepermisjon som kompenserer deler
11 av inntektstapet ved å jobbe mindre mens barna er små.
- 12 • **Alternativ B:** innføre en fleksibel foreldrepermisjon på 68 uker (16
13 måneder) som må benyttes innen barnet fyller 10 år.
- 14 • la familien selv bestemme fordelingen av foreldrepengene, med unntak av
15 • 10 uker som er forbeholdt mor og 10 uker som er forbeholdt far, og gi far
16 selvstendig opptjeningsrett.
- 17 • gjeninnføre kontantstøtten for 2-åringene og øke kontantstøtten for 1-
18 åringene.
- 19 • gi foreldre som får barn med mindre enn 2 års mellomrom minst like mye
20 • foreldrepenger i den andre som i den første fødselspermisjonen.
- 21 • at selvstendig næringsdrivende må få like gode rettigheter i forbindelse
22 med svangerskap og fødsel som lønsmottakere.
- 23 • inntektsgradere barnetrygden ved å øke den for de familiene som trenger
24 det mest.
- 25 • øke rekrutteringen av førskolelærere og spesielt mannlige.
- 26 • sørge for at alle par får tilbud om samlivskurs og foreldreveiledningskurs
27 ved første svangerskapskontroll.
- 28 • legge til rette for tilbud om «Homestart» over hele landet.
- 29 • endre ekteskapsloven, adopsjonsloven, barneloven og bioteknologiloven
30 slik at disse sikrer barns rett til å få vokse opp med både en mor og en far
31 dersom det er mulig.
- 32 • gjeninnføre den tidligere ekteskapslovens definisjon av ekteskapet som en
33 ordning mellom en mann og en kvinne.
- 34 • sikre trossamfunn med vigselforsatt rett til ikke å måtte vie i strid
35 med sin lære.
- 36 • at surrogati fortsatt skal være forbudt i Norge.
- 37 • sikre alle barns rett til å kjenne sitt opphav og derfor fjerne pater est-
38 regelen¹.
- 39 • sørge for at barns rett til å bli hørt ivaretas i alle beslutninger og sakstyper
40 i barnevernet og kreve at slik deltakelse dokumenteres.
- 41 • ta initiativ til en gjennomgang av hele fosterhjemsområdet fra rekruttering
42 av fosterforeldre til selvstendighet for ungdommen.
- 43 • lovfeste rett til ettervern for barn som barnevernet har hatt omsorg for
44 frem til de fyller 23 år.
- 45 • gjennomgå lovverket med sikte på å rettighetsfeste barnevernsloven.

¹ Pater est-regelen (fra latin «far er», egentlig kort for pater est quem nuptiae demonstrant, «den er far som ekteskapet viser») er regelen om at en fødende kvinnes ektemann antas å være far til barn født i ekteskap, med mindre han selv, moren, barnet eller tredjemann får fastslått ved dom eller troverdig erklæring at en annen er far.

- 1 • etablere flere tilbud til barn som har vært utsatt for eller vitne til vold i
- 2 familien.
- 3 • at alle grunnutdanninger og videreutdanninger som vedrører arbeid med
- 4 barn, pålegges å inkludere kunnskap om seksuelle overgrep, vold og
- 5 omsorgssvikt i sine fagplaner.
- 6 • at rammevilkårene for barnehager skal legge til rette for åpne barnehager
- 7 som integreringsarenaer for innvandrere.
- 8

9

Likestilling

Hver enkelt av oss har ulike evner og interesser, og må bli behandlet som unike enkeltmennesker og ikke først og fremst som medlemmer av en gruppe. I Norge har vi kommet langt på vei mot likestilling mellom kvinner og menn, men dessverre opplever mange mennesker at deres muligheter blir begrenset enten av formelle lover og regler, eller av sterke forventninger og holdninger.

Dette kapittelet handler om likestilling mellom kjønnene. For å lese hva vi mener om annen type diskriminering, se for eksempel «Et samfunn med plass for alle» og «Integrering».

Kristendemokratisk feminisme bygger på at kvinner og menn har lik verdi uavhengig av kjønn og forutsetter at kvinner og menn har like muligheter for å delta i samfunnet og til å påvirke samfunnsutviklingen. Begge kjønn må i praksis ha anledning til dette. Politisk og økonomisk makt er viktige midler i likestillingskampen. Målet er at både kvinners og menns kunnskaper, erfaringer og verdier setter et likeverdig preg på alle nivåer og sider av samfunnet.

I et likestilt samfunn må det være respekt for den enkeltes valg av livsstil, utdanning og arbeid. Dette handler om like muligheter, ikke om kravet om å gjøre like valg.

Like muligheter må ikke bare være formelle og juridiske, også holdninger og sosialt press kan hindre likestilling og likeverd. Unge jenter og gutter må ikke formes inn i kjønnsroller som legger begrensninger på deres valg og hindrer deres eget mangfold. Skolen har en viktig oppgave i å formidle kunnskap og holdninger som fremmer likestilling og respekt mellom kjønnene. Seksuell trakassering er med på å hindre likestilling. Skoler og universiteter må slå hardt ned på seksuell trakassering blant elever, studenter og ansatte. Også media er med på å forme forventninger, roller og muligheter. Retusjert reklame, der bilder endres slik at det gir et uriktig bilde av hvordan modellen ser ut, er med på å skape et kjønns-ideal som hindrer reell likestilling. KrF vil at retusjert reklame skal merkes, slik at det kommer klart frem at bildet ikke gir en realistisk fremstilling av modellens utseende.

Lover, regler og økonomi kan både skape og hindre likestilling. Å kunne velge fritt forutsetter økonomisk uavhengighet.

Likestilling og arbeidsliv

Et svært kjønnsdelt arbeidsmarked og særlig lønnsforskjellene mellom privat og offentlig sektor gjør at kvinner samlet sett og i snitt tjener mindre enn menn, samtidig som kvinner ofte tar et stort ansvar for arbeidet som blir gjort i hjemmet. Tradisjonelle kvinneyrker trenger et lønnsløft. Turnusarbeid og skiftarbeid må behandles mer likt, og flere avgjørelser om arbeidstid må tas lokalt. Også offentlige ytelser og pensjon må utformes slik at de fremmer likestilling. Pensjonsreformen bør evalueres for å avdekke eventuelle utilsiktede og uheldige likestillingsmessige konsekvenser av reformen. Vi trenger flere

1 kvinner i høyere lederstillinger. KrF mener det er nødvendig å bruke moderat
2 kjønnskvoteing som et virkemiddel for å få dette til, men ser på kvotering som
3 et virkemiddel som bør overflødiggjøre seg selv i fremtiden. Offentlig sektor har
4 et spesielt ansvar for å ansette flere kvinnelige ledere i egen sektor, og å legge
5 til rette for entreprenørskap og gründervirksomhet for kvinner. KrF vil støtte opp
6 om sosialt entreprenørskap. Arbeidslivet må organiseres slik at begge foreldre
7 kan kombinere arbeid og tid med familien. Foreldrepermisjon skal ikke føre til at
8 man blir hengende etter i lønnsutviklingen.

10 En stor andel av dem som ufrivillig er henvist til deltidsarbeid er kvinner. KrF vil
11 begrense ufrivillig deltid, blant annet gjennom streng tolkning av unntaksregelen
12 som sier at økt stilling kan nektes dersom dette vil medføre vesentlig ulempe for
13 virksomheten, og ha en grundig gjennomgang av regelverket for dette.

15 God likestillingspolitikk henger sammen med god familiepolitikk, som gjør det
16 mulig å kombinere familieliv og arbeidsliv. Det handler om barnehageplasser,
17 familiepolitiske tiltak for fleksibilitet og tilrettelegging for å kombinere det å få
18 barn med yrkeskarriere. *Se også kapitlet «Familiepolitikk».*

20 **Kvinner som handelsvare**

21 Kynisk pornoindustri og kriminelle bakmenn innen prostitusjon og trafficking har
22 gjort mange kvinner til salgsvare. Flere mennesker lever som slaver i dag enn
23 noen gang i historien. Ofre for menneskehandel i Norge må få beskyttelse og
24 mulighet til et nytt liv.

26 Internett har gitt svært enkel tilgang til pornografi på PC eller mobil.
27 Påvirkningen fra porno kan være skadelig for barn og ungdom som søker å
28 etablere sin identitet og kan også skape uheldig avhengighet hos voksne. KrF vil
29 pålegge mobiloperatører og internettleverandører å tilby foreldre og andre som
30 ønsker det gratis filter som sperrer denne tilgangen.

32 **Vold i nære relasjoner**

33 Vold i nære relasjoner rammer ofte kvinner og barn. Det er et samfunnsproblem
34 og et uakseptabelt maktspråk, ikke en privatsak, når vold og trusler om vold blir
35 en del av hverdagen. Kvinner og menn som utsettes for vold i nære relasjoner
36 må få tilbud om opphold på krisesenter og mulighet for ny identitet dersom det
37 er nødvendig. Alle som trenger det, må få tilgang på voldsalarm. Det må satses
38 mer på forskning på voldsadferd og behandling av voldsutøvere.

40 **Integrering og likestilling**

41 Deler av innvandrerbefolkningen har vokst opp i kulturer der mange har et annet
42 forhold til seksualitet og likestilling enn i Norge. Minoritetskvinner er ofte dobbelt
43 diskriminerte både på bakgrunn av kjønn og etnisitet. Kvinnelige innvandrere og
44 førstegenerasjons nordmenn skal ha de samme muligheter og rettigheter som
45 andre kvinner. Det er viktig at de som kommer til Norge blir introdusert til
46 norske normer og regler, og hvilke plikter og rettigheter både kvinner og menn
47 har. Økt bevissthet gjennom en god integrering og inkludering av
48 minoritetsmødre i det norske samfunnet kan også være en nøkkel for å
49 bekjempe kjønnslemlestelse og tvangsekteskap.

KrF vil

- støtte bruk av moderat kjønnskvoltering der arbeidsgiver kan prioritere søkere basert på kjønn for å oppnå bedre kjønnsbalanse på arbeidsplassen. Det er en selvfølge at søkerne stiller tilnærmet likt med andre kvalifikasjoner.
- gjøre det lettere å kombinere studier og barn, blant annet gjennom økning av engangsstøtten, flere studentbarnehager og annen praktisk tilrettelegging.
- innføre en ordning med pappapermisjon for studenter.
- at pensjonsopptjening for ektepar og samboere med barn under seks år skal baseres på samlet inntekt delt på to.
- styrke forskningen på sykdommer som rammer kvinner spesielt, og på sykdommer der kvinner har andre symptomer enn menn, og behandling for disse.
- gi far rett til foreldrepermisjon basert på egen opptjening, uavhengig av mors yrkesaktivitet.
- at NAVs refusjon av foreldrepenger til arbeidsgiver skal reflektere eventuelle lønnsøkninger i løpet av permisjonstiden.
- styrke seksualundervisningen i skolen, og ha tydelig fokus på grensesetting og respekt for andres grenser.
- at introduksjonsprogrammet for innvandrere skal gi god informasjon om hvilke rettigheter og plikter menn og kvinner har, og hvilke normer som gjelder i det norske samfunnet.
- senke terskelen for deltakelse i kurs- og læringsaktivitet for å styrke innvandreres og minoritetsgruppers adgang til livslang læring.
- intensivere arbeidet mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, blant annet i samarbeid med frivillige organisasjoner. Etablering av holdningsskapende tiltak og lavterskeltilbud i regi av frivillige organisasjoner må styrkes.
- legge spesielt til rette for minoritetskvinners muligheter til å få arbeidspraksis og språkopplæring.
- at de som ønsker å bryte ut av et tvangsekteskap må få hjelp fra det offentlige, for eksempel gjennom et sted å bo mens man venter på ny identitet eller permanent ny adresse.
- følge opp dem som ikke møter opp til skolestart blant annet for å avdekke mistanker om tvangsekteskap.
- etablere en nettportal med informasjon og veiledning til voldtektsofre.
- at voldtektsofre skal ha krav på gratis psykisk helsehjelp.
- at det iverksettes forskning rettet inn mot omfanget av henlagte voldtektsanmeldelser.
- at det utvikles tilbud for systematisk behandling av unge som forgriper seg, i tråd med «Voldtektsutvalgets» anbefaling.
- pålegge alle mobiloperatører og nettleverandører å tilby filter som sperrer pornografi på nett-tjenester uten ekstra kostnader for kunden. Foreldre skal kunne velge et slikt filter på sine barns mobiltelefon.
- at ofre for trafficking skal få opphold i Norge.
- intensivere samarbeid over landegrensene for å bekjempe trafficking.
- ta initiativ til en egen handlingsplan som er spesielt rettet mot barn som er ofre for menneskehandel.
- styrke politiets kompetanse og ressurser innenfor området menneskehandel og forbrytelser mot barn.

- 1 • utvikle et eget spesialtilbud med spesialtrent personell i form av et senter
2 for barn som er ofre for menneskehandel eller som har vært
3 barnesoldater.
- 4 • at det undervises i skolen ikke bare om slaveriet som en gang var, men at
5 også det moderne slaveriet blir løftet inn i undervisningen.
- 6 • øke innsatsen for å hindre vold i nære relasjoner og satse på forebyggende
7 behandling for voldsutøvere.
- 8 • sikre fullfinansiering av voldtektsmottak, krisesentre, incestsentre og
9 ettervern for incestofre.

10

11

Et samfunn med plass for alle

Alle mennesker skal ha mulighet til å leve selvstendige liv. KrF arbeider for samfunnsmessig likestilling for alle mennesker, uavhengig av funksjonshemninger, diagnoser eller vansker. Vi har et ansvar for å redusere menneskeskapte barrierer som stenger mennesker ute fra aktiv deltakelse.

Samfunnet skal være universelt utformet, slik at alle mennesker har muligheter for deltakelse, personlig utvikling og livsutfoldelse. Universell utforming er bra for alle og nødvendig for mange. Nedsatt funksjonsevne på ett eller flere områder medfører praktiske utfordringer som det er samfunnets oppgave å redusere. Alle skal ha like muligheter til å delta i samfunnslivet, og all diskriminering må bekjempes.

Tilleggsprotokollen til FNs konvensjon for mennesker med nedsatt funksjonsevne må ratifiseres og inkorporeres i norsk lovverk.

Mennesker med nedsatt funksjonsevne er ingen ensartet gruppe. Avstanden mellom den enkeltes forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon avgjør konsekvensene av nedsatt funksjonsevne. Undersøkelser viser at mennesker med nedsatt funksjonsevne har dårligere levekår enn gjennomsnittet i befolkningen. De har gjennomgående lavere inntekter, og mange har høyere utgifter til blant annet helse- og omsorgstjenester og legemidler. Om lag halvparten av alle med nedsatt funksjonsevne er ikke i arbeid.

Aktive mennesker

KrF arbeider for bedre tilgjengelighet, bedre samordning av rettigheter og økt brukarmedvirkning for funksjonshemmede. Det må legges til rette for at flere mennesker med nedsatt funksjonsevne kan være yrkesaktive, og at ordningen med arbeids- og utdanningsreiser og funksjonsassistent i arbeidslivet bør gjøres permanent og utvides. Å gjøre brukerstyrt personlig assistanse (BPA) til en rettighet vil være med på å legge til rette for et mer selvstendig liv for flere. Likeverdig tilgang til tekniske hjelpemidler, forankret i folketrygdloven, må sikres fremover.

Redusert funksjonsevne betyr ikke nødvendigvis redusert arbeidsevne. Det er viktig å arbeide for å bygge ned fordommer rettet mot mennesker med funksjonshemninger. I tillegg er det viktig å sikre gode offentlige ordninger som minimerer risikoen for arbeidsgivere ved å ansette mennesker med tilretteleggingsbehov eller redusert arbeidsevne.

Forskning viser at det er en sterkere sammenheng mellom utdanning og sannsynlighet for å komme ut i arbeid blant mennesker med funksjonshemninger enn befolkningen for øvrig. Det er derfor spesielt viktig å sikre reell mulighet til utdanning for alle, uavhengig av tilretteleggingsbehov. Det er nødvendig med tidlige tiltak rettet mot unge med funksjonshemninger for å hindre lange stønadsløp.

KrF mener det er viktig at det offentlige driver aktiv rekruttering av funksjonshemmede til arbeidslivet. Det må være et mål å få langt flere inkludert i arbeidslivet.

Universell utforming

KrF mener alle mennesker skal ha mulighet til å leve selvstendige liv. Dette innebærer at vi må finne politiske løsninger som ser mangfoldet av behov og tar på alvor at mange trenger individuelt tilpasset hjelp og oppfølging. Samtidig er det grunnleggende viktig å arbeide for et samfunn som er universelt utformet, spesielt innenfor samferdsel og bygg.

Funksjonshemmede barn og foreldre

Mange funksjonshemmede og deres pårørende opplever det som en stor belastning å forholde seg til mange instanser og bruke tid og energi på å finne frem i systemene. Foreldre som får barn med nedsatt funksjonsevne må sikres nødvendig hjelp gjennom hele barnets oppvekst og inn i voksen alder. Offentlige instanser må komme tidlig inn og stille opp med en fast koordinator og en foreldrepakke til dem som får et barn med nedsatt funksjonsevne. Barn med nedsatt funksjonsevne må prioriteres ved tildeling av barnehageplass og sikres god pedagogisk oppfølging.

Foreldre med nedsatt funksjonsevne må sikres mulighet til å utøve foreldrerollen i hverdagen. Det handler blant annet om at TT-ordningen må gi rom for transport til barnas aktiviteter etc.

Ungdom med funksjonshemminger

For ungdom og unge voksne med funksjonshemminger er det viktig å få et tilbud tilpasset sin livssituasjon. Selv om man har en diagnose eller vanske, er man først og fremst ung, ikke funksjonshemmet. Å utvide mulighetene for rehabiliterings- og habiliteringstilbud sammen med andre unge er et viktig tiltak.

KrF vil

- at alle som har eller venter et barn med nedsatt funksjonsevne skal få tett oppfølging med nødvendig informasjon om hjelpetiltak og rettigheter gjennom en fast koordinator, gode avlastningsordninger og en «foreldrepakke» (se faktaboks for utdyping).
- at barn med nedsatt funksjonsevne skal sikres skolefritidstilbud i hele utdanningsløpet.
- at familiene skal tilbys kurs om det å være søsken til funksjonshemmede barn.
- gi foreldre med barn med nedsatt funksjonsevne lovfestet rett til å jobbe deltid frem til barnet er 18 år.
- gi rett til pleiepenger når barnets helsetilstand gjør at foreldrene ikke kan stå i arbeid, også når foreldre ikke har opptjente rettigheter til dette. Nivået på slik utbetaling bør settes til 4,5 G per år.
- gi rett til omsorgslønn og eventuelt andre støtteordninger til foreldrene i inntil 3 måneder etter at et barn med nedsatt funksjonsevne dør.
- at mennesker med nedsatt funksjonsevne skal få et tilpasset tilbud både i barnehager og gjennom hele utdanningsløpet, slik at de gis like muligheter som andre til opplæring, og tilbudene må kunne gis i nærområdene.

- at mulighetene for å gi permanent lønnstilskudd til personer med nedsatt arbeidsevne blir benyttet aktivt.
- gi flere tilgang til læringsaktiviteter som gir ferdigheter og erfaringer som er nødvendige for å mestre sin egen hverdag.
- innføre saksbehandlingsfrister i PP-tjenesten.
- at ordningen med arbeids- og utdanningsreiser og funksjonsassistent i arbeidslivet gjøres permanent og utvides.
- vurdere tiltak som kvotering og redusert arbeidsgiveravgift ved ansettelse av mennesker med nedsatt arbeidsevne.
- vurdere en ordning med fortrinnsrett for funksjonshemmede ved ansettelser ved ellers like forutsetninger.
- at offentlig planlegging må ta høyde for mennesker med nedsatt funksjonsevne gjennom utbedring av offentlige transportmidler og av- og påstigningsmuligheter for disse.
- at alle offentlige bygg og uteområder og adkomsten til disse må være universelt utformet.
- utvide støtteordningene til universell utforming til også å omfatte forsamlingshus.
- sikre gode medvirkningsprosesser med bred deltakelse fra brukerorganisasjoner og brukere med ulik kompetanse.
- sikre lik tilgang på hjelpemidler, slik at man kan fungere godt i egen hverdag både på jobb, hjemme og i fritiden.
- styrke Husbankens ordninger for finansiering av universell utforming av boliger, både ved forbedring av eksisterende boliger, og ved å øke tilgangen på universelt tilrettelagte boliger på utleiemarkedet.
- utvide tolketjenesten for døve og døvblinde.
- stille krav om at alle norske filmer tekstes for hørselshemmede.
- sikre at det finnes skoler som tilbyr spesialtilpasset undervisning for døve på flere ulike steder i landet.
- at lærebøker for blinde må finnes tilgjengelig ved studiestart.
- sikre retten til opplæring i talespråk for barn med cochlea-implantat.
- at offentlige nettsider skal være universelt utformet.
- at ordningen med brukerstyrt personlig assistanse (BPA) rettighetsfestes og utvikles til en helhetlig ordning der den nødvendige assistansen sikres både i fritid, arbeid og skole.
- at ved rettighetsfesting av BPA, må arbeidsledere sikres god arbeidslederopplæring og assistentene må sikres gode arbeidstakerrettigheter.
- at unge med nedsatt funksjonsevne, som trenger tilpasset bolig, gis tilbud om dette utenom sykehjem.
- at eldre funksjonshemmede skal sikres tilbud og egnede boforhold, og at dette må gjenspeiles i overføringene til kommunene.
- at mennesker med nedsatt funksjonsevne som mottar offentlig omsorg sikres mulighet til trosutøvelse og aktiv deltakelse i tros- og livssynssamfunn.
- at alle som har arbeid som kan innebære bruk av tvang skal ha kursing i gjeldende regelverk.
- senke innslagspunktet for statlig refusjon til kommunene for særlig ressurskrevende tjenester til 800 000 kroner og øke kompensasjonsgraden til 85 prosent. Ordningen utvides til å omfatte mennesker over 67 år.
- at støttekontaktordningen skal endres, vitaliseres og gjøres mer likeverdig.

- at NAV skal ha mulighet til større fleksibilitet etter en individuell vurdering for å kunne gjøre unntak fra treårsgrensen og kostnadstaket for utdanning som attføring.
- at egenandelen på hjelpemidler for selvstendig næringsdrivende må reduseres.
- videreutvikle og trappe opp satsene for omsorgslønn og gi flere mulighet til å bruke ordningen.

Foreldrepakke til foreldre med barn med nedsatt funksjonsevne

Hver familie må sikres en koordinator i kommunen som kan sikre dem tilgang på eksisterende og nye tilbud innen:

- medisinsk oppfølging og veiledning
- barnepass og avlastningsordninger
- hjelpemidler
- økonomiske rettigheter
- tilrettelegging av bolig
- foreldreveiledning og samlivskurs
- hjelp til hele familien
- tilrettelagt barnehageplass
- skolegang og leksehjelp og god pedagogisk oppfølging
- planlegging av veien videre

Helsepolitikk

Kristelig Folkeparti ønsker et likeverdig tilbud av helsetjenester over hele landet. Respekt for hvert enkelt menneske, kvalitet, trygghet, tilgjengelighet og omsorg skal utgjøre kjerneverdiene og skal prege helsetjenestene.

Det kristne menneskesynet – som legger til grunn at hvert enkelt menneske har en uendelig verdi og har ukrenkelige rettigheter fra unnfangelse til naturlig død, ligger til grunn også i KrFs helsepolitikk. Retten til liv er det grunnleggende og en forutsetning for de andre rettighetene. Enkeltmennesket har en unik egenverdi og må aldri reduseres til et middel for å oppnå noe annet. Avgjørelser som berører andre mennesker må være preget av respekt og erkjennelse av likeverd.

Etiske refleksjoner

Ansatte i helse- og omsorgstjenesten opplever daglig mange vanskelige situasjoner og problemstillinger. Behovet for god praksis i møtene mellom omsorgsarbeidere og mennesker som er avhengig av helsetjenester er svært viktig. Å vise respekt, tillit og omsorg krever etisk klokskap og et bevisst forhold til egne verdier og holdninger. KrF ønsker å heve den etiske kompetansen gjennom etablerte møteplasser for systematisk refleksjon i det daglige arbeidet. Det er med på å tydeliggjøre de etiske utfordringer og dilemmaer man står overfor. Både lovgivning og rutiner må baseres på respekten for menneskets ukrenkelige egenverdi, menneskerettigheter og vern om den enkeltes integritet. *(Se også kapittelet «Retten til liv».)*

Helsestasjon og skolehelsetjeneste

Helsestasjonen skal fremme helhetlige helsefremmende og forebyggende arbeid rettet mot gravide og barn og ungdom i alderen 0-20 år, og spiller dermed en viktig rolle i den første fasen av et menneskes liv. God oppfølging både før og etter fødsel er viktig og kan sikre forebygging og tidlig oppdagelse av utfordringer både av medisinsk og mellommenneskelig art. Spedbarnskontroll og obligatorisk hjemmebesøk gir både trygghet og god kontakt med helsesøstertjenesten.

KrF mener det er viktig å styrke og videreutvikle tilbudet i skolehelsetjenesten med flere yrkesgrupper. Å ta i bruk og videreutvikle tverrfaglig kompetanse og arbeidsmetoder og samtidig ivareta lovpålagte oppgaver vil gi mer helhetlige tjenester for barn og unge og deres foresatte, samt gi tidlig og riktig innsats.

Samhandlingsreformen

Tjenester til riktig tid og på riktig nivå er det viktigste prinsippet i samhandlingsreformen. Bedre samhandling på tvers av ulike sektorer og nivåer, er et avgjørende virkemiddel. Reformen må systematisk følges opp med vurdering av ressursfordelingen. KrF mener den konkrete arbeidsdelingen må kunne tilpasses og variere utfra ulike forutsetninger og reiseavstander.

Samhandlingsreformen rommer svært mange gode intensjoner og tiltak, med sikte på en mer «sømløs» helsetjeneste og bedre utnyttelse av helsekronene i

1 samfunnet. Tanken om at det er bedre å forebygge enn å behandle, og at
2 behandling nærmest mulig pasienten er den beste ressursbruken, er et viktig
3 grunnlag for at det skal være mulig å finansiere helsetjenestene i fremtiden.
4 Reformen har imidlertid ikke tatt høyde for at en i startfasen må finansiere både
5 sykehusbehandling og oppbygging av kommunale tilbud, i tillegg til både
6 forebygging og behandling. Samhandlingsreformen må være en forpliktende
7 kvalitetsreform, og følges opp med reelle kostnadsberegninger. Reformen skal, i
8 tråd med intensjonen, fullfinansieres av statlige midler.

9 10 **Folkehelse**

11 Det aller viktigste helsearbeidet er arbeidet for å hindre at folk blir syke.
12 Forebygging må derfor få et enda sterkere fokus enn det har hatt.
13 Folkehelsearbeid og forebygging av sykdommer er viktig for økt livskvalitet for
14 den enkelte og for å redusere utgifter til behandling som kunne vært unngått.
15 Forebyggende og helsefremmende tiltak må rette seg mot personer i alle
16 aldersgrupper med ulike behov og forutsetninger. KrF ønsker en
17 samfunnsutvikling som styrker folkehelsen og utjevner sosiale helseforskjeller.
18 KrF mener at Folkehelseloven må følges av en økonomisk satsing. Det
19 helsefremmende arbeidet i nærmiljøet bør skje i samarbeid med frivillige
20 organisasjoner og brukerorganisasjoner.

21 22 **Sykehus**

23 KrF er opptatt av et godt og trygt helsetilbud som balanserer behovet for nærhet
24 gjennom lokalsykehus og lokale/desentraliserte helsetilbud og behovet for
25 avansert behandling gjennom spesialiserte og sentraliserte institusjoner. KrF
26 mener det må være en politisk styring av sykehusene. Tilbudet må utvikles utfra
27 en helhetlig behovsvurdering. Det er behov for systemer som hindrer at økonomi
28 alene blir styrende for hvilke sykehustjenester vi skal ha, og hvor de skal utføres.
29 Dette er nødvendig for å skape tillit til helsetjenestene i befolkningen. KrF vil
30 fjerne køene i helsevesenet og sørge for at den enkelte raskt kommer til
31 undersøkelse og behandling.

32 33 **Politisk styring**

34 Det er behov for folkevalgt styring med helsesektoren. Dette er et av de mest
35 grunnleggende velferdstilbudene for befolkningen. Tydelig politisk styring av
36 spesialisthelsetjenesten har vært vanskelig å sikre innenfor dagens
37 styringsmodell. Det er et mål å sikre likeverdige sykehustjenester over hele
38 landet, samtidig med lokal tilpasning. KrF går inn for å erstatte dagens
39 fylkeskommuner med store slagkraftige regioner. *(Se også kapittelet «Demokrati
40 og samfunnsstyring».)* Styringen av sykehustilbudet må underlegges
41 regionalpolitisk folkevalgt styring.

42
43 Inntil dette er på plass, kan det være aktuelt å innføre en egen årlig
44 sykehusproposisjon og vurdere helseforetakene i sammenheng med
45 kommuneøkonomiproposisjonen, slik at det sikres bedre samordning mellom
46 spesialisthelsetjenesten og den kommunale helse- og omsorgstjeneste.

47
48 KrF står for en politikk som prioriterer dem med størst behov for behandling, og
49 vil ikke la lønnsomhet være styrende for hvordan sykehusene prioriterer. Alle

1 som trenger behandling på sykehus skal føle seg trygge på at de får god
2 behandling, og opplever at deres sykdom og lidelser blir tatt på alvor.

4 **Prehospitale tjenester**

5 Ambulansetjenesten må være bemannet med fagpersoner med god kompetanse.
6 Når minuttene er avgjørende for liv og helse, må diagnostisering og behandling
7 starte på vei til sykehuset. Det må sikres at ambulansene er godt utstyrt med
8 teknologi som gjør det mulig å diagnostisere raskt og kommunisere med
9 vakthavende spesialist på nærmeste sykehus. Ved sentralisering av
10 spesialistkompetanse til enkelte sykehus kan det bli lange kjøreturer, i all slags
11 vær og føreforhold.

12
13 Alle deler av landet må sikres dekning av luftambulanse. Luftambulanse er et
14 viktig virkemiddel særlig i deler av landet der hyppigheten av stengte veier og
15 fjelloverganger er økende.

17 **Pasientsikkerhet**

18 De fleste pasienter opplever en god og trygg behandling i den norske
19 helsetjenesten. KrF mener det er viktig at de som opplever uheldige hendelser
20 og feilbehandlinger får en god oppfølging og at rettssikkerheten ivaretas.
21 Pasienter/pårørende må sikres god informasjon både om uønskede hendelser og
22 om konsekvenser, klage og erstatningsmuligheter, samt at dette må journalføres
23 på en tilfredsstillende måte. KrF mener at også den enkelte ansatte skal ha
24 meldeplikt om skader, nesten-ulykker og ulykker, og ikke bare institusjonen. Det
25 må bygges opp spesialkompetanse i politiet på etterforskning av saker i
26 helsesektoren. KrF mener det bør opprettes en fast kommisjon for undersøkelser
27 og erfaringsinnhenting fra uheldige hendelser i helsevesenet.

29 **Livshjelp**

30 KrF mener at livshjelp er viktig for å sikre en verdig død. Livshjelp betyr å lindre
31 smerte, både gjennom medisiner, psykososiale og åndelige/eksistensielle tilbud.
32 Dette gjelder alle nivåer i helse- og omsorgstjenesten der mennesker i livets
33 siste fase og deres pårørende er. Det må bygges kompetanse og kapasitet
34 innenfor lindrende (palliativ) behandling for døende i alle aldre. KrF ønsker flere
35 lindrende enheter for behandling i sykehusene og ambulante team for lindrende
36 behandling som dekker kommunene.

38 **Psykisk helse**

39 Psykisk helse og fysisk helse må ivaretas på lik linje. Det er like normalt å få
40 psykiske lidelser som andre lidelser. Derfor er døgnbemanning like vesentlig i
41 psykiatrien som i somatikken. En bevisst satsing på forebygging og tidlig
42 oppdagelse og behandling av psykisk lidelser er viktig. God dekning av både
43 offentlig og privatpraktiserende spesialister er vesentlig for å unngå at ventetid
44 skal føre til økte problemer eller at man lar være å søke hjelp før problemet er
45 svært stort.

46
47 KrF mener at alle barn og unge skal få et tilgjengelig og likeverdig tjenestetilbud
48 av høy faglig kvalitet, uavhengig av sosial bakgrunn og hvor i landet de bor. KrF
49 vil arbeide for et kunnskaps- og kvalitetsløft på dette området, og vil videreføre

1 øremerkede midler til psykiatrisatsing for ungdom. Desentraliserte tjenester må
2 videreføres og videreutbygges.

3
4 Barn og unge med psykiske lidelser må sikres behandlingsplasser på egne
5 institusjoner eller avdelinger for å sikre et trygt og tilpasset tilbud der man kan
6 omgås personer på sin egen alder.

7
8 Barn og unge med psykisk syke foreldre eller søsken må få tilbud om samtale og
9 orientering om sykdomsbildet/situasjonen på deres eget forståelsesnivå.
10 Veiledningstjenesten for pårørende til barn og unge med psykiske lidelser må
11 styrkes.

12
13 Opptappingsplanen for psykisk helse ble avsluttet for tidlig. Det trengs en ny
14 opptappingsplan innen psykisk helse med øremerkede midler inntil disse
15 helsetjenestene har nådd et riktig nivå. Dette må samordnes ved at rus- og
16 psykiatri inkluderes i samhandlingsreformen.

17
18 Skolehelsetjenesten må bli mer tilgjengelig og ha tilgang på tverrfaglig
19 kompetanse som for eksempel psykologtjeneste, barnevernspedagoger,
20 miljøarbeidere, prester. Helsestasjoner for ungdom skal være et åpent tilbud
21 med profesjonelle veiledere, der ungdom kan søke helsehjelp, råd og veiledning.

22
23 Bruken av tvang innenfor helse- og sosialtjenesten er hjemlet i flere ulike
24 lovverk. For å styrke rettssikkerheten knyttet til praksis, ønsker vi et felles
25 lovverk hvor alle bestemmelser for bruk av tvang innenfor helse- og
26 sosialtjenesten samles, og at særlovgivningen innenfor psykisk helsevern faller
27 bort.

28 29 **Bioteknologi**

30 KrF ønsker å utnytte de mulighetene bioteknologi gir, blant annet til bedre
31 behandlingsmetoder for sykdom og skade. Det må satses på etisk forsvarlig
32 forskning, utvikling og behandling. Etikken må sette grenser for teknologien, ikke
33 omvendt. KrF vil ha et samfunn med plass til alle. Forskning, sortering og
34 utvelgelse blant spirende liv er ikke i samsvar med dette. Spirende liv har sin
35 egenverdi og skal ikke brukes som middel for andre. *For mer om dette, se også*
36 *kapittelet «Retten til liv».*

37 38 **Kvinner**

39 Det er behov for å styrke forskningen på kvinnesykdommer for å sikre riktig
40 diagnose og behandling så raskt som mulig og økt kompetanse blant fastlegene
41 på kvinners sykdomsbilde. Det er behov for forskning på kjønnsforskjeller når
42 det gjelder virkninger og bivirkninger på legemidler. Det er fortsatt slik at det er
43 betydelig underrepresentasjon av kvinner i forskningsprosjekt og det fører blant
44 annet til at man vet for lite om kvinner og hjerte- og karsykdommer, til tross for
45 at det er den hyppigste dødsårsaken blant både kvinner og menn.

46
47 Svangerskapsomsorgen må styrkes med tettere oppfølging av jordmor,
48 følgetjeneste med jordmor, og god dekning av fødeavdelinger og
49 barselavdelinger som sørger for opphold med trygghet for foreldrene. KrF er
50 opptatt av at den nybakte mor ikke må skrives for raskt ut av

1 sykehuset/fødestuen. Dette er viktig for å gi ro og tid til å komme i gang med
2 amming og forebygge fødselsdepresjon.

4 **Ungdomshelse**

5 I Norge har de fleste god tilgang på helsehjelp, men ikke alle får behandling
6 tilpasset sine behov. For ungdom som er systemet ofte lite fleksibelt og ofte
7 dårlig tilpasset deres behov. Å investere i unges helse har avgjørende betydning
8 for helsen videre i livet. Det eksisterende ungdomshelsefokus er for snevert og
9 særlig fokusert på risikoatferd. Det er viktig at man også inkluderer det generelle
10 sykdomsbildet i et ungdomshelseperspektiv, og arbeider for å gjøre helsevesenet
11 bedre tilpasset unges behov.

12
13 Det finnes lite data og informasjon om ungdomshelse i Norge. Ungdom blir ofte
14 gruppert sammen med barn, og den forskningen som finnes på ungdom er
15 fragmentert og tilfeldig. Det er et klart behov for kunnskapsutvikling på
16 ungdomshelsefeltet i Norge.

18 **Nettbaserte helsetjenester**

19 KrF vil gjøre helsetjenester mer tilgjengelig gjennom nettbaserte tjenester,
20 herunder e-resepter og telemedisin. I tillegg er det viktig å forbedre mulighetene
21 for sykehusene til å kommunisere elektronisk seg imellom, slik at man får en
22 bedre og mer effektiv informasjonsflyt. Arbeidet med elektronisk pasientjournal
23 må ha som mål at sykdomshistorie, relevante prøveresultater og annen viktig
24 informasjon formidles med sikte på rask og best mulig behandling. Det er
25 personvernmessige utfordringer knyttet til å samle så mye helseopplysninger om
26 enkeltmennesker. Personvernet må sikres ved at opplysningene bare blir
27 tilgjengelig bare for de instanser pasienten selv har godkjent at skal ha tilgang
28 og at det skal være ettersporbart hvem som har lest journalen og når dette har
29 skjedd. Opplysninger fra pasientjournal skal aldri oppgis til forsikringsselskaper,
30 arbeidsgivere og andre uvedkommende.

32 **Innovasjon i helsetjenesten**

33 KrF er positiv til innovative løsninger med omsorgsteknologi. Dette kan aldri
34 erstatte den menneskelige pleie, men kan frigjøre ressurser og tid til pleie. *For*
35 *mer om innovasjon i eldreomsorgen, se også kapittelet «Bedre alderdom».*

37 **KrF vil**

- 38 • redusere helsekøene, slik at alle kan få rask diagnose og god behandling
39 så tidlig som mulig i sykdomsfasen.
- 40 • innføre en 48-timersregel for videre undersøkelser når legen mistenker
41 alvorlig sykdom.
- 42 • sikre reelt fritt sykehusvalg ved at pasientene har tilstrekkelig tilgang på
43 informasjon for å bruke valgmuligheten.
- 44 • arbeide for en forpliktende opptrappingsplan for reanbliteringsfeltet med
45 definert finansiering.
- 46 • at svangerskapsomsorgen styrkes med tettere oppfølging av jordmor,
47 følgetjeneste med jordmor, god dekning av fødeavdelinger og
48 barselavdelinger som sørger for opphold med trygghet for foreldre
49 herunder en sammenhengende helhetlig svangerskaps-, fødsels- og
50 barselomsorg.

- 1 • at kommunene skal få tilstrekkelig økonomisk handlingsrom og tid til å
- 2 gjennomføre samhandlingsreformen på en måte som sikrer likeverdige
- 3 helsetilbud i hele landet og sterkere prioritering av forebyggende arbeid.
- 4 • at kommunene skal gis faglige og økonomiske midler for å ta i mot
- 5 utskrivningsklare pasienter også fra institusjoner innen rus og psykisk
- 6 helsevern.
- 7 • at det settes fokus på rekruttering av helsepersonell med riktige
- 8 kvalifikasjoner/kompetanse til alle stillinger i helsetjenesten.
- 9 • sikre at alle sykehus får utplassert turnusleger.
- 10 • at det utvikles god samhandling mellom barnevern, helsestasjon,
- 11 skolehelsetjenesten, barnehage og skole for å gi tidlig og riktig hjelp til de
- 12 som trenger det.
- 13 • at barn og unge med psykiske lidelser skal få rask behandling og innføre
- 14 en garanti om ingen ventetid for personer under 23 år.
- 15 • styrke psykisk helsevern med flere ambulante team, døgnberedskap og
- 16 brukerstyrte sengeplasser.
- 17 • at psykisk helsehjelp, psykisk helsevern og behandling og oppfølging av
- 18 rusavhengige må bli en del av finansieringsordningen til
- 19 samhandlingsreformen slik at kommuner får økonomiske virkemidler og
- 20 stimulering til å bygge opp gode lokale tilbud i sin kommune.
- 21 • at det skal utarbeides en nasjonal strategi for ungdomshelse for å gi en
- 22 nødvendig kunnskapsøkning og for å gi bedre tilpasset behandling for
- 23 ungdom i helsevesenet.
- 24 • at alle kommuner lager handlingsplaner mot vold i nære relasjoner og
- 25 skolerer ansatte i helse- og sosialsektoren på temaet.
- 26 • at det opprettes en kommisjon med ansvar for å undersøke uheldige
- 27 hendelser og feilbehandling med alvorlig resultat i helsevesenet.
- 28 • at det lages en egen lov for habilitering og rehabilitering samt nasjonal
- 29 opptrappingsplan.
- 30 • at private ideelle rehabiliteringsinstitusjoner må sikres bedre rammevilkår
- 31 gjennom langsiktige avtaler.
- 32 • styrke forskning på kvinnesykdommer, kjønnsforskjeller i sykdomsrisiko,
- 33 forebygging, sykdomsutvikling, diagnostikk og behandling og at
- 34 fastlegenes kompetanse om dette må styrkes.
- 35 • styrke innsatsen på forskning, behandling og oppfølging av ME².
- 36 • at den uavhengige forskningen på helseskader på grunn av
- 37 elektromagnetisk stråling intensiveres.
- 38 • stille krav om god dialog og samhandling mellom skolemedisin og
- 39 godkjente alternative behandlingsformer, både i forskning og
- 40 pasientbehandling.
- 41 • styrke helsetjenesten for eldre med flere spesialister innen geriatri.
- 42 • styrke tilbudet om helsetjenester til innvandrergupper, spesielt på
- 43 informasjon, forebygging og kosthold.

² Kronisk utmattelsessyndrom (CFS fra den engelske betegnelsen chronic fatigue syndrome) er den vanligste betegnelsen[1] på en variabelt svekkende lidelse eller lidelser som defineres generelt ved vedvarende utmattelse som ikke er relatert til anstrengelse, som ikke reduseres vesentlig av hvile, og som er ledsaget av andre spesifikke symptomer i minst seks måneder.[2] Lidelsen kan også bli referert til som post-viralt utmattelsessyndrom (når tilstanden oppstår etter influensalignende sykdom), myalgisk encefalomyelitt (ME) og ellers flere andre betegnelser. (Kilde: Wikipedia)

- 1 • bruke en større andel av helsebudsjettens samlede ressurser til psykisk
- 2 helse.
- 3 • styrke innsatsen innenfor forskning, behandling og oppfølging på
- 4 kombinerte diagnoser mellom rus og psykiatri.
- 5 • bedre ordningen med pasientreiser og sikre faglig oppfølging og trygghet
- 6 under hele transportstrekningen.
- 7 • styrke ordningen med luftambulanser, spesielt i områder med lang
- 8 reiseavstand til nærmeste sykehus med akuttfunksjoner.
- 9 • ha en reform av tannhelsetjenesten basert på offentlig ansvar og styring,
- 10 refusjon fra folketrygden og begrenning av egenbetalingen.
- 11 • at assistert befruktning skal tilbys, men at befruktede egg ikke skal brukes
- 12 til forskning eller destrueres.
- 13 • opprettholde forbudet mot eggdonasjon og surrogati.
- 14 • avvikle og forby PGD og PGD/HLA³
- 15 • gå imot innføring av tidlig ultralyd (uke 11-13) til alle (screening).
- 16 • ha økt forskning på bruk av adulte stamceller⁴ fremfor bruk av embryonale
- 17 stamceller⁵ i forskning og behandling.
- 18

19

³ diagnostikk av befruktet egg før implantering i livmor og diagnostikk med vevstyping for eventuelt å kunne frembringe søsken med ønsket vevstype som donor.

⁴ adulte stamceller er celler fra fødte individer.

⁵ embryonale stamceller er hentet fra befruktede egg.

Bedre alderdom

En god alderdom handler om å kunne være aktiv samfunnsborger, ha ansvar for seg selv og egen helse så lenge egne krefter strekker til og oppleve seg nyttig i familie- og samfunnslivet. Når behovene for dette melder seg, må eldre få tilbud om nødvendige helsetjenster, egnet boform og annen hjelp.

Seniorpolitikk

KrF vil legge til rette for aktive seniorer og sørge for gode ordninger for overgang mellom full yrkesaktivitet og pensjonisttilværelse.

De nærmeste årene kommer andelen personer mellom 55 og 66 år til å øke kraftig. Vi må legge til rette for at så mange som mulig kan stå lenger i arbeid. Det er samtidig viktig med gode ordninger for arbeidstakere som på grunn av slitasje må trappe ned eller slutte tidligere enn den generelle pensjonsalderen. En god seniorpolitikk skal både hindre utstøting og motivere senioren til å stå lenger i arbeid. Personalpolitikken, både i offentlig og i privat sektor, må sette arbeidsmiljøet og kompetanseutvikling for senioren på dagsordenen. KrF vil legge til rette for at senioren kan stå lenger i arbeid, ved at arbeidstakere over 62 år kan få tilbud om en individuell nedtrappingsplan for arbeidstiden frem mot pensjonsalderen.

Arbeidsmiljøloven setter i dag en grense på 70 år for når en arbeidsgiver kan si opp en medarbeider på bakgrunn av alder. KrF vil heve denne aldersgrensen fra 70 til 75 år.

Det må stimuleres til bygging av flere seniorboliger og «seniortun», der beboerne kan ha fellesfunksjoner. Det vil lette overgangen mellom aktiv seniortilværelse og den perioden av livet man trenger hjelp til en del oppgaver. Gode tilbud som seniorsenter, helsestasjon for eldre og kulturelle tiltak vil bidra forebyggende slik at mennesker kan oppleve en aktiv og frisk alderdom. Det må legges til rette for at ideelle organisasjoner kan bygge og drifte «Omsorg+»-konsepter.

KrF vil

- legge til rette for at senioren kan stå lenger i arbeid og heve lovens aldersgrense for når medarbeidere kan sies opp på grunn av alder fra 70 til 75 år.
- styrke Senter for seniorpolitikk.
- stimulere til mer aktiv seniorpolitikk i staten ved å la den enkelte etat bære kostnaden ved avgang til AFP.
- utvikle den statlige ventelønnsordningen for nye tilfeller og erstatte den med aktive, arbeidsrettede tiltak.
- at særaldersgrensene for pensjon heves og for enkelte grupper fjernes.
- legge bedre til rette for å kombinere arbeid og pensjon.
- stimulere til etablering av flere seniorboliger gjennom statlige støtteordninger.

- arbeide for at pensjonsreformens intensjoner i virkning blir mest mulig samsvarende i både private og offentlige pensjonsordninger.

Eldreomsorg

Fremtidens eldreomsorg skal ha tjenester med kvalitet, innhold og kapasitet. Det må legges til rette for at eldre kan dekke sine grunnleggende fysiske, psykiske, sosiale og åndelige behov. Det må satses på kvalifiserte ansatte, tilrettelagte aktivitetstilbud og møteplasser. De sykeste eldre må sikres sykehjemsplasser.

For å møte veksten i behov vil det være avgjørende at samfunnet får en god utnyttelse av de ressursene som settes inn. Alle kommuner må derfor ha en god omsorgsstige slik at det blir best mulig samsvar mellom behov og egnede tiltak. Tiltak bør settes inn etter det såkalte BEON-prinsippet⁶, det vil si tiltak som er mest effektive på lavest mulige nivå. For å få dette til på en god måte er det viktig at brukerperspektivet blir vektlagt i alle plan- og beslutningsprosesser.

Samhandlingsreformen vil spesielt påvirke samarbeidet mellom spesialisthelsetjenesten og kommunehelsetjenesten. Det er viktig at kommunene sikre mulighet for å bygge ut sine tjenester enten i egen regi eller i samarbeid med andre kommuner og/eller ideelle aktører til beste for brukerne.

Egnet boform

Egnet boform er en nøkkel til en god eldreomsorg. Det må derfor være en god balanse mellom hjemmebaserte tjenester, omsorgsboliger og sykehjemsplasser. I den forbindelse må det vurderes om harmonisering av finansieringsordningene for sykehjemsplasser og omsorgsboliger er nødvendig. Dette berører blant annet finansiering av medisiner, medisinsk-teknisk utstyr og nødvendige tjenester fra ulike yrkesgrupper. Kommunene bør utarbeide planer for en sammenhengende omsorgstrapp, der det å kunne bo hjemme, motta hjemmesykepleie, bolig med heldøgns omsorg og pleie, dagtilbud i institusjon, tilbud om dagsenter, omsorgsbolig og sykehjemsplass utgjør trinnene.

Innovasjon for livskvalitet

For KrF er det viktig å understreke at teknologi ikke skal erstatte den menneskelige kontakten, men det kan forenkle en del funksjoner og i beste fall frigjøre tid og krefter til medmenneskelig kontakt.

Moderne hjelpemidler og medisinsk utvikling er vesentlig for å sikre morgendagens eldre livskvalitet i alderdommen. Ved teknologiske innovative løsninger kan en del av det som i dag fremstår som barrierer for å klare seg lenger i eget hjem, løses. Slik kan den enkelte eldre bo i eget hjem opptil flere år lenger. De fleste eldre ønsker å bo hjemme så lenge som mulig og ser på dette som viktig for egen livskvalitet. Dette kan være allerede kjent teknologi som GPS for demenssyke, nye programmerbare ovner for oppvarming av mat, mekanismer for åpning av dører, toalettløsninger, hygieneløsninger etc. KrF vil

⁶ BEON-prinsippet: Beste Effektive OmsorgsNivå.

1 ha en kraftig økning i satsingen på innovasjon innen omsorgsteknologi og
2 hjelpemidler.

4 **Fysisk aktivitet**

5 Fysisk aktivitet i seniorfasen er viktig for helse og livskvalitet. Dette er i
6 utgangspunktet den enkeltes ansvar, men økt fysisk aktivitet for eldre bør
7 stimuleres gjennom en handlingsplan for eksempel kalt «aktiv senior», der både
8 kommuner og frivillige organisasjoner stimuleres til tilrettelegging for mer fysisk
9 aktivitet for eldre mennesker.

11 **Kvalitet i omsorg**

12 Kvalitet i eldreomsorgen forutsetter at arbeidet er attraktivt for alle yrkesgrupper
13 man trenger for en verdig eldreomsorg. Det må gjennomføres tiltak for å styrke
14 rekruttering og søkning til geriaterstillinger, blant annet gjennom å opprette flere
15 geriaterstillinger. Det må legges til rette for at alle ansatte i eldreomsorgen får
16 mulighet til faglig utvikling.

18 Verdighetsgarantien for eldreomsorgen må føre til at tilbudet til landets eldre blir
19 reelt styrket. Alle eldre må få tilbud om en boform som er tilpasset deres behov
20 og medisinske tilstand. De må gis muligheten til å leve et mest mulig normalt liv,
21 med normal døgnrytme og hjelp til å komme seg ut i frisk luft. Likeledes skal alle
22 ha krav på et variert og tilstrekkelig kosthold og tilpasset hjelp ved måltider. Alle
23 eldre skal ha et tilbud om samtaler om eksistensielle spørsmål, og i livets
24 slutfase skal alle ha krav på lindrende behandling for å sikre en verdig død. KrF
25 mener at verdighetsgarantien må følges opp, og at det må bevilges nok penger
26 til at kommunene får reelle muligheter til å innfri de ulike punktene i garantien.
27 Det skal være et offentlig ansvar å sikre og finansiere nødvendige
28 omsorgstjenester av god kvalitet. Ordningen med omsorgslønn for familier som
29 selv utfører omsorgstjenester må forbedres.

31 Sykehjemmene må være steder der beboerne gis god omsorg, kulturopplevelser
32 og livsinnhold. Det må gis rom for frivillige initiativ for å gi eldre kulturelle
33 opplevelser og innhold i hverdagen.

35 **Eldresentre/dagsentre**

36 Å treffe andre og ha sosialt fellesskap er en viktig kvalitet i livet som må
37 tilrettelegges når man blir eldre. De fleste eldresentre drives med høy andel
38 frivillige, som også gir friske eldre anledning til fellesskap og anledning til å gjøre
39 noe for andre. Økt samarbeid mellom eldresentre og frivilligsentraler kan være
40 positivt, også for mange eldre som selv ønsker å bidra med frivillig innsats. Ett
41 eksempel kan være lyttevenn-prosjekter som gjør skolebarn tryggere på å lese
42 samtidig som man bygger relasjoner og vennskap på tvers av generasjoner. Det
43 er viktig å forebygge sykdom og skader blant eldre. Eldresentre/dagsentre er det
44 fremste forebyggende tiltaket blant eldre.

46 **Hverdagsrehabilitering**

47 Systematisk trening for eldre forebygger sykdom og skade og øker deltakelse i
48 hverdagslivet. Trening i vante omgivelser er mest effektivt, og derfor bør
49 hverdagsrehabilitering mens brukeren bor i eget hjem benyttes i langt større
50 grad enn i dag. Dette er bra for hver enkelt av de eldre og kan gjøre det lettere å

1 bo hjemme lenger. Hverdagsrehabilitering inkluderer både tiltak for individuell
2 trening og endringer av omgivelsene for at hverdagslivet skal mestres.

3 4 **Etikk**

5 KrF mener det bør opprettes etiske komiteer i kommunene. Slike komiteer skal
6 være arena for drøfting av personalets dilemmaer, bidra til å utvikle god
7 dømmekraft hos de ansatte i pleie- og omsorgssektoren og bidra til at pasienters
8 og pårørendes møte og erfaringer med sykehjemmet blir best mulig. Etikk må i
9 sterkere grad være en integrert del av utdanningen innenfor pleie- og
10 omsorgsykker.

11 12 **Eldre og tannhelse**

13 KrF mener at det offentliges engasjement må rettes mot grupper som anses å ha
14 et særlig behov for tannhelsetjenester. KrF vil ha en reform av
15 tannhelsetjenesten basert på offentlig ansvar og styring, refusjon fra
16 folketrygden og tak på egenbetalingen.

17 18 **Omsorg ved livets slutt**

19 Lindrende (palliativ) behandling for mennesker i livets slutfase er en viktig del
20 av en verdig alderdom. Lindrende behandling må gis individuelt og etter behov i
21 hjemmet, i egen avdeling eller på sykehjem, eventuelt i samarbeid mellom
22 kommuner. Økt kompetanse om omsorg ved livets slutt blant ansatte som jobber
23 i eldreomsorgen er nødvendig.

24 **Befolkningssammensetningen i Norge står foran store endringer**

Antallet eldre vil øke og den andelen av befolkning som er yrkesaktive avta.
Frem mot 2050 vil antallet personer over 67 år fordobles. Antallet med demens
vil kunne øke til om lag 130 000 innen en periode på 30-40 år. Det var 4,7
personer i yrkesaktiv alder per eldre i 2000. Dette forholdstallet reduseres til 3,5
i 2030 og 2,9 i 2050. Den største utfordringen for omsorgssektoren i de
nærmeste tiårene vil være å skaffe til veie nok fagutdannet personell. Økningen
i arbeidskraftbehovet i omsorgssektoren vil være 54 000 årsverk frem mot 2030
og nesten 133 000 årsverk frem mot 2050. Vi må regne med at nye
generasjoner eldre vil ha helt andre forventninger og krav til innholdet i
omsorgstilbudet. Det vil være behov for om lag 60 000 nye sykehjemsplasser
og omsorgsboliger frem til 2030.

Kilde: St.meld. nr. 25 (2005-2006), Helse- og omsorgsdepartementet

25 26 **KrF vil**

- 27 • være en pådriver for at verdighetsgarantien for eldreomsorgen oppfylles i
- 28 alle kommuner.
- 29 • at kommuneøkonomien må styrkes slik at kommunene kan ivareta nye
- 30 oppgaver innen eldreomsorgen og i lys av samhandlingsreformen og
- 31 verdighetsgarantien.
- 32 • at kommunene skal gis faglige og økonomiske midler for å ta imot
- 33 utskrivningsklare pasienter fra sykehusene.

- ha en gjennomgang av refusjonsordningene for fysioterapeuter for å redusere ventetid og gjøre tjenestene lettere tilgjengelige for pasientene.
- opprette etiske komiteer for helse- og omsorgssektoren i kommunene.
- innføre en reform av tannhelsetjenesten basert på offentlig ansvar og styring, refusjon fra folketrygden og begrensing av egenbetalingen.
- styrke rehabiliteringstilbudet for eldre etter sykdom, slik at den enkelte kan få funksjonsevnen tilbake og selv kan klare dagligdagse gjøremål.
- innføre hverdagsrehabilitering som en kommunal tjeneste og lage en helhetlig og forpliktende opptappingsplan for innføringen av et slikt tilbud i kommunehelsetjenesten.
- øke stimuleringstilskuddet for bygging av sykehjem og omsorgsboliger. Dagens to finansieringsordninger må samordnes til en ordning.
- bygge slik at en kan bruke enhetene enten som sykehjem eller som omsorgsbolig.
- utvide pleiebegrepet i eldreomsorgen og legge til rette for tilbud om musikkterapi, erindringsarbeid og annen sansestimulering, for eksempel sansehager for alle pasienter i sykehjem.
- at vertskommunen beholder vertskommunetilskuddet for psykisk utviklingshemmede også etter fylte 67 år.
- opprette flere hele legestillinger for sykehjemmene i kommunene.
- sikre medisinsk faglig utredning av personer med demenssymptomer.
- sikre plass i tilrettelagte boenheter for demenssyke som trenger dette.
- styrke forskning på demenslidelser.
- sikre at det finnes spesialkompetanse innen lindrende behandling i alle kommuner og arbeide for opprettelse og drift av flere lindrende (palliative) enheter.
- bedre ordningen med omsorgslønn og avlastningstiltak for familiemedlemmer som selv utfører omsorgstjeneste.
- legge til rette for at beboere på alders- og sykehjem skal få gode og jevnlig kulturopplevelser blant annet ved utvidelse av «Den kulturelle spaserstokken».
- at beboere på alders- og sykehjem skal ha mulighet for og tilbud om noen å snakke med om åndelige og eksistensielle spørsmål (prestetjeneste m.m.).
- gi statlig driftstilskudd til organisasjoner, som for eksempel «Livsglede for eldre», for å bidra til at slike aktiviteter tilbys over hele landet.
- legge forholdene til rette for at private, ideelle organisasjoner kan inngå langsiktige partnerskapsavtaler/oppdragsavtaler med kommuner.
- ha økt forskning på aldring, bl.a. med å gi økte ressurser til undervisningssykehjemmene.
- styrke forskning og utvikling av velferdsteknologi og styrke det nasjonale senteret som samler, prøver ut og sprer informasjon om hvordan slik teknologi kan brukes på en positiv måte i eldreomsorgen for å skape økt trygghet.
- at eldre på en god og systematisk måte må få informasjon om de rettighetene og mulighetene de har.
- forbedre og utvide ordningen med omsorgslønn.
- at samarbeidet med frivillig og privat sektor skal økes vesentlig.

Ruspolitikk

Ethvert menneske har uendelig verdi. Menneskeverdet må ikke graderes. Dette innebærer at vi som samfunn har en plikt til å stille opp for sterkt hjelpetrengende rusmisbrukere og hjelpe dem til et verdig liv.

Nøkkelbegrepene i KrFs ruspolitikk er solidaritet med dem som sliter, omsorg for dem som har problemer, og forebygging av skader. Som samfunn har vi et ansvar for å redusere skadevirkningene av rusmidler og gi rusavhengige hjelp til å bli rusfrie og begynne et nytt liv. En offensiv ruspolitikk handler om aktivt forebyggende arbeid.

KrF mener det er viktig å bevare troen på at det enkelte menneske kan ha nytte av behandling og bli rusfri. Det må derfor satses på en helhetlig ruspolitikk, fra forebygging til behandling og oppfølging. Forebygging og behandling med sikte på rusfrihet må være hovedprinsippene i norsk ruspolitikk og må gjelde for alle.

En solidarisk alkoholpolitikk handler om å redusere alkoholrelaterte skader og alkoholmisbruk. KrF vil opprettholde den nasjonale målsettingen om reduksjon i alkoholforbruket. Det betyr å opprettholde en relativt høy pris på alkohol og begrense tilgjengeligheten. Alkoholmisbruk har store kostnader både for samfunn, arbeidsliv og enkeltmennesker.

Mange barn sliter fordi de vokser opp i familier med rusproblemer. Disse familiene må få spesiell hjelp. Tidlig inngripen overfor barn og deres familier kan forhindre rusproblemer og psykiske og sosiale vansker. I denne sammenhengen er det viktig å styrke samarbeidet mellom barnehage, skole, helsesøster og barnevern.

Det er viktig at alkoholdebuten utsettes fordi vi vet at faren for å utvikle alkoholisme er også større jo tidligere debuten kommer. Senere alkoholdebut gir mindre misbruk og også mindre sannsynlighet for overgang til narkotiske stoffer. Det krever en aktiv politikk for å skape rusfrie aktivitetsarenaer for ungdom, overholdelse av aldersgrenser for salg av alkohol, en holdningsskapende skole og gode forbilder. Dette er både samfunnets og enkeltmenneskers ansvar.

KrF vil at det skal være alkoholfrie soner og vil føre en politikk som legger til rette for arenaer uten bruk av alkohol. Viktige alkoholfrie soner er aktiviteter for barn og unge, i trafikken, i arbeidslivet og i idrettssammenheng.

Utviklingen de siste årene med eksperimentering med ulike former for partydop i stadig flere miljøer er bekymringsfullt. Informasjon, bevisstgjøring og nulltoleranse for bruk og oppbevaring er tiltak som må gjennomføres.

Det overordnede målet er å gi mulighet for et liv i rusfrihet for alle rusavhengige. KrF mener at virkemidler som opprettholder et rusmisbruk eller skaper ny avhengighet, er blindspor i ruspolitikken. KrF vil i stedet satse på behandlingsplasser som tar sikte på rusfrihet. Legemiddelassistert rehabilitering (LAR) kan være nyttig når andre tiltak ikke har ført frem, og som en del av et

1 samlet behandlingsopplegg. Bruk av heroin i behandling av narkotikamisbruk må
2 avvises.

3
4 Samfunnet må se og respektere enkeltmennesket i rusomsorgen. Det er
5 vanskelig å bli rusfri. KrF mener samfunnet må ta vare på, hjelpe og støtte
6 rusavhengige. Det må bli enklere å få tilbud om avrusning når behovet og
7 motivasjonen er der. Mange rusavhengige mister motivasjonen til å bli rusfri
8 mens de står i kø for å få behandling. Det må også satses på ettervern for
9 tidligere rusavhengige gjennom tilrettelagte boliger, utdanningsmuligheter,
10 arbeidstrening, familie og nettverk og fritidsaktiviteter. Rusavhengige er
11 forskjellige og har ulike behandlingsbehov. Det trengs derfor et mangfoldig
12 behandlingstilbud. Private og ideelle tilbud til rusavhengige er viktige og bidrar til
13 at det samlede tilbudet blir variert og bedre tilrettelagt utfra den enkeltes behov.
14 Disse rusinstitusjonene må sikres gode rammebetingelser.

15
16 Rusomsorgen trenger en forpliktende, konkret og forutsigbar opptrappingsplan
17 etter mønster av opptrappingsplanen i psykiatrien. Dagens rusplan er
18 underfinansiert både i kommunene og i helseforetakene. Effektene av
19 opptrappingsplanen for psykisk helse utarmes som en følge av dette da de
20 samme ressursene forsøkes brukt til å finansiere både psykiatri og
21 rusbehandling.

22
23 KrF vil åpne opp for mer bruk av frivillig tvang i rusomsorgen. Det vil si at
24 brukere som er motivert for behandling kan signere på at de aksepterer tvang
25 når abstinensene kommer og de er utsatt for tilbakefall.

26 27 **KrF vil**

- 28 • at rusmisbrukere skal møtes med verdighet. Det skal være tilstrekkelig
29 kapasitet på lavterskel helsetilbud, og det skal tilbys bolig og
30 arbeidstrening.
- 31 • øke bevilgningene til forskning på ulike typer forebyggende og
32 behandlende tiltak for rusavhengige som er rettet mot rusfrihet.
- 33 • at offentlige og private ideelle institusjoner for rusomsorg skal likestilles
34 når det gjelder økonomiske rammevilkår og krav til kvalitet.
- 35 • iverksette en forpliktende, konkret og forutsigbar opptrappingsplan for
36 rusomsorgen.
- 37 • at alle rusavhengige skal få tilbud om behandling innen 30 dager.
- 38 • sørge for at det er nok behandlingsplasser som tar sikte på rusfrihet.
- 39 • at den enkelte bruker i større grad skal kunne velge
40 behandlingstilbud.
- 41 • reformere behandlingsopplegget knyttet til LAR med blant annet et
42 helhetlig sosialfaglig opplegg og sterkere ettervern.
- 43 • at det innenfor bevilgningen til rusfeltet må øremerkes midler til
44 behandling og rehabilitering av sterkt hjelpetrengende rusavhengige.
45 Tiltakene må målrettes bedre og individuelt tilrettelegges for at denne
46 gruppen kan nyttiggjøre seg av behandlingstilbudet.
- 47 • at statlige midler til behandling og oppfølging av rusavhengige bør gå til
48 kommunen hvor den rusavhengige oppholder seg, og ikke kommunen hvor
49 vedkommende er folkeregistrert.
- 50 • at medikamentfri behandling skal være førstevalget i rusbehandling.
- 51 • gå mot utdeling av gratis heroin til rusavhengige.

- 1 • ha nulltoleranse overfor alle former for narkotikaomsetning. Straffene for
- 2 innførsel til Norge og salg av narkotika, selv små kvanta, må heves for å
- 3 begrense mengden av narkotika som omsettes.
- 4 • at utesteder som bryter skjenkereglene, skal miste skjenkebevillingen i
- 5 minst 3 måneder, og at salgssteder for alkohol som selger til mindreårige,
- 6 skal miste salgsløyvet i tre måneder og i tillegg ilegges bøter.
- 7 • endre alkoholloven for slik å redusere maksimal skjenketid fra kl 03.00 til
- 8 02.00.
- 9 • at politiets råd bør tillegges betydelig vekt når spørsmål om salgs- og
- 10 skjenkebevillinger skal avgjøres.
- 11 • at alkohol på lik linje med tobakk må merkes med informasjon om
- 12 helserisiko.
- 13 • kreve at alkohol i dagligvarebutikken flyttes til eget avlukke fraskilt fra
- 14 butikkens øvrige varer.
- 15 • tilrettelegge for behandlingstilbud for hele familier med rusproblemer.
- 16 • ta initiativ til en nasjonal holdningskampanje om problematikken arbeid og
- 17 alkohol. AKAN⁷ må styrkes.
- 18 • sørge for at gravide får god informasjon om skaden alkoholinntak under
- 19 svangerskap kan påføre barnet.
- 20 • at gravide med rusavhengighet må sikres tettere oppfølging, og det bør
- 21 opprettes egne rusavvenningsinstitusjoner for disse.
- 22 • støtte frivillige lag og organisasjoner som driver opplysnings- og
- 23 holdningsskapende rusarbeid.
- 24 • at rusfrihet skal være en forutsetning for offentlig støtte til
- 25 idrettsarrangementer.
- 26 • opprettholde et høyt avgiftsnivå på alkohol og tobakk.
- 27 • stramme inn alkoholloven, slik at det ikke blir mulig å dumpe prisene på
- 28 utesteder.
- 29 • beholde Vinmonopolet som et viktig alkoholpolitisk virkemiddel og sørge
- 30 for at det er tilstrekkelig antall utsalgssteder til at denne funksjonen kan
- 31 ivaretas.
- 32 • opprettholde reklameforbudet for alkohol.
- 33 • ha sterkere tiltak mot smugling til Norge gjennom bedre
- 34 kontrollmekanismer, som blant annet flere mobile skannere og
- 35 tilstrekkelige driftsmidler til kontrollarbeid.
- 36 • ikke tillate sprøyterom og andre tiltak som legaliserer misbruk av
- 37 narkotiske stoffer.
- 38 • styrke ettervernet gjennom tettere oppfølging av den enkelte på det
- 39 psykososiale plan, hjelp til å komme i arbeid eller utdanning, bygging av
- 40 nye nettverk og styrke arbeidet med å etablere flere boliger til
- 41 rusavhengige.
- 42 • at norske fengsler skal være rusfrie, og vil styrke arbeidet med å avdekke
- 43 narkotikainnførsel inn i fengslene.
- 44 • at behandlingstilbudet for rusavhengige som soner fengselsstraffer i
- 45 ordinære fengsler må bli bedre, blant annet ved at det etableres flere
- 46 rusmestringsenheter i fengslene og at det også gis tilbud om skolegang,
- 47 botrening og rusmestring i flere fengsler enn i dag.

⁷ Arbeidslivets kompetansesenter for rus- og avhengighetsproblematikk.

- 1 • sikre straffedømte rusmisbrukere som blir rusfrie i soningstiden ettervern
2 etter endt soning, gi dem en egen kontakt-/ressursperson og stille krav
3 om at de har jevnlig kontakt med denne.
- 4 • styrke kompetansen i hjelpeapparatet, både i første- og
5 andrelinjetjenesten, gjennom grunnutdanning og videreutdanning.
- 6 • styrke samhandlingen på rusfeltet, slik at rusmiddelavhengige sikres
7 sammenhengende tjenester fra avrusning til behandling og oppfølging i
8 kommunene.
- 9 • at kommunene skal få tilført økonomiske midler som sikrer faglig god
10 oppfølging av utskrivningsklare pasienter fra institusjoner innen rusomsorg
11 og psykisk helsevern. (Se også kapittelet «Helsepolitikk».)
- 12 • øke bevisstheten om dobbeltdiagnoser rus/psykiatri og styrke
13 behandlingstilbudet til denne gruppen mennesker.
- 14 • gi rett til institusjonsplass i påvente av rusbehandling i
15 spesialisthelsetjenesten, slik at motivasjonen til behandling stimuleres.
- 16 • styrke informasjons- og holdningsskapende arbeid i skolen.
- 17 • ha en gjennomgang av tax free-systemet utfra et alkoholpolitisk
18 perspektiv.
- 19 • ikke tillate pengespillautomater på steder der det skjenkes alkohol.

20
21

Justispolitikk

Trygghet er en grunnleggende faktor i alle menneskers hverdag, og når lovbrudd begås, skal samfunnet sørge for rettferdighet. Rettsstat og rettssikkerhet er bærende prinsipper i et fritt demokrati.

Forebygging, politi og beredskap

Det beste verktøyet mot kriminalitet er forebygging. KrF vil derfor satse offensivt på kriminalitetsforebyggende tiltak, hvor samarbeid mellom ulike sektorer, som politi, berørte familier, barnevern, konfliktråd, skoler og kommune står sentralt.

En kriminell løpebane begynner ofte i barne- og ungdomsårene. KrF mener det er viktig med gode fritidstilbud for barn og unge, og ønsker økt offentlig støtte til frivillige organisasjoner som driver slikt arbeid. Dette har en stor egenverdi, men er også forebyggende med tanke på rotløshet og kriminalitet. Ulike prosjekter rettet direkte mot ungdom i faresonen er også svært viktige. KrF ønsker å støtte målrettede tiltak for å fange opp unge med høy risiko for å bli involvert i kriminell virksomhet. Frivillig oppsøkende arbeid i byene nattestid er også viktig, for eksempel gjennom Natteravnenes arbeid. Synlig politi har en klar forebyggende effekt, og vi bør derfor ha tilstrekkelig politidekning til at politiet blir synlige så vel i byer som i distriktene.

Barnevernet bør gis flere virkemidler overfor ungdom under den kriminelle lavalder som begår gjentatt alvorlig kriminalitet for å sikre nødvendig grensesetting. Barnevernet opptre i slike sammenhenger på vegne av foresatte. Når ungdom er plassert i institusjon på grunn av sin adferd, bør barnevernet ha anledning til å holde ungdommen tilbake med tvang, og til å føre kontroll med rusmisbruk og besøk i institusjonen.

Mye kriminalitet er knyttet til bruk og omsetning av narkotika. Den enkelte rusavhengige bør henvises til et sted de kan få hjelp og oppfølging, og i dette arbeidet er det svært viktig at tilbud om avrusning og rehabilitering foreligger den dagen det er nødvendig. Åpent salg av narkotika i de større byene fører til rekruttering til rusmiljøet og skaper utrygghet og bidrar til ytterligere stigmatisering i befolkningen av rusavhengige med det største hjelpebehovet. Politiet må derfor gripe inn overfor åpenlys narkotikaomsetning og bruk.

Politiet skal være godt forberedt på beredskapsoppgaver. Sentralt i beredskapsarbeidet er utbygging av nødnett og et nært samarbeid mellom de sivile nødetatene, samt med Forsvaret. Det bør etableres ett felles nødnummer.

KrF vil følge opp målet om to polititjenestemenn per 1000 innbyggere innen 2020. Politiet trenger også et løft på utstyrssiden. Ikke minst gjelder dette IKT-systemene, men også når det gjelder biler og annet politiutstyr, finnes det i dag for mye utdatert og gammelt materiell.

Politiets sikkerhetstjeneste (PST) har økende oppgaver i forbindelse med kriminalitet over landegrensene og overvåking mellom landene. PST trenger økte

ressurser for å kunne ivareta landets interesser sett i lys av den voksende internasjonale kriminaliteten, fremvekst av ekstremistiske miljøer og behov for overvåkingstjenester. Nye overvåkingsmetoder må underlegges domstolskontroll for å ivareta personvernet på en god måte. Så langt det er mulig, skal tredjepart skjermes fra overvåking.

Ofre for menneskehandel i Norge må få beskyttelse og mulighet til et nytt liv. Særlig mindreårige asylsøkere er sårbare. Det er grunn til å tro at flere av de mange hundre barna som er forsvunnet fra asylmottak, er eller har blitt ofre for menneskehandel.

KrF vil

- styrke kapasiteten til politiet og ansette flere politifolk.
- at politi- og lensmannsetaten skal være desentralisert og fortsatt være et nærpolti.
- sette krav til responstid for politiet på utrykning til ulykker og meldte hendelser der det er fare for liv og helse.
- videreføre ordningen med fremskutt lagring av våpen i politibiler og ikke innføre generell bevæpning av politiet.
- prioritere politifaglige ressurser til politifaglige oppgaver og overlate andre oppgaver, som for eksempel fangetransport og arrestforvaring til andre yrkesgrupper.
- styrke politihelikopterdekningen.
- styrke politiets kompetanse innenfor sjikane, trusler og annen kriminalitet som skjer gjennom nye digitale medier.
- styrke politiets kompetanse i å ta hånd om psykiatriske pasienter.
- intensivere arbeidet med en reform av politiets straffesakssystemer og sikre politiet gode og oppdaterte dataverktøy.
- legge til rette for at SLT-modellen⁸ kan tas i bruk i enda flere kommuner.

Bekjempelse av kriminalitet

KrF mener at etterforskning av volds- og seksualforbrytelser alltid skal være høyest prioritert av politiet. Innsatsen for å forebygge og redusere antall voldtekter må intensiveres med virkemidler som holdningsskapende arbeid, synlig politi, raskere og bedre etterforskning og en mer restriktiv skjenkepolitikk. Det må være et krav at alle anmeldte voldtekter skal etterforskes på en skikkelig måte, herunder alltid avhør av anmeldte.

Vold i nære relasjoner er en type kriminalitet som rammer ikke bare den som direkte blir utsatt for volden, men også barn og andre familiemedlemmer. Vold innenfor hjemmets fire vegger skjer i en sammenheng hvor man nettopp skulle være trygg, og pågår ofte over lang tid uten å bli oppdaget. Samfunnet har en plikt til å avdekke og stanse slike overgrep. KrF mener det bør lages en egen

⁸ SLT= Samordning av Lokale kriminalitetsforebyggende Tiltak

1 handlingsplan for barn som er blitt utsatt for eller har vært vitne til vold, for at vi
2 skal kunne ivareta disse på en god måte.

3
4 De fleste voldtekter skjer i private sammenhenger og fester. Det er viktig at
5 seksualundervisningen i skolen styrkes gjennom et tydeligere fokus på
6 grensesetting og respekt for andres grenser, samt bevisstgjøring på hvordan
7 overdreven alkoholbruk kan gjøre det vanskeligere å sette grenser for både seg
8 selv og andre.

9
10 De senere årene har antallet overfallsvoldtekter økt. Blant dem som anmeldes
11 for denne typen voldtekter er menn med minoritetsbakgrunn overrepresentert.
12 KrF mener det må satses mer på forebygging i nært samarbeid mellom norske
13 myndigheter og ledere i innvandermiljøer. Obligatorisk undervisning om
14 voldtekt, kvinners rettigheter og normer må få større plass i
15 introduksjonsprogrammet for nyankomne innvandrere.

16
17 Kriminalitet som rammer folk flest, som for eksempel lommetyverier,
18 hytteinnbrudd og skadeverk omhandler hver for seg ikke nødvendigvis store
19 verdier, men rammer et svært stort antall ofre, bidrar til økt utrygghet og
20 påfører samfunnet store kostnader. Paradoksalt nok henlegges mange slike
21 lovbrudd av politiet systematisk på grunn av manglende
22 saksbehandlingskapasitet, selv hvor det foreligger kjent gjerningsperson. KrF
23 mener at det ikke skal finnes slike lovløse rom i samfunnet og ønsker en
24 nulltoleranse mot hverdagskriminalitet. Politiets henleggelsespraksis av slike
25 saker er ikke akseptabelt. Politiet må sikres tilstrekkelige ressurser til å
26 etterforske hverdagskriminalitet, og samtidig må adgangen til å henlegge
27 straffesaker begrunnet med manglende saksbehandlingskapasitet fjernes.

28
29 Politiet må ha tilstrekkelige ressurser og etterforskningsmetoder til å avverge og
30 etterforske organisert kriminalitet. Straffenivået for organisert kriminalitet må
31 økes og tilpasses det øvrige europeiske nivået for å unngå at Norge blir et
32 lukrativt land å bedrive kriminalitet i. Man bør også arbeide med å få til økt bruk
33 av soning i hjemlandet i stedet for i Norge.

34 35 **KrF vil**

- 36 • at voldtektsmottak må være tilgjengelig over hele landet og ha
- 37 kompetanse til å sikre bevis.
- 38 • gi politiet utvidede muligheter for videoovervåking av særlig utsatte
- 39 områder, og sikre Datatilsynet nok ressurser til å kontrollere slik
- 40 overvåking.
- 41 • at alle kommuner skal ha egne handlingsplaner mot vold i nære
- 42 relasjoner.
- 43 • ha god dekning av krisesentre og barnehus over hele landet.
- 44 • at voldsutøvere som dømmes for brudd på besøksforbud bør kunne
- 45 dømmes til å gå med elektronisk fotlenke i en periode.
- 46 • at prøvetaking og lagring av DNA tas ved siktelse etter de samme vilkår og
- 47 regler som ved fotografering og registrering av fingeravtrykk.
- 48 • styrke kapasiteten til politiet og tollvesenet ved utsatte grensestasjoner.
- 49 • intensivere arbeidet mot trafficking og hallikvirksomhet.
- 50 • at ofre for trafficking skal få opphold i Norge.

Straff og straffeprosess

Strafferammene og straffutmålingen må gjenspeile hvor alvorlig samfunnet ser på forskjellige typer kriminalitet. KrF mener at straffenivået i volds- og sedelighetssaker skal heves, og forventer at domstolene følger opp Stortingets signaler og at hele strafferammen brukes. Det er også viktig med tanke på den allmenne rettsfølelsen. I drapssaker og svært alvorlige overgrepssaker bør det være mulig å fradømme straffedømte retten til å bosette seg nær offeret eller de etterlatte.

Gjennomført straff skal gi den dømte mulighet til å begynne på nytt. For samfunnet og den enkelte forbryter er rehabilitering et viktig formål med en gitt straff. En forutsetning for at lovbrøtere skal leve et kriminalitetsfritt liv etter endt soning, er at de gis mulighet til å bli inkludert i samfunnet etter at straffen er ferdig sonet. Utdanningstilbud i fengselet, tilbud om arbeid, praksisplass, bolig etter soning med tilhørende botrening og tilgangen til et nettverk utenfor det kriminelle miljøet er avgjørende for å komme ut av en kriminell livsstil. Samarbeid med frivillige organisasjoner i kriminalomsorgen er verdifullt og gir gode resultater. Det bør satses på nye alternative straffereaksjoner. Barn med foreldre i fengsel må sikres samvær på barnets premisser.

Mye kriminalitet er knyttet til omsetning og bruk av narkotika. Samarbeidet mellom kriminalomsorgen, psykiatrien og rusomsorgen om behandling er derfor viktig. Bruken av alternative straffereaksjoner som narkotikaprogram med domstolskontroll må opprettholdes, men narkotikaprogrammet bør i større grad benytte behandling i døgningstasjon fremfor poliklinisk behandling. Behandlingstilbudet for rusavhengige som soner fengselsstraffer i ordinære fengsler må bli bedre, og flere rusmestingsenheter må etableres. Unge rusavhengige som idømmes fengselsstraff bør tilbys raskere soning av straffen slik at eventuelle behandlingstilbud kan iverksettes raskere.

Køene i straffesakskjeden er for store og må reduseres, blant annet ved at politiets ressurser til etterforskning og påtalearbeid må økes parallelt med at politiet operative kapasitet styrkes. Andelen tilståelsesdommer⁹ bør økes. KrF vil ha raskere straffegjennomføring og fjerne soningskøene. Det er spesielt viktig for førstegangskriminelle å sone straffen sin kort tid etter domfellelse, for å gjøre det mulig for dem å begynne på nytt så raskt som mulig.

Ofrenes og pårørendes stilling må ivaretas under straffesaksbehandlingen hos politiet og domstolen. Når gjerningspersonen er dømt til å betale erstatning til offeret, bør staten betale ut erstatningen på forskudd og deretter kreve inn pengene fra gjerningspersonen. I forbindelse med straffesaken må det være mulighet for konfrontasjonssamtale mellom offer/pårørende og gjerningsperson når offeret/pårørende ønsker det.

⁹ Tilståelsesdom, i straffesaker hvor den straffbare handling ikke kan medføre fengsel i mer enn ti år, kan tingretten etter begjæring av påtalemyndigheten avsi dom dersom siktede overfor retten gir en uforbeholden tilståelse. Det er et vilkår at tilståelsen bestyrkes av de øvrige opplysninger i saken, og at siktede selv samtykker i at tingretten pådømmer saken ved forenklet behandling. Rettergangen i en slik sak er meget forenklet i forhold til en vanlig straffesak i tingretten. Kilde: Store Norske Leksikon

1
2 Det må etableres avtaler med flere land om fangeutveksling og soning i
3 hjemlandet, og det må føres kontroll med at fangene som soner i hjemlandet
4 faktisk soner straffen ferdig. Samtidig er det behov for bygging av flere fengsler i
5 Norge for å ta hånd om det økende antallet varetektsfanger, og for å sikre at
6 disse ikke blir sittende for lenge i politiarrest.

7
8 For å ivareta rettssikkerheten er det viktig at det sikres best mulig
9 dokumentasjon av bevis- og vitneførselen i rettssaker. KrF mener derfor at det
10 bør innføres obligatorisk lydopptak av forklaringer fra hovedforhandlingen i
11 tingretten i alle straffesaker. Det er viktig å sikre disse opptakene godt slik at de
12 ikke kan komme på avveier.

13
14 KrF ønsker å styrke ordningen med fri rettshjelp. Fri rettshjelp er en viktig
15 rettssikkerhetsgaranti. Behovet for rettshjelp er stort, særlig for de mest
16 ressurssvake gruppene i samfunnet. Samfunnet vårt blir stadig mer komplisert,
17 og det kan være vanskelig å orientere seg om hvilke rettigheter man har. KrF vil
18 derfor ha en gjennomgang av dagens ordning med fri rettshjelp.

19 20 **KrF vil**

- 21 • etablere flere soningsinstitusjoner for straffedømte under 18 år som er
22 særlig tilrettelagt og hvor de soner adskilt fra voksne for å hindre
23 rekruttering til et kriminelt miljø.
- 24 • etablere en prøveordning med ungdomsdomstol.
- 25 • etablere en forsøksordning med en egen domstol med spesialkompetanse
26 på vold og overgrep mot barn.
- 27 • at samfunnsstraffen endres fra å være en time for hvert tilsvarende
28 fengselsdøgn som ellers ville vært idømt, til en ordinær arbeidsdag for
29 hvert tilsvarende fengselsdøgn.
- 30 • fjerne muligheten for prøveløslatelse ved minstetid i forvaringssaker og
31 innskjerpe permisjonsreglene.
- 32 • at det ved særdeles alvorlige forbrytelser, skal innføres en ordning med
33 skjerpet forvaring som innebærer revurdering hver tiende år i stedet for
34 hvert femte år.
- 35 • at personer som dømmes til tvungent psykisk helsevern på grunn av sterk
36 gjentakelsesfare som utgangspunkt skal behandles i heldøgnsinstitusjon
37 som ivaretar samfunnsvernet.
- 38 • ha en gjennomgang av utilregnelighetsdefinisjonen og bringe denne i
39 samsvar med internasjonal praksis.
- 40 • at elektronisk fotlenke i hovedsak bør benyttes ved slutfasen av soning og
41 overvåking ved prøveløslatelser, men også som en egen soningsform av
42 hele fengselsstraffer.
- 43 • gjennomgå domstolstrukturen og slå sammen tingretter i befolkningstette
44 områder.
- 45 • erstatte juryordningen i lagmannsretten med en utvidet meddomsrett,
46 hvor lekmannselementet fortsatt står sterkt.
- 47 • intensivere arbeidet for å hindre at narkotika blir tatt med inn i fengslene.
- 48 • at ordningen med forenklet forelegg bør utvides til flere typer straffbare
49 forhold.
- 50 • at prøveløslatte som bryter vilkårene ved ny kriminalitet umiddelbart må
51 tilbakeføres til fengselet for soning av resten av straffen.

- 1 • at straffedømte som ikke har tilstått skal kunne dømmes til å betale en
- 2 større del av det offentliges omkostninger med straffesaken, inkludert
- 3 forsvarerutgiftene, enn hva tilfelle er i dag.
- 4 • at ordningen med fri rettshjelp utvides til å gjelde flere saksområder, og at
- 5 flere mennesker som har behov for det skal omfattes av ordningen.
- 6 • styrke kriminalomsorgens mulighet for ettervern.
- 7 • at dødsstraff ikke skal innføres i Norge.
- 8

9

Kunst og kultur

Kunst og kultur har en egenverdi og er grunnleggende for livskvalitet og utvikling. Kultur er en kilde til kreativitet, opplevelse og kunnskap. Kulturen oppstår og lever i kraft av menneskers kreativitet og uttrykksbehov. Statens oppgave er å stimulere dette, ikke styre det. KrF vil sikre et mangfoldig, stimulerende og utfordrende kulturtilbud for hele befolkningen. KrF mener kulturpolitikken må bidra til å styrke både det profesjonelle og det frivillige kulturlivet.

Den kristne kulturarven er en hjørnestein i vår nasjons felles identitet. I en tid hvor endringer skjer raskt og påvirkningene fra det internasjonale samfunnet er sterke, er det viktig å videreføre de tradisjoner og verdier vår kultur bygger på. En levende kulturpolitikk må både bevare og fornye.

Mangfold

Skapende og utøvende kunst bidrar til å utvikle og utfordre enkeltmennesker og samfunn. Kulturpolitikken må legge forholdene til rette for et bredt spekter av aktivitet, opplevelse, erfaring og erkjennelse. KrF vil gi kulturlivet rammebetingelser for å utvikle seg, utfordre, fornye og bevare. Dette innebærer også gode vilkår for aktive kunstnere. Kunstnere i etableringsfasen trenger spesielle tiltak, både i form av økonomisk støtte og bedre trygdeordninger. Kunsten kommer innenfra, og kulturuttrykk er uavhengig av menneskers øvrige funksjonsnivå. Utviklingshemmedes kulturuttrykk må verdsettes og sikres plass i det offentlige rom.

Det er en nasjonal oppgave å sikre arenaer for så vel minoriteters kulturuttrykk som andre «smale» kulturuttrykk som beriker det kulturelle mangfoldet i Norge. Samisk kultur og annen minoritetskultur må sikres vekst- og utviklingsmuligheter.

Barn og unge

Et bredt kulturtilbud til barn og unge er viktig for å gi dem muligheter til opplevelse, forståelse og utvikling av egne evner og uttrykk. Deltakelse i kulturaktiviteter er en viktig del av det å være menneske, og det å oppdage ulike sider og dimensjoner ved det å være menneske.

De kommunale kulturskolene er svært viktige for å styrke kulturkompetansen hos barn og unge, for deres opplevelse av kunst og kultur, og også for rekruttering av kulturutøvere både til amatørfeltet og til det profesjonelle nivå. KrF mener at alle som ønsker det, skal ha mulighet til å gå på kulturskole.

Kor og vokalmusikk

Kormusikken i Norge har vært en sentral del av vår kultur de siste 200 år. Korbevegelsen er den største folkebevegelsen etter idretten. Nå er det på tide at korsangen får sin rette plass i norsk kulturpolitikk.

KrF vil gi et løft for korene i Norge. Korlivet har ikke fått de bevilgningene som er nødvendig for å videreutvikle denne delen av vår felles kulturhistorie.

Vokalensembler og kormusikk har blitt hengende etter, mens bevilgningene til andre kulturformål har økt.

Vi må bevare og fornye den nasjonale verdien som ligger i korkunsten. KrF vil satse med tyngde på eksisterende kor, samtidig som det etableres et nytt profesjonelt kor.

Korps

Norge har en korpstradisjon som er unik, men korpsbevegelsen opplever store utfordringer. Skolekorpsene sliter med medlemsnedgang og kostnadene øker. Derfor mener KrF at vi trenger en egen strategi med tiltak for å styrke korpsbevegelsen. Blant annet bør støtteordningen til innkjøp av musikkinstrumenter styrkes, og gode musikklokaler som er egnet til å øve i, bør sikres prioritet og kvalitet i offentlige planer og budsjetter, på linje med idrettsanlegg. Tilgangen på kvalifiserte dirigenter er en utfordring mange steder, og en ordning med statlig dirigentstøtte må utredes. KrF ønsker fullt momsfritak for frivillige organisasjoner, og dette vil også være et viktig tiltak som kommer korpsene til gode.

Film

Det er viktig å sikre et godt og mangfoldig filmtilbud med forankring i norsk kultur, språk og historie. Særlig viktig er det å sikre barn og unge tilgang til film og andre produksjoner av høy kvalitet. Det må dessuten legges til rette for videreutvikling og styrking av de regionale produksjonsmiljøene.

Språk

Språk er sterkt knyttet til menneskers identitet og tilhørighet. KrF mener det er viktig å styrke og ta vare på det norske språket. I et åpnere internasjonalt samfunn blir våre nasjonale språk satt under press. KrF vil verne og styrke norsk språk generelt og nynorsk skriftkultur spesielt. KrF vil legge til rette for at nynorsk kan sikre og styrke posisjonen sin, som et levende bruksspråk så vel som et likeverdig offisielt skriftspråk ved siden av bokmål.

For mer om blant annet samisk og kvensk språk, se kapittelet «Urfolk og nasjonale minoriteter».

Opera og ballett

KrF vil gi Den Norske Opera & Ballett rammer som gjør det mulig å være et opera- og balletthus på høyt internasjonalt nivå. Det er en statlig oppgave å sikre at Norge har et flaggskip innen opera og ballett, og et miljø som også kan være en referanseramme for operamiljøer ellers i landet. Det var en forutsetning i Bjørvika-vedtaket at distriktsoperaene skal styrkes parallelt med satsingen på Den Norske Opera & Ballett. Bevilgningene til distriktsoperaene står ikke i stil med forventningene, og KrF vil gi distriktsoperaene et løft.

Kulturbærere

Internett gir økt tilgang til underholdning, kultur og kunnskap. Samtidig kan utstrakt tilgjengeliggjøring og kopiering undergrave kunstnernes inntektsgrunnlag. KrF vil arbeide for å sikre gode løsninger som ivaretar kunstnernes og andre opphavspersoners rettigheter ved digital bruk.

1
2 Mangfoldet i kulturlivet må stimuleres gjennom et spleiselag mellom offentlige
3 tilskuddsordninger, egeninnsats og inntekter ved fremføring. Lokale og regionale
4 orkestre må gis økonomisk støtte til drift.

5
6 Frivillig arbeid er svært viktig også innenfor kulturfeltet. I tillegg til de
7 tradisjonelle, frivillige organisasjonene har det vokst frem en rekke lokale og
8 regionale kulturtiltak som i stor grad er basert på frivillig innsats. Mange ulike
9 festivaler og historiske spill utgjør verdifulle møteplasser mellom frivillige og
10 profesjonelle virksomheter, og mellom lokal, nasjonal og internasjonal kultur.
11 KrF ønsker en særlig styrking av det frivillige kulturarbeidet.

12
13 Kulturhusene rundt om i landet gir mulighet til å tilby større oppsetninger. Staten
14 må stimulere til samordning av slike satsinger innenfor regionene og bidra til at
15 det bygges opp arrangementskapasitet.

16
17 Kirken er en viktig arena for kunst og kultur. Det er en offentlig oppgave å sikre
18 at den historiske kunsten forvaltes godt, og det må legges rette for utvikling av
19 nye kunstuttrykk. I flere hundre år har kirken vært en viktig forvalter av vår
20 felles kulturarv, og det blir utviklet stadig nye uttrykk, ikke minst innen
21 kirkemusikken. KrF vil styrke kirkemusikkfestivaler og kirken som kulturarena.

22 23 **Kulturminner**

24 Museumsfeltet er sentralt når det gjelder bevaring og formidling av vår historie
25 og arv. Det er særlig viktig med gode og engasjerende formidlingsopplegg rettet
26 mot barn og unge. KrF vil ha en sterkere og mer systematisk satsing på
27 istandsetting og vedlikehold av kulturminner. Samhandling med kommunene og
28 fylkeskommunene er viktig for å verne landets kulturarv.

29
30 KrF vil også ha en sterkere satsing på skatte- og avgiftsinsentiver overfor private
31 eiere av fredede og bevaringsregulerte kulturminner, slik at man på den måten
32 understøtter det nødvendige, jevnlige vedlikehold av våre mest sentrale
33 kulturminner.

34
35 Arkivene representerer et kollektivt samfunnsminne og er viktige kilder til
36 forståelse av vår felles historie og kultur. KrF vil styrke både de private og de
37 offentlige arkivene.

38 39 **Kirkebygg som kulturminner**

40 Mange eldre kirkebygg er viktige kulturelle minnesmerker og stiller særskilte
41 krav til vedlikehold. Staten må ta ansvar for vedlikeholdet av alle
42 middelalderkirker, og kulturminnefondet bør utvides slik at det også kan omfatte
43 hele spekteret av eldre kirkebygg.

44 45 **Levende kultur**

46 Den immaterielle kulturarven som overlevering av for eksempel folkeminne,
47 håndverkstradisjoner og formidling av tradisjoner bør verdsettes enda sterkere.
48 Musikk og andre kulturuttrykk er et universelt språk som også i større grad må
49 benyttes og verdsettes for å bli kjent med innvandrere og deres tradisjoner.
50 KrF vil ha en satsing på kulturbasert integrering.

Bøker

Bibliotekene er viktige kunnskapsbaser og en kilde til aktivitet og opplevelse for den enkelte. KrF vil styrke og videreutvikle biblioteksektoren, og mener bibliotekene skal tilby et bredt spekter av tjenester. Bibliotekene er viktige kunnskapsbaser og en kilde til aktivitet og opplevelse for den enkelte. KrF vil styrke og videreutvikle biblioteksektoren, og mener bibliotekene skal tilby et bredt spekter av tjenester. Bibliotekenes digitale verktøy og tilbud må videreutvikles ved blant annet at Nasjonalbiblioteket legger til rette for utlån av E-bøker på folkebibliotekene. Skolebibliotekene må brukes aktivt i formidling av litteratur til barn og unge, og som en inngangsport til bibliotek tjenesten.

Bokbransjen er en svært viktig formidler av både kunnskap og kunstneriske opplevelser. KrF vil gi bokbransjen vilkår som sikrer hele bransjen en sunn utvikling, samtidig som usunn maktkonsentrasjon på eiersiden motarbeides.

KrF vil

- styrke kulturskolene som et tilbud til alle som ønsker det, og øke midlene til pedagogisk utvikling. Kulturskolen er viktig både som breddetilbud og for utvikling av spesielle talenter.
- øke mulighetene for formidling av smale kulturuttrykk.
- styrke musikkensembler, band, orkestre og festivaler over hele landet.
- styrke og tilrettelegge for lavterskel musikktilbud for ungdom, som for eksempel tilbud om opplæring og utøvelse via fritidsklubber og andre tilbud i regi av frivillige organisasjoner.
- legge til rette for en fortsatt bred og aktiv korpsbevegelse gjennom bedre øvingslokaler og støtteordninger.
- verne opphavsretten.
- sikre det frivillige kulturlivet gjennom en systematisk budsjettøkning som sikrer frivilligheten en større andel av tilskuddene til utøvelse, utvikling og opplæring.
- doble kulturminnefondet.
- ha en betydelig økning av Riksantikvarens tilskuddsmidler.
- etablere bedre støtteordninger for vedlikehold av vernede private bygg og innføre endringer i skattesystemet som er til fordel for private eiere av fredede og bevaringsregulerte kulturminner.
- styrke finansieringsordningene for å ta vare på kirkebyggene, og at staten skal overta vedlikeholdsansvaret for alle middelalderkirker.
- at staten må ta kostnadene ved kartlegging/utgraving av fornminner.
- verne og styrke norsk språk generelt og nynorsk skriftkultur spesielt.
- øke satsingen på kulturbasert næringsutvikling.
- at Kirkerådet skal få støtte til sin kultursatsing.
- sikre midler til pilegrimsleder og gamle ferdselsveier.
- innføre en skattefritaksordning for bedrifters avsetning av midler til kulturformål.
- føre en politikk på spill- og lotteriområdet som hindrer spilleavhengighet.
- styrke arrangementskapasiteten i distriktene, slik at man kan ta imot større oppsetninger.
- styrke og videreutvikle tilbud som fører kulturuttrykk ut der folk er, som «Den kulturelle skolesekken» og «Den kulturelle spaserstokken».
- styrke og videreutvikle ordninger som gir økt kvalitet og aktivitet i kor og vokalsembler.

- 1 • styrke de profesjonelle kunst- og kulturinstitusjonene.
- 2 • utvikle et nytt profesjonelt radiokor som skal ha institusjonelle
- 3 forutsetninger til å drive stabil kunstnerisk virksomhet på linje med de
- 4 profesjonelle orkestrene.
- 5 • sikre at utøvende kormusikk får en naturlig plass i den internasjonale
- 6 kultursatsingen.
- 7 • styrke den kunstneriske virksomheten ved regions- og distriktsoperaene
- 8 og Den Norske Opera & Ballett.
- 9

10

Idrett

KrF ønsker å gi flere barn, ungdom og voksne et bedre idrettstilbud. KrF vil stimulere det frivillige engasjementet og legge til rette for bredde og mangfold i norsk idrett.

Idretten er Norges største folkebevegelse med over 2 millioner medlemmer i over 12 000 idrettslag. Idretten samler barn, unge og voksne til positiv livsutfoldelse i ulike aktiviteter. KrF vil legge til rette for at flest mulig kan delta aktivt. Idretten er en viktig del av satsingen på frivillighet.

Idrettsaktivitet er viktig for idrettens egen skyld for livsglede, gode fellesopplevelser og aktivitetsutfoldelse og for å fremme god helse i befolkningen. Fysisk aktivitet er en kilde til helse og livskvalitet. Det må legges til rette for positive erfaringer med fysisk aktivitet i barnehage og skole. Det kan legge grunnlaget for å fortsette med idrett og aktivt friluftsliv – både organisert og uorganisert, for eksempel gjennom en økt satsing på opplegg som «Den fysiske skolesekken».

KrF er opptatt av å skape gode rammevilkår for idretten. KrF mener at tilgangen til idrettsanlegg skal være god over hele landet og at anlegg som har kapasitet til forskjellige internasjonale idrettsarrangementer bør legges til ulike deler av landet.

Idrettsanlegg

Det er stor forskjell på anleggssituasjonen i landet, og etterslepet er for stort. KrF vil ha en gjennomgang av ordningen med statlige tilskuddsmidler til idrettsanlegg for å rette opp noe av dette etterslepet.

Nærmiljøanlegg er av særlig betydning for barn og unge i mange lokalsamfunn, og alle nye idrettsanlegg som bygges, skal tilrettelegges for aktivitet på dag- og kveldstid. For å stimulere til økt fysisk aktivitet i skolen, er det en klar fordel om man klarer å legge flere idrettsanlegg i nærheten av skoler. KrF vil utrede en ordning der idrettsanlegg som mottar spillemidler skal motta en viss pott i sammenheng med investeringsbeløp via et vedlikeholdsfond som opprettes for utbetaling hvert femte år. De statlige tilskudd må være preget av langsiktighet og forutsigbarhet. KrF går inn for fullt momsfritak for idrettsanlegg bygget av idrettslag.

Idrett for alle

Aktivisering og gleden ved å mestre, være i bevegelse, konkurrere og prestere er grunnleggende i arbeidet med idrett for funksjonshemmede. Integrering av funksjonshemmede er lagt til de respektive særforbund, men det må legges til rette for tilpassede aktiviteter for barn, unge og voksne i deres nærmiljø. Det er også behov for formidling av aktivitetshjelpemidler for aktiv deltakelse, samt formidling av kunnskap om gode praktiske løsninger. KrF vil motvirke at noen blir satt utenfor, ikke får delta og ikke finner arenaer for utfoldelse og utvikling slik de burde.

1 Gjennom tilskuddsordningene må idretten stimuleres til å innlemme ulike
2 grupper i sine aktiviteter. Særlig viktig er det at innvandermiljøer inkluderes i
3 lokalmiljøet gjennom idrettsarbeidet.

4 5 **Svømming**

6 Altfor mange barn i Norge kan ikke svømme. Ikke bare er svømming god
7 trening, og derfor viktig i et allment folkehelseperspektiv, men tilstrekkelig
8 svømmeopplæring kan også redde enkeltmenneskers liv. KrF mener det er viktig
9 å legge til rette for at alle norske barn lærer å svømme, og derfor er det
10 nødvendig med tilstrekkelig kapasitet på svømmebassenger i tilknytning til skoler
11 rundt om i landet. For å fremme folkehelsen også for voksne er folkebad og
12 andre badeanlegg som kan benyttes utenom skoletiden viktige.

13 14 **Fysisk aktivitet**

15 Idretten styrker folkehelsen. Idretten skal ikke få ansvaret for folkehelsearbeidet
16 i kommunene, men det er viktig å legge til rette for at kompetanse og
17 engasjement som finnes i idrettslagene kan tas i bruk for eksempel i skolen. Det
18 må satses mer på fysisk aktivitet i skolen. Det er viktig at alle elevene inkluderes
19 i disse aktivitetene.

20 21 **Doping**

22 En av idrettens baksider er doping. KrF vil støtte arbeidet for en dopingfri idrett
23 både i den organiserte og den uorganiserte idretten. KrF mener at bruk av
24 doping og anabole steroider må være forbudt.

25 26 **KrF vil**

- 27 • legge til rette for økt fysisk aktivitet.
- 28 • gi frivillige organisasjoner, herunder idrettslag, fullstendig fritak for moms.
- 29 • sette i verk ulike stimuleringsiltak for å støtte idrettens arbeid med å
30 innlemme ulike grupper med spesielle behov i idretten, for eksempel
31 mennesker med nedsatt funksjonsevne.
- 32 • støtte idrettens arbeid med å etablere og utvikle idretts- og aktivitetstiltak
33 rettet mot innvandrerbarn, særlig jenter, og øke deltakelsen fra
34 innvandrerforeldre.
- 35 • jobbe for at det blir nulltoleranse mot diskriminering og trakassering
36 uansett kjønn, etnisk bakgrunn, funksjonsevne, livssyn eller seksuell
37 orientering.
- 38 • ha idretten som alkoholfri sone.
- 39 • styrke arbeidet mot doping.
- 40 • styrke samarbeidet mellom skole og frivillig idrettsarbeid, og prøve ut
41 samarbeid mellom SFO og idrettslag der dette er ønskelig og praktisk
42 mulig å få til.
- 43 • satse aktivt på utbygging av lokale idrettsanlegg, og lette tilgangen til
44 bruk av kommunale og fylkeskommunale anlegg.
- 45 • at alle kommuner skal ha tilfredsstillende tilbud til svømmeopplæring.
- 46 • la enkle aktivitetshaller som krever minimalt av investerings- og
47 driftsutgifter komme inn under tilskuddsordningen.
- 48 • arbeide for å redusere etterslepet på spillemidler til idrettsanlegg.

- 1 • utrede en ordning der det for hvert idrettsanlegg som bygges settes av
2 forholdsmessig med midler til vedlikeholdskostnader i et fond, som kan
3 komme til utbetaling når anlegg må rustes opp.
- 4 • arbeide for et breddeanleggsloft i de store byene gjennom økt
5 utbyggingstakt, særlig med tanke på nærmiljøanlegg og ballbinger.
- 6 • at det innføres momsfritak for idrettsanlegg bygget av idrettslag.
- 7 • at breddeidretten fortsatt skal være prioritert i statlig idrettspolitik.
- 8

9

Mediepolitikk

Reell ytringsfrihet og en fri og uavhengig presse er forutsetningen for et sunt demokrati og en levende samfunnsdebatt.

Medienes tradisjonelle finansieringsmodeller er under press. Fra å ha et mediemarked hvor papiraviser med ulike politiske grunnsyn konkurrerte mot hverandre, har globalisering og digitalisering skapt en helt ny markedssituasjon. Mediemarkedet som i stor grad har vært beskyttet av språk og nasjonale grenser er nå globalisert, og norske medieaktører møter internasjonal konkurranse – både i kampen om borgernes tid og om deres penger. I dette bildet er det svært viktig med gode rammevilkår for nasjonale medieselskaper som har ambisjoner om å levere kvalitetsjournalistikk.

Lokalmediene er viktige kulturbærere som bidrar til levende lokalsamfunn og sørger for at bredden av synspunkter kommer frem i det offentlige ordskiftet. De riksdekkende, regionale og lokale mediene spiller sammen og gir bredde i samfunnsdebatten.

KrF vil ha en gjennomgang av pressestøtten med sikte på å tilpasse denne til en endret mediehverdag. Pressestøttens innretning må ikke fungere som et hinder for at mediehusene foretar overganger fra analoge til digitale plattformer. Momsregimet for aviser og blader må gjennomgås med sikte på at sammenlignbare produkter skal ha samme momsregler.

Mediemangfold er viktig for å ivareta demokratiske, kulturelle og språklige verdier. Fremveksten av digital formidling har gjort det mer krevende å hindre usunn maktkonsentrasjon gjennom reguleringer. KrF ønsker en ny regulering av medieeierskap som er tilpasset den moderne medievirkeligheten.

NRKs allmennkringkasterrolle innebærer at institusjonen skal legge vekt på kvalitet, kulturelt mangfold og tilbud til alle aldersgrupper. KrF vil videreføre NRKs allmennkringkasterrolle og ønsker ikke ytterligere reklamefinansiering av NRK. Kravet til nynorskandel i NRK må opprettholdes.

Digitalisering av radio må gjennomføres snarest mulig for å sikre alle i Norge tilgang til de fleste kanalene og et variert radiotilbud. KrF vil slippe til et mangfold av aktører i radio, både NRK, kommersielle medieaktører og organisasjoner.

Vannskilleprinsippet

Vannskilleprinsippet er betegnelsen på reglene som sier at innhold som kan være skadelig for barn og unge under 18 år må sendes etter klokken 21.00. KrF mener at dette er et godt prinsipp som bør gjelde både i TV og radio.

Internett

Økt bruk av Internett endrer mediebildet, og har blant annet ført til et dramatisk opplagsfall for tradisjonelle papiraviser. Lik tilgang på informasjon er viktig. Det understreker behovet for bredbåndsdekning i hele landet. For å unngå

1 diskriminering, må det også tas hensyn til alle som av forskjellige årsaker ikke
2 bruker datamaskin og internett.

3
4 Den økte tilgangen til og bruken av Internett fører til at innhold som de
5 tradisjonelle mediene ville ha stanset, blir tilgjengelig via nettet. Arbeidet med å
6 avklare redaktøransvaret for netttinnhold må intensiveres. Politiet må sikres
7 ressurser til å kunne følge opp lovbrudd begått på Internett. Det må stilles krav
8 til innehavere av nettsider om at det finnes en lett tilgjengelig «meldeknapp» for
9 rapportering av lovbrudd på nett. Opplæring og holdningsdannelse for gode
10 nettvaner og nettverk må prioriteres i skolen som en utfordring både til elever,
11 lærere og foreldre. Mobiloperatører og internettleverandører må pålegges å tilby
12 gratis filter som sperrer tilgang til pornografi.

13 **Universell utforming**

14 Målet om et universelt utformet samfunn i 2025 setter store krav til
15 mediepolitikken. Lesehemmedes (dyslektikere), synshemmedes,
16 hørselshemmedes og fargeblindes behov må ivaretas.
17 Talegjenkjenningsteknologi må benyttes i større grad enn i dag. Alle
18 norskproduserte filmer som får statlig støtte skal være tilgjengelig i tekstet
19 versjon.
20

21 **KrF vil**

- 22 • videreføre pressestøtten for å sikre en rik flora av både papiraviser og
- 23 nettaviser – som utgis både nasjonalt, regionalt og lokalt.
- 24 • at arbeidet med å avklare redaktøransvaret for netttinnhold må
- 25 intensiveres.
- 26 • sikre nasjonale medieselskaper gode rammevilkår i møte med den globale
- 27 mediekonkurransen.
- 28 • sørge for en ny regulering av medieeierskap som er tilpasset den moderne
- 29 medievirkeligheten.
- 30 • fortsatt ha forbud mot reklame rettet mot barn.
- 31 • ikke åpne for politisk TV-reklame.
- 32 • gjennom internasjonale politiske organer arbeide for forbud mot TV-
- 33 reklame for spill som for eksempel nettpoker og bingo på nett for å
- 34 begrense spillavhengighet.
- 35 • styrke rettighetene til personer som opplever mobbing og stigmatisering
- 36 på nettet, for eksempel gjennom sosiale medier.
- 37 • utarbeide en handlingsplan for nettvett i skolen.
- 38 • at organisasjoner som «SlettMeg», «Barnevakten» og lignende må få
- 39 økonomisk støtte.
- 40 • styrke politiets arbeid med nettovervåking og mulighet til å følge opp
- 41 lovbrudd på nettet.
- 42 • opprettholde bruk av nynorsk i media.
- 43
- 44

Religion, livssyn og trosfrihet

Et godt samfunn har rom for hele mennesker, med den religiøse identiteten og det livssynet hver enkelt har. Et slikt samfunn forsøker ikke å presse religionen ut av det offentlige rom, men strekker seg langt for ikke å legge begrensninger på menneskers mulighet til å utøve sin tro. Et slikt samfunn verdsetter troens betydning for enkeltmennesker og religionens betydning for samfunnet.

Kulturtradisjon og trosopplæring

Utviklingen i samfunnet påvirkes blant annet av enkeltmenneskers religion. Samtidig fører tilstedeværelse av religion til etisk refleksjon hos enkeltmennesker. I Norge har vi en tusenårig kristen kulturtradisjon. Kristne og humanistiske verdier har ligget til grunn for utformingen av at det samfunnet vi lever i, og denne historiske plattformen for vårt samfunn må videreføres og verdsettes. Samtidig har vi et mer mangfoldig samfunn i dag enn noen gang tidligere. For å gi plass til det mangfoldet er det en forutsetning at man ikke hindrer forskjeller å være synlige, men heller gir mennesker mulighet til å kjenne sine røtter og vite hvordan vår kultur er formet. På den måten kan vi stå støtt og trygt i møte med det ukjente og med hverandre. Også for første- og andregenerasjons nordmenn er det nødvendig å få kompetanse på å forstå det samfunnet vi lever i. For å få til det må religionsundervisningen på skolen ha stor vekt på kristendommen som på en unik måte har formet vår historie og vårt samfunn. Trossamfunnene må få tilstrekkelige midler til å drive med trosopplæring, og skolen må ta formålsparagrafen aktivt i bruk.

Trosfrihet og trossamfunnenes selvstendighet

Religions- og livssynsfrihet er en grunnleggende menneskerettighet og må ligge til grunn for religions- og livssynspolitikken. Reell trosfrihet forutsetter åpenhet for og gode rammebetingelser for trossamfunnene. Dette gjelder mulighet til å bygge sine gudshus, utøve sin tro, og bruke religiøse symboler slik det er naturlig for den enkelte. Tros- og livssynssamfunn skal ha rett til å organisere seg ut fra sine egne premisser, og rett til fritt å velge sine ledere. Minoriteter skal ikke ha mindre rom for sin tro og sitt livssyn enn majoriteten. Det innebærer at minoriteter noen ganger må ha mulighet til å kompensere for at de fleste ordninger er formet for å passe majoriteten. Dette gjelder for eksempel mulighet til å feire sine høytider og tilgang på religiøst akseptabel mat.

I livets siste fase eller ved plutselige kriser ønsker mange pasienter og pårørende å samtale med en religiøs leder eller mentor. Mange sykehjem og sykehus mangler rutiner for kontakt med slike representanter fra andre trossamfunn enn Den norske kirke. Det bør etableres et nettverk slik at institusjonene enkelt kan få kontakt med religiøse ledere når pasienten ber om det.

Retten til å utøve sin tro, omfatter også rett og mulighet til å bygge eller leie forsamlingslokaler. Støtteordningene til private kirkebygg og forsamlingslokaler må beholdes og styrkes, og suppleres med støtte til leie av lokaler. Trossamfunn må omfattes av en ordning med momsfritak for frivillige organisasjoner.

Folkekirken

Den norske kirke har etter kirkeforliket fremdeles en spesiell stilling og rolle i det norske samfunn som folkekirke. Den skal derfor tilføres ressurser som gjør at den kan være til stede i hele landet, utføre kirkens oppdrag og gi mennesker gode tjenester i alle livssituasjoner.

Trosopplæringsreformen er den viktigste kirkelige reformen i nyere tid. Reformen har fornyet folkekirken og har gitt gode tilbud til bredden av folkekirkens medlemmer. Det er avgjørende at alle menigheter får del i dette. Derfor må staten sikre at trosopplæringsreformen blir fullt ut gjennomført og at bevilgningen trappes opp ytterligere.

For at Den norske kirke skal fortsette å være en landsomfattende folkekirke, er vi avhengig av en prestatetjeneste i alle lokalsamfunn. Derfor er det viktig å sikre et tilstrekkelig antall pretestillinger.

Veldig mange av våre kirker er preget av manglende vedlikehold og sikring og er i svært dårlig forfatning. Samtidig er kirken et av lokalsamfunnenes viktigste samlingspunkt. Til tross for kommunenes klare ansvar for å vedlikeholde kirkene, mener vi kirkene representerer så store nasjonale verdier at det er nødvendig med et statlig løft for å sette i stand fredede og verneverdige kirker.

Kirkens organisering og økonomi skal videre utredes, og KrF vil legge stor vekt på hva kirkens egne organer anbefaler. KrFs utgangspunkt er at Den norske kirke er et trossamfunn, og at staten ikke skal bestemme over indre anliggender.

KrF vil

- sikre alle reell tros- og religionsfrihet.
- legge til rette for dialog mellom mennesker som tilhører forskjellige religioner og livssyn gjennom økonomisk støtte til paraplyorganisasjoner for trossamfunnene.
- sikre alle trossamfunn rett til å bestemme i lærespørsmål og ansettelser.
- sikre alle elever rett til å starte og drive elevstyrte livssynsbaserte aktiviteter som for eksempel skolelag.
- at skolen skal gi elevene forståelse og respekt for sin egen og andres religiøse bakgrunn, blant annet ved at RLE blir obligatorisk fag i lærerutdanningen.
- fullfinansiere trosopplæringsreformen og innføre terskelverdier som sikrer mulighet til å nå målene i reformen også i distriktene.
- at RLE-undervisningens vektlegging av ulike religioner skal ta hensyn til både de ulike religionenes utbredelse i den norske befolkningen som helhet og lokalt i klassen, og at minst halvparten av undervisningen skal være om kristendom.
- sikre Den norske kirke full råderett i tros- og ansettelsesspørsmål. Den norske kirke bør være et eget rettssubjekt, og på sikt bør statskirkeordningen oppheves. En fremtidig kirkelov må være en kortfattet rammelov som sikrer at kirken selv bestemmer sin indre organisering.
- at Den norske kirkes handlefrihet skal sikres gjennom en rammelov for Dnk som gir kirken mulighet til å organisere sitt indre liv gjennom kirkens egne organer. En fremtidig kirkeordning må omfatte en

- 1 finansieringsordning som sikrer kirken og andre tros- og livssynssamfunn
2 likeverdig finansiering.
- 3 • ha finansieringsordninger som likestiller Den norske kirke og andre tros-
4 og livssynssamfunn.
 - 5 • sikre trossamfunn med vigselfrett fortsatt rett til ikke å måtte vie i strid
6 med sin lære.
 - 7 • sikre retten til å uttrykke tro gjennom bruk av religiøse symboler, smykker
8 eller plagg i det offentlige rom. Det må være unntak for politiets
9 uniformer. På arbeidsplasser og skoler skal det ikke være en rett til å
10 bruke plagg som skjuler identiteten. Man må kunne finne lokale løsninger
11 dersom plagg ikke er til hinder for læring, deltakelse eller å løse
12 arbeidsoppgaver.
 - 13 • at alle trossamfunn skal ha rett til å bygge tilstrekkelig mange gudshus.
 - 14 • opprettholde tilskuddsordningen til private kirkebygg og vurdere om
15 bevilgningene til ordningen er tilstrekkelige med tanke på økningen i
16 byggekostnader de senere årene.
 - 17 • utvide retten til ulønnet permisjon på helligdager for religiøse minoriteter
18 fra to til fire dager årlig.
 - 19 • tillate slakt og produksjon av kosher-kjøtt i Norge.
 - 20 • at institusjoner som sykehjem, fengsler og sykehus så langt det er mulig
21 skal servere mat som er akseptabel for religiøse minoriteter, og legge til
22 rette for samtaler med representanter for tros- og livssynssamfunn.
 - 23 • fortsatt tillate omskjæring av guttebarn i Norge, og legge til rette for at
24 dette kan gjøres på en forsvarlig måte innenfor helsevesenet.
 - 25 • at det jødiske miljøet i Oslo og i Trondheim og andre trossamfunn som
26 opplever trusler skal få økonomisk støtte for sikringstiltak og vakthold i de
27 periodene det er nødvendig.
- 28

29

Det sivile samfunn

Det finnes en tredje vei i den norske velferdsdebatten om lavere skatt eller mer stat: Det sivile samfunn bygd opp av frivillighet og ideell sektor. Frivillige og ideelle organisasjoner bygger tillit mellom mennesker, motiverer til innsats, mobiliserer skaperkraft og omsorg og representerer tradisjoner og kunnskap som utgjør den tredje vei i samfunnet mellom stat og marked.

KrF vil legge til rette for at det sivile samfunn skal kunne bygges opp nedenfra og at det kan utvikle seg på egne premisser. KrF mener dette er undervurdert i den norske samfunnsdebatten og at det gjennom det sivile samfunn oppstår behov som løses av og mellom enkeltmennesker. KrF vil ha flere tiltak for å stimulere og legge til rette for at ideell sektor kan spille en større rolle i velferdssamfunnet.

Det sivile samfunn la grunnlaget for Norges velstand og velferd. Ikke noe tiltak eller system kan erstatte den tryggheten og velferden som finnes i et samfunn der folk stoler på hverandre. Det å ha høy tillit til at menneskene rundt oss bidrar med sin del av jobben for å ta vare på fellesskapet gjør at vi har mer lyst til å bidra selv også. Å ta vare på tilliten i det norske samfunnet skjer ikke automatisk. Det skjer gjennom at vi møter hverandre på forskjellige arenaer og erfarer at selv de som er ganske annerledes enn oss selv som oftest er verdt å stole på. En slik tillit opprettholdes gjennom et sterkt sivilsamfunn, et selvstendig kulturliv og små forskjeller.

Nyskaping for ideelle prosjekter

KrF vil legge til rette for at nye ideelle prosjekter som har til hensikt å løse sosiale utfordringer og skape et varmere samfunn kan realiseres. Nye ideer og prosjekter trenger ressurser og kapital som kan stilles til rådighet. Eksisterende regelverk for tildelinger må gjennomgås med sikte på at det muliggjør menneskers engasjement i og for samfunnet. Det må etableres et vekstfond for sosial innovasjon, som skal gi ideelle prosjekter som har vist seg å løse viktige sosiale utfordringer, mulighet til å vokse.

For KrF er det viktig at det legges til rette for et familie- og frivillighetsvennlig arbeidsliv. Folk skal få tid til å være sammen med familie og venner og delta i forskjellige frivillige aktiviteter.

KrF vil

- at hensyn til sosial kapital og frivillighet blir samfunnspolitiske mål på linje med verdiskaping og bærekraft.
- at skolen skal legge opp til undervisning om hvordan den enkelte kan engasjere seg i frivillighet og i det sivile samfunn.
- at Ungt entreprenørskap blir styrket, og at det utvides til også å omfatte sosialt entreprenørskap rettet mot å løse sosiale samfunnsutfordringer.
- heve fradragsgrensen for gaver til frivillige organisasjoner til 50 000 kroner i året.
- gi frivillige organisasjoner fullstendig fritak for moms, til erstatning for dagens system med delvis dekning av momsutgifter.

- opprette flere frivillighetssentraler og trappe opp det statlige tilskuddet til sentralene.
- etablere et oppstartsfond for sosial innovasjon, som skal støtte oppstart av nye, ideelle prosjekter som har til hensikt å løse sosiale utfordringer.
- at kommunene kan legge til rette for seniorvenner, der det legges til rette for at seniorer på frivillig basis kan gi ekstra assistanse til voksne personer med hjelpebehov, enten det er funksjonshemmede, personer med alvorlige lidelser eller andre.
- etablere en frivillighetsavtale som åpner for at frivillige og ideelle organisasjoner kan be om hjelp fra ansatte i offentlige og private virksomheter som har inngått en slik avtale.
- etablere flere lyttevenn-ordninger i regi av eldrerådene, som bidrar til å styrke kontakt mellom generasjoner og barn økt leseforståelse.
- vitalisere eldrerådene til ikke bare å være en klageinstans på vegne av eldre, men også for å aktivisere eldre som en ressurs i samfunnet.
- styrke tros og livssynssamfunns uavhengighet til på egne premisser å bidra til samfunnsutviklingen.
- sikre at frivillighetsregisteret må få full funksjonalitet, som beskrevet i forarbeidene til frivillighetsregisterloven. Det skal være et verktøy for enklere, raskere og bedre samhandling mellom det offentlige og frivillig sektor.

Frivillighetsavtale

I Storbritannia har myndighetene inngått en såkalt frivillighetsavtale som åpner for at frivillige og ideelle organisasjoner kan be om hjelp fra ansatte i offentlig og privat virksomhet som har undertegnet avtalen. KrF mener Norge bør ha en liknende frivillighetsavtale. Det kan være til stor hjelp for frivillige og ideelle organisasjoner, og særlig de minste lagene og organisasjonene, å fra tid til annen kunne benytte kompetanse som allerede finnes i offentlig sektor eller i næringslivet.

Skolepolitikk

Skolen er samfunnets viktigste arena for felles læring og utvikling. KrF vil ha en skole som i samarbeid og forståelse med hjemmet, utrunder barn til å møte livet. God læring er avhengig av både faglig innhold og rom for menneskelig dannelse og utvikling.

Norge bruker mye ressurser på skole, men ressursbruk er bare en av forutsetningene for en god skole. KrF vil derfor være en pådriver for hvordan vi kan få en enda bedre skole. Den gode skole oppnår lærelyst og mestring for alle elever, uavhengig av faglige forutsetninger. Alle barn må bli sett og gis mulighet til å utvikle seg og oppleve mestring. KrF har et bredt kompetansesyn, i tråd med UNESCOs fire søyler for livslang læring¹⁰: Elevene må lære å vite, å gjøre, å være og å leve sammen. Utdannelse og dannelse er parallelle oppgaver for skolen.

Skolens viktigste oppgave, sammen med hjemmet, er å gi læring for livet. KrF vil styrke skolens fokus på kunnskap og grunnleggende ferdigheter som er viktige for å gi barn og unge bærekraftig ballast for å mestre utfordringer i samfunnet og i sitt eget liv. Det er et klart mål at alle skal kunne lese, skrive og regne når de går ut av grunnskolen. På den måten kan de bygge sin kompetanse videre utfra egne forutsetninger og interesser. Skolens arbeid står i et livslangt læringsperspektiv, hvor også skapende aktivitet, kreativ utfoldelse og sosial, kulturell og etisk kompetanse er viktige ingredienser. Skolen må stimulere nysgjerrighet og utviklingstrang hos elevene. Fornying og endring i skolen må være erfarings- og kunnskapsbasert. KrF vil derfor stimulere pedagogisk forskning og utviklingsarbeid som kan gi innsikt i hvordan vi sikrer god grunnopplæring for alle.

Lærerne

Det er godt dokumentert at kvaliteten i utdanningen primært er avhengig av lærerne, hvilke kvalifikasjoner de har og hvordan de arbeider sammen med kolleger, med elever og med elevenes foreldre. Gode lærere har gode kunnskaper, stiller klare faglige krav til elevene, og samarbeider tett med hjemmet. KrF ønsker derfor å sikre god kvalitet i opplæringen ved å rekruttere de rette studentene til å bli lærere, sørge for at de får en solid og skolenær lærerutdanning og gi dem gode arbeidsvilkår i skolen. Gode arbeidsvilkår omfatter blant annet utfordringer og muligheter til videre faglig og pedagogisk utvikling.

Lærerutdanningen må sikres et høyt faglig nivå som også er relevant med tanke på skolefagenes vinkling i læreplanen. Utdanningen må i større grad enn i dag gi praktisk erfaring med ulike undervisningsmetodikk, og relevant bruk av IKT-virkemidler må være en obligatorisk del av praksis under utdanningen.

¹⁰ UNESCOs fire søyler: Learning to know. Learning to do. Learning to live together. Learning to be.

KrF mener at det bør gjennomføres et opptaksintervju for de som søker lærerutdanningen. Dette intervjuet må vurderes sammen med karakterene til søkeren når det skal avgjøres hvorvidt personen er egnet til lærerstudiet.

Nye lærere må følges opp med en egen obligatorisk mentorordning, blant annet med noe redusert arbeidstid og økt veiledning fra mer erfarne lærere det første året. God klasseledelse må stimuleres både gjennom lærerutdanningen, mentorordningen og en systematisk etter- og videreutdanning. KrF vil ha en sertifiseringsordning for lærere i skolen.

Elevsamtalen er et viktig virkemiddel for å motivere og bevisstgjøre elevene på hvor de står faglig, hvilke mål de skal arbeide mot og hvordan de må arbeide for å nå målene. Det er derfor viktig at det settes av tid til elevsamtaler innenfor lærernes undervisningstid.

Kvalitetsheving

Norsk skole gir mange gode resultater, men det er også en rekke indikasjoner på at opplæringen ikke fungerer optimalt. Det er store forskjeller mellom skoler, klasser og mellom enkeltelever. Grunnskolen ser ikke ut til å ha den utjevnenende funksjon vi kunne ønske. KrF ønsker derfor å styrke målrettet forskning og utviklingsarbeid for å sikre bedre kunnskap om hvordan vi kan sikre en god skole. Vi ønsker en skole som gir et inspirerende og utfordrende læringsmiljø for alle. Det er ikke akseptabelt at en elevs sjanser til å lykkes skal avhenge av hvilken skole eller klasse eleven kommer til eller hvilke lærere eleven har. Med de ressursene Norge anvender i utdanningssektoren, er det grunn til å vente bedre resultater enn det vi oppnår i dag.

Sammensatte utfordringer

Mange elever sliter med psykososiale problemer. Det er viktig at dette sees og fanges opp i skolen, både for den enkelte elevs skyld og for det totale læringsmiljøet. KrF vil styrke skolen med flere yrkesgrupper, som barnevernspedagoger, sosionomer, psykologer og ikke minst styrke helsesøsterressursene. Læreren må primært kunne fokusere på å være lærer.

Verdier

KrF vil ha en skole som baserer seg på grunnleggende verdier i vår kristne kulturarv. Skolens formålsparagraf må brukes mer aktivt inn i skolehverdagen. KrF vil trappe opp arbeidet for at skolen skal være fri fra alle typer mobbing. Det må være nulltoleranse for mobbing i skolene, og alle mobbesaker skal gripes fatt i og få konsekvenser.

Norsk språk

Gode kunnskaper og ferdigheter i norsk språk er vesentlig for å fungere godt i arbeids- og samfunnsliv. Språk er en vesentlig del av ens identitet. Alle norske elever skal beherske norsk skriftlig og muntlig når de går ut av grunnskolen. Undervisningen i sidemål må fortsette for å sikre at vi har to likestilte målformer også videre. KrF vil drøfte undervisningsform og alternative vurderingsformer for å styrke sidemål og sikre to likestilte målformer. Nynorsk taper terreng og anseelse mange steder i landet, og undervisning og prøveformer må fornyes for å medvirke til en positiv holdning til sidemål. Alle elever må også få en viss

1 kunnskap om norsk tegnspråk, samisk språk og om de andre nordiske språkene.
2 KrF vil legge til rette for at samisk kan erstatte sidemål.

6 **Friskoler**

8 Friskoler godkjent ut fra alternativ pedagogikk eller religiøst grunnlag utgjør et
9 viktig alternativ og supplement til den offentlige skolen. Foreldre må ha rett til å
10 velge en annen skoletype for barna sine enn det som det offentlige tilbyr. Dette
11 handler blant annet om retten til å velge oppdragelse i tråd med egen
12 overbevisning. KrF vil ha en formålsstyrt friskolelov, som legger til rette for
13 skoler med alternativ pedagogikk eller religiøst grunnlag. KrF ønsker ikke å åpne
14 for friskoler basert på kommersiell drift.

16 Det er viktig at friskolene sikres gode arbeidsvilkår og kan ha et økonomisk
17 fundament på nivå med offentlige skoler. Alle kostnader, også hus- og
18 investeringskostnader, må legges til grunn for tilskuddsberegningen. Friskolene
19 må fortsatt sikres retten til å ansette pedagogisk personale som står inne for den
20 enkelte skoles egenart.

22 **KrF vil**

- 23 • sikre retten til å starte og drive friskoler basert på alternativ pedagogikk
24 eller livssyn.
- 25 • endre privatskoleloven for å tydeliggjøre at skoler som driver med basis i
26 alternativt livssyn også må godkjennes.
- 27 • ha en formålsstyrt friskolelov.
- 28 • øke driftstilskuddet til friskoler.
- 29 • innføre et husleietilskudd og et investeringstilskudd for friskoler.
- 30 • ikke åpne for at det skal kunne tas ut utbytte fra friskoler som mottar
31 statstilskudd etter friskoleloven.

35 **Grunnskolen**

37 Godt samarbeid mellom hjem og skole er en forutsetning for godt læringsutbytte.
38 KrF vil gi mulighet til å legge en eller flere av foreldrekonferansene til elevens
39 hjem. Det kan være en fordel at disse samtaler ikke alltid skjer på skolens
40 område, men også hjemme hvor familien er på sin egen arena. Dette må følges
41 opp med kompetanse hos lærerne og ressurser til gjennomføring.

43 Skolen må legge bedre til rette for praktiske fag og praksisretting av teoretiske
44 fag. Dette er spesielt viktig på ungdomstrinnet som har hatt for få muligheter til
45 en variert undervisning som sikrer ungdom grunnleggende ferdigheter til en
46 yrkesfaglig skolegang.

48 KrF vil videreføre og forbedre et nasjonalt kvalitetsvurderingssystem. Fokus på
49 rangering mellom skoler tar for stor oppmerksomhet, og har gitt uheldige utslag.

1 Det må utredes om nasjonale utvalgsprøver supplert med prøveformer tilpasset
2 skole- og kommunenivå kan være et godt alternativ til dagens system med
3 nasjonale prøver. KrF vil beholde karakterer i ungdomsskolen.

4 5 **KrF vil**

- 6 • bruke ressursene på kvalitet og innhold, fremfor flere skoletimer.
- 7 • øke voksentettheten i skolen slik at den enkelte lærer får mer tid med
8 elevene.
- 9 • ha flere yrkesgrupper i skolen, slik at læreren kan fokusere på å være
10 pedagog.
- 11 • sikre elever reelt tilpasset opplæring i alle fag.
- 12 • sette inn ekstra lærerressurser for tidlig innsats på lave trinn i grunnskolen
13 for å forebygge lærevansker, sørge for at elever med særskilte behov får
14 nødvendig spesialpedagogisk hjelp, og redusere bruken av assistenter til
15 fordel for mer tid med pedagog.
- 16 • innføre leksehjelp for dem som trenger det på ungdomsskolen.
- 17 • videreutvikle og styrke vitensentrene og etablere et eget realfagsprogram
18 som kan vekke nysgjerrighet for og motivere flere til å velge disse fagene.
- 19 • styrke ungdomsskoleundervisningen i personlig økonomi, samlivslære og
20 kommunikasjon i nære relasjoner.
- 21 • at skolen skal drive aktiv verdiformidling i tråd med skolens
22 formålsparagraf.
- 23 • sikre fortsatt sidemålsundervisning og styrke sidemålets popularitet
24 gjennom å fornye arbeidsformene.
- 25 • opprette et mobbeombud i alle fylker. (Se faktaboks i slutten av
26 kapittelet.)
- 27 • holde kampen mot mobbing høyt på den politiske dagsordenen, og ha en
28 løpende vurdering av omfanget og effekten av de tiltakene som settes inn
29 for å sikre nulltoleranse mot mobbing.
- 30 • legge til rette for et aktivt elevdemokrati, og videreutvikle dette til en
31 læringsarena for samfunnsdeltakelse og medansvar.
- 32 • ha fokus på god klasseledelse, for å oppnå ro og orden og et godt
33 læringsmiljø i klassen.
- 34 • at foreldre i barneskolen skal få en begrunnet tilbakemelding på elevens
35 prestasjoner og kunnskapsnivå, spesielt i basisfagene.
- 36 • sikre et godt SFO-tilbud som er preget av kvalitet, og slippe til nye aktører
37 for å oppnå et enda bedre tilbud.
- 38 • stimulere til at det gis tilbud om sommerskole til de elevene som ønsker å
39 forbedre sine karakterer og ferdigheter.
- 40 • at det i ungdomsskolen legges til rette for mer praktisk læring og at det
41 undervises mer praktisk teori.
- 42 • at 2. fremmedspråk skal inngå som valgfag.
- 43 • nedfelle forskrifter med tidsfrister for universell utforming av alle
44 grunnskoler.
- 45 • sikre en skolehelsetjeneste med tilstrekkelig kapasitet.
- 46 • ta bort noen av de administrative oppgavene som læreren har, slik at de
47 kan få mer tid med sine elever.
- 48 • styrke hjem/skole-samarbeidet, blant annet gjennom forsøk med å legge
49 enkelte av foreldrekonferansene til elevens hjem.
- 50 • etablere en hjem/skole-koordinator i hvert fylke, for å styrke foreldrenes
51 involvering i sine barns skolegang.

- gi skolene større handlefrihet innenfor gratisprinsippet slik at skolen kan dra på turer og organisere aktiviteter utenfor skolen.
- at det opprettes økonomiske støtteordninger for dem som ikke har mulighet til å delta på aktiviteter i regi av skolen, som går ut over gratisprinsippet.
- innføre krav til lederkompetanse for rektorer, men fastholde at rektor også skal ha pedagogisk kompetanse.
- innføre krav til at rådgiver har kompetanse innenfor rådgivning, og at samarbeidet mellom ungdomsskole og videregående skole styrkes.
- sikre læreres mulighet for etter- og videreutdanning, særlig i de fagene de underviser i.
- arbeide for et utdanningsløft for de ufaglærte i skolen.
- innføre en sertifiseringsordning for lærere.
- at RLE-undervisningens vektlegging av ulike religioner skal ta hensyn til både de ulike religionenes utbredelse i den norske befolkningen som helhet og lokalt i klassen, og at minst halvparten av undervisningen skal være om kristendom.
- legge til rette for at elever skal få delta i skolegudstjenester og andre aktiviteter som formidler menneskers tro og kulturarv.
- legge RLE inn som obligatorisk fag i lærerutdanningen.
- legge til rette for flere mastergradsutdannelser for lærere.
- at PPT styrkes med nødvendig fagpersonale og administreres slik at disse får tid til å arbeide ute på skolene med observasjon og veiledning. Deres kunnskap om læring/spesialundervisning må i langt sterkere grad komme den ordinære undervisningen til gode.
- beholde, og ved behov utvide, ordningen med rentefrie lån til kommunene til vedlikehold av eksisterende og bygging av nye skolebygg.
- i større grad legge til rette for at elever kan begynne ett år senere enn normert alder eller flyttes opp på et høyere nivå, dersom eleven, skolen og foreldrene er enige om at dette er fornuftig.

Videregående opplæring

KrF ønsker at den videregående opplæringen skal forberede alle elever til arbeidsliv og/eller videre studier. Opplæringen skal være preget av kvalitet og tilpassing. KrF ønsker at alle elever skal kunne fullføre videregående opplæring, særlig fordi det nå stilles enda større krav til fagkompetanse i yrkeslivet.

Undervisningen må gis av kvalifiserte lærere som kan støtte og motivere elevene. Motivasjon er en nøkkel for å oppnå gode resultater og for å unngå at elever dropper ut av skolen. Drop-out-problematikken må forebygges med målrettede tiltak tidlig i skolehverdagen. Det må legges vekt på å ta vare på hele mennesket, også det psykososiale, som er viktig for trivsel på skolen. Dette kan for eksempel gjøres ved å ansette flere miljøarbeidere som kan hjelpe elever som ikke finner seg til rette i den videregående skolen.

Samfunnet er i stadig endring, og KrF vil at skolen må bli bedre til å utnytte ny teknologi og kompetanse for å bedre elevenes læringsutbytte.

1
2 Det er viktig å motivere elever i ungdomsskolen til å arbeide for å komme inn på
3 den videregående skolen de ønsker, men det må også sikres at elevene ikke får
4 en altfor lang reisevei, spesielt i fylker med store avstander mellom skolene. KrF
5 vil derfor gi fylkene frihet til selv å bestemme vektingen mellom karakterkrav og
6 geografi i opptakssystemet til videregående opplæring.

7
8 Fylkeskommunens inntekter bør ha et kriterium som gjør at det er mulig å
9 opprettholde en struktur der flest mulig elever i videregående skole kan bo
10 hjemme, i alle fall det første året.

11 12 **KrF vil**

- 13 • øke lærerressursene i skolen.
- 14 • styrke etter- og videreutdanningen for lærere.
- 15 • sikre tilpasset opplæring til hver enkelt elev, inkludert spesialundervisning
16 for dem med spesifikke vansker.
- 17 • at undervisningsmateriell for elever med nedsatt funksjonsevne skal
18 foreligge til skolestart.
- 19 • at arbeid mot mobbing, voldsbruk og diskriminering må innarbeides i
20 undervisningen.
- 21 • opprette et mobbeombud i alle fylker.
- 22 • styrke PPT og samordne denne tjenesten med skolehelsetjenesten slik at
23 skoleeier får et samlet ansvar for elever i videregående opplæring.
- 24 • at rådgivningstjenesten og samarbeidet mellom ungdomsskolen og
25 videregående skole må styrkes.
- 26 • at også læringer må få tilbud om rådgivning.
- 27 • styrke karriereveiledningen, med et spesielt fokus på samarbeid mellom
28 grunnskole, videregående skole og høyere utdanning, med sikte på et
29 helhetlig utdanningsløp tilpasset den enkeltes forutsetninger og
30 muligheter.
- 31 • beholde, og ved behov utvide, ordningen med rentefrie lån til
32 fylkeskommunene til vedlikehold av eksisterende og bygging av nye
33 skolebygg.
- 34 • innføre en frafallspott sentralt som skoler, kommuner, fylkeskommuner og
35 andre kan søke tilskudd til gode prosjekter for å hindre at elever dropper
36 ut av skolen.
- 37 • at fellesfagene på yrkesforberedende studieretninger blir mer praktisk
38 orientert.
- 39 • styrke pedagogisk forskning og utviklingsarbeid som gir mer kunnskap om
40 hvordan teoristoff kan tilrettelegges slik at yrkesfaglig motiverte elever
41 finner det meningsfullt og interessant.
- 42 • utvide satsingen på prosjekter der læringer går rett ut i lære, og tar teori
43 tilpasset deres utdanningsløp i undervisningsbolker etter hvert som
44 progresjonen i opplæringen tilsier det.
- 45 • videreutvikle TAF-ordningen (teknisk allmenne fag), og sikre at TAF-elever
46 får ha elevstatus de to første årene av utdanningsløpet.
- 47 • sikre en skolehelsetjeneste med tilstrekkelig kapasitet både i grunnskole
48 og videregående skoler.
- 49 • at kristendommen skal ha en plass i skolens verdifag som gjenspeiler
50 realiteten i vår historie og kulturarv. KrF vil ha minst 50 prosent
51 kristendom i RLE-faget.

- ha flere yrkesgrupper inn i skolen for å gi læreren tid til å være pedagog og at yrkesgrupper som sosionomer kan trekkes inn for å følge opp elever med andre utfordringer enn de rent læringsmessige.
- legge forholdene bedre til rette for teoristerke elever, blant annet gjennom å gjøre mer kjent muligheten til å ta fag/kurs på høyere nivåer.
- videreutvikle entreprenørskap i skolen, for å gi elevene praktisk kunnskap og stimulere til nytenkning og kreativitet i næringslivet.
- utvide bruken av lære kandidatordningen, for å sikre dem som trenger det, et kompetansebevis på et lavere nivå enn fagbrevet og dermed hindre frafall.
- fjerne arbeidsgiveravgiften for lærlinger.
- at det skal være krav om lærlinger i bedriften i alle offentlige anbud, der dette relevant.
- at retten til videregående opplæring må utvides slik at de som har fullført et yrkesfaglig utdanningsprogram, har rett til påbyggingskurs i fellesfagene.
- ha et godt samarbeid mellom videregående skoler og universiteter/høyskoler og fagskoler med sikte på å motivere og forberede elevene på å ta de valgene som er riktige for dem.
- at det for voksne elever uten fullført videregående skole etableres samarbeid med NAV for å sikre finansiering og gjennomføringsprogresjon for disse.
- legge til rette for et bedre samarbeid mellom videregående skoler og universiteter/høyskoler for å sikre en sømløs overgang til høyere utdanning for elever med tilretteleggingsbehov.

Mobbeombud

KrF ønsker å opprette mobbeombud i hvert fylke. Dette ombudet skal være uavhengige av skoleeierne og ha hovedsakelig to funksjoner gjennom å være:

- Et sted å henvende seg for barn og foreldre når de opplever at mobbesaker ikke blir grepet fatt i og gjort noe med fra skolens side.
- En inspirator og faglig pådriver for godt forebyggende arbeid mot mobbing på skolene.

Mobbeombudene skal altså både være en ressurs for skolene og en instans der man kan få hjelp i konkrete fastlåste saker. Mobbeombudet skal være et felles ombud for alle barn og ungdom under opplæring og utdanning i grunnskole og på videregående nivå.

Høyere utdanning og forskning

For å sikre fremtidig utvikling og verdiskaping, vil KrF prioritere investering i kunnskap og forskning. KrF vil sikre kvaliteten i høyere utdanning ved å øke grunnbevilgningene til utdanningsinstitusjonene. Skal Norge i fremtiden være et konkurransedyktig kunnskapssamfunn, må vi satse på forskning. KrF ønsker å bygge høyere utdanning på den universitets- og høyskolestrukturen som er etablert. Det er et offentlig ansvar å sikre lik rett til utdanning for alle.

KrF vil ha en gjennomgang av dimensjoneringen i høyere utdanning med tanke på samfunnets behov for ulike typer kompetanse og arbeidskraft. Samtidig er det viktig å understreke høyere utdanning ikke bare er viktig i et samfunnsøkonomisk perspektiv. Den er også viktig i et dannelsesperspektiv ved at den enkelte student gis muligheten til å utvikle sine evner og få realisert mer av det potensialet som ligger i hver enkelt.

KrF vil at Norge skal være en kunnskapsnasjon på høyt internasjonalt nivå. Det er viktig å sikre nasjonal styring av høyere utdanning for å bevare helhet og mangfold i utdanningstilbudet. Den akademiske friheten til universiteter og høyskoler må ivaretas.

Økt internasjonalisering innenfor høyere utdanning gjør det viktig å legge forholdene til rette for en større grad av utveksling av kunnskap, studenter og ansatte. KrF mener det bør legges bedre til rette for at en større andel av norske studenter tar studieopphold i utlandet i studietiden. Vi ønsker en sterkere satsing på studiesamarbeid med ikke-vestlige land. For å stimulere til at flere velger å ta en hel grad i utlandet, bør støtten til førsteåret ved amerikanske og ikke-vestlige universiteter gjeninnføres.

Livslang læring

Satsingen på utdanning, forskning og innovasjon må kombineres med en kontinuerlig læring på arbeidsplassen.

Norge er et høykostland og kan ikke være billigst, da må vi i stedet være best. Humankapitalen er vår viktigste ressurs. Derfor vil KrF styrke læring i arbeidslivet gjennom å etablere modeller som KompetanseFUNN.

Samfunnet er i stadig endring og med stadig endrede kompetansekrav må vi fremme livslang læring enten det er gjennom folkehøgskole, fagskole, høyskole eller universitet eller gjennom voksenopplæring og studieforbundene. KrF vil legge til rette for økt samarbeid mellom offentlige, private og ideelle aktører slik at flere kan ta del i læringsaktiviteter der de er. Aldersgrenser for videreutdanning må bort og det må ryddes opp når det gjelder rettighetene for voksne uten rett til videregående opplæring.

Folkehøgskolen er en viktig del av mangfoldet i norsk skole og representerer et verdifullt tilbud som gir mulighet til et år med egenutvikling av personlig og faglig karakter. Folkehøgskolen gir innsikt i menneskelige relasjoner og fremmer samtidig kunnskap om og forståelse for demokrati, samfunn og menneskerettigheter. Tilskuddet til folkehøgskolene skal justeres på bakgrunn av elevtalls- og kostnadsutviklingen, og må være forutsigbart for skolene. Det må også gis anledning til å starte opp nye folkehøgskoler.

Forskning

Norge skal være et konkurransedyktig kunnskapssamfunn i fremtiden, og det må satses på forskning, innovasjon, nyskaping og entreprenørskap. Det er avgjørende at vi i årene fremover satser på de riktige områdene, at det satses tilstrekkelig, at ressursene utnyttes effektivt og at en evner å utnytte resultatene godt nok. De store samfunnsutfordringene må møtes med forsterket forskningsinnsats.

Grunnforskningen må styrkes. Norge må utfra sine naturlige fortrinn og beliggenhet også prioritere forskning på nye fornybare energikilder, klimaforskning og forskning knyttet til nordområdene og Svalbard.

Vi vil ha et klart og ambisiøst mål om at forskningsbevilgningene i Norge når det gjennomsnittlige OECD-nivået innen 2020. I den forbindelse er det viktig å legge til rette for økte satsing både fra privat og offentlig sektor. Vi vil stimulere privat sektor til økt forskning gjennom ulike tiltak som forbedring av SkatteFunn-ordningen og gjeninnføring av gaveforsterkningsordningen. Vi mener også at en gjeninnføring av et forskningsfond er avgjørende for å sikre forutsigbare overføringer. Innenfor Statens Pensjonsfond Utland (SPU) vil vi øremerke et Forskningsfond på 100 mrd. kroner. Hvert år kan avkastning tilsvarende 4 prosent benyttes til forskningsformål over statsbudsjettet.

Det er viktig å bedre samhandlingen mellom grunnforskning, anvendt forskning, forskerutdanningen og næringslivet. Universitetene må ta større ansvar for innovasjon i nærings- og samfunnsliv, og bidra til at kunnskapen produseres og formidles på en effektiv måte til bruk i næringsutvikling. Vi har store utfordringer med «å holde på de gode hodene» og rekruttere nye vitenskapelig ansatte. Det er et sterkt behov for flere faste vitenskapelige stillinger i sektoren. Det må opprettes flere stipendiat-, post.doc.- og faste stillinger for å ta vare på og legge til rette for videreutvikling av spisskompetanse. Samtidig med utvikling av spisskompetanse, er det vesentlig at også universitets- og forskningsmiljøene legger vekt på allmennkunnskap, samfunnsforståelse og dannelse.

En annen viktig faktor som påvirker både muligheten til å rekruttere unge forskere og kvaliteten på forskningen som gjennomføres, er nivået på det vitenskapelige utstyret. Gammelt vitenskapelig utstyr må oppgraderes. Finansieringen til dette må økes betydelig.

Universitetsstruktur

De siste årene har flere høyskoler gått over til å bli universiteter. Universiteter og høyskoler har ulike roller å spille innenfor norsk høyere utdanning. Det er viktig å ikke splitte opp universitetenes faglige tyngde ytterligere. Høyskolene må sikres faglig utvikling på en måte som bygger oppunder de ulike institusjonenes styrker

1 og egenart, gjerne med større grad av samhandling med universitetene. KrF vil
2 også ha en gjennomgang av hele finansieringssystemet i universitets- og
3 høyskolesektoren. For å sikre rettferdig fordeling, at det er de rette insentivene
4 som gis og at resultater gir uttelling. Private høyskoler må behandles mer
5 likeverdig med de offentlige institusjonene innenfor dette systemet.

7 Fagskolene gir mange unge en kortere og mer yrkesrettet utdanning enn det
8 man får på høyskoler. KrF vil fremheve den viktige rollen fagskolene spiller i å
9 sikre landet nok arbeidskraft med god kompetanse. Fagskolene bør styrkes, og
10 det må sees på om mulighetene for overgang mellom høyskoler og fagskoler kan
11 forbedres. Det bør bli lettere både å hoppe over fra fagskole til høyskole for de
12 som ønsker det, men også fra høyskole til fagskole for de som finner ut at de
13 heller ønsker en mer praktisk rettet form for høyere utdanning.

15 Det er viktig med en forutsigbar finansiering av fagskolene. KrF mener at en
16 finansiering gjennom rammetilskuddet til fylkeskommunene kan skape et
17 kompliserende og utfordrende finansieringssystem. Det bør derfor vurderes om
18 staten bør fortsette å finansiere fagskolene slik som tidligere.

20 Andelen studenter som ikke fullfører en grad i løpet av ti år er altfor høy. KrF vil
21 ha en grundig gjennomgang av årsakene til frafall i høyere utdanning, og
22 vurdere hvilke tiltak som bør settes i verk for at flere fullfører studiene.

24 **Studiefinansiering og studentvelferd**

25 Høyere utdanning må lønne seg. KrF vil bedre studiefinansieringen slik at det er
26 mulig å leve av den. Det må tas høyde for at studenter som får opphold i studiet
27 på grunn av sykdom eller svangerskap/fødsel, ikke blir rammet økonomisk. Det
28 må sikres god dekning av studentbarnehager og innføres pappaperm også for
29 studenter. Fars rolle overfor barnet er ikke mindre viktig om han er student enn
30 om han hadde vært yrkesaktiv. KrF vil utvide studiestøtteordningen til 11
31 måneder i året, og at den skal knyttes opp til folketrygdens grunnbeløp og
32 utgjøre 1,5 G pr år. For studenter med barn ønsker KrF å innføre 12 måneders
33 studiestøtte.

35 Nedsatt funksjonsevne skal ikke være til hinder for å ta høyere utdanning.
36 Regelverket i Lånekassen må tilpasses slik at studenter med
37 funksjonsnedsettelse ikke har dårligere kår enn andre studenter.
38 Ekstrakostnader/lengre studietid som følger av funksjonsnedsettelse må
39 kompenseres.

41 Alle skal få mulighet til å studere uansett økonomisk eller sosial bakgrunn. Derfor
42 må livet rundt studiene være lagt til rette for at man kan studere på heltid.
43 Studentsamskipnadene har her en viktig oppgave i å produsere velferdstilbud
44 som kommer studentene til gode. Studentsamskipnadene skal være
45 studentstyrte, og det må være et godt samarbeid med kommune og stat for
46 gode rammebetingelser.

48 Høye boligpriser på flere av studiestedene er med på å drive levekostnadene
49 kraftig opp, noe som igjen fører til at studenter bruker mer tid på
50 inntektsgivende arbeid fremfor å prioritere fremdriften i studiet sitt. Tilgangen på

1 rimelige studentboliger må økes, og et tilstrekkelig antall av disse må ha
2 universell utforming.

3
4 Studenter må sikres et godt behandlingstilbud for fysiske og psykiske lidelser.
5 KrF vil også sikre studenter et like godt psykososialt tilbud uavhengig av
6 studiested. De stedene hvor studentsamskipnadene ikke har mulighet til å ha et
7 godt helsetilbud, må kommune og samskipnad samarbeide om en god
8 refusjonsordning for bruk av kommunale helsetjenester.

9 10 **Private høyskoler**

11 Private høyskoler er en viktig del av det norske utdanningssystemet. Samfunnet
12 vil ha et økt behov fremover for en rekke av de yrker private høyskoler utdanner
13 til.

14
15 KrF ønsker at finansieringen av private høyskoler og vitenskapelige høyskoler blir
16 mer likeverdig med de statlige institusjonene. Strategiske insentiver må tildeles
17 universiteter og høyskoler etter samme kriterier enten de er statlige eller private
18 institusjoner. Rammen for statlige tilskudd til private høyskoler skal økes fra 3,5
19 til 5 prosent av sektorens finansieringssystem og 10-15 prosent av nye
20 fullfinansierte studieplasser tildeles private høyskoler i henhold til søkertall og
21 kapasitet. Det må også etableres en tilskuddsordning til infrastruktur i private
22 høyskoler (husleietilskudd).

23 24 **KrF vil**

- 25 • øke grunnbevilgningene til universitetene og høyskolene.
- 26 • fjerne utilsiktede ulike rammevilkår for forskning mellom statlige og
27 private forskningsinstitusjoner.
- 28 • ha etikk integrert i alle studieprogrammer i høyere utdanning.
- 29 • verne om gratisprinsippet i høyere utdanning.
- 30 • utarbeide standardkrav for å kvalitetssikre institusjonenes oppfølging av
31 førsteårsstudenter.
- 32 • legge til rette for at bevilgningene til forskning i Norge når opp til minst
33 gjennomsnittlig OECD-nivå innen 2020 gjennom både å styrke den
34 offentlige forskningsinnsatsen og å styrke næringslivets rammevilkår for
35 forskning.
- 36 • øke offentlige midler til grunnforskning og næringsrettet forskning og
37 forskning på tvers av fagdisipliner.
- 38 • gjeninnføre gaveforsterkningsordningen.
- 39 • gjeninnføre et forskningsfond.
- 40 • stimulere til økt kommersialisering av forskningsresultater ved
41 universiteter, høyskoler og andre forskningsmiljøer. Institusjonene må gis
42 insentiver for å øke denne aktiviteten.
- 43 • at de nye universitetene i Stavanger, Agder, Bodø og Ås må sikres med
44 rimelig andel av forskningsmidler og forskningsstillinger.
- 45 • at det opprettes flere stipendiat- og post.doc.-stillinger og flere faste
46 vitenskapelige stillinger.
- 47 • at det bevilges mer til oppdatering av vitenskapelig utstyr.
- 48 • beholde dagens universitetsstruktur.
- 49 • gi høyskolene bedre muligheter til utvikling og satsing på sin egenart,
50 gjerne i økt samhandling med universitetene.

- beholde fagskolene og utrede et finansieringssystem som sikrer statlig finansiering av flere fagskoler.
- beholde mangfoldet i lærerutdanningen, både med høyskoleutdanning og lektorutdannelse med praktisk pedagogisk utdanning.
- gi de ideelle institusjonene innenfor høyere utdanning gode rammevilkår og anerkjennelse.
- at det stimuleres til at studentene skal ha utvekslings- eller utenlandsopphold, og at internasjonalisering må bli en naturlig del av høyere utdanning.
- gjeninnføre studiestøtten til førsteåret av godkjente bachelorgrader fra de landene der det ennå ikke er gjeninnført.
- fjerne forskjellsbehandlingen mellom bachelor- og mastergradsstudenter for skolepengestøtte til utdanning i utlandet.
- styrke psykisk helsevern til studentene.
- at studiestøtten fra Statens Lånekasse for utdanning må økes til et beløp tilsvarende 1,5 G (folketrygdens grunnbeløp) pr år.
- utvide studielån til 11 måneder i året, og til 12 måneder i året for studenter med små barn.
- gjøre ordningen med gradert sykemelding for studenter permanent.
- gjennomgå tilskuddsordningen og kostnadsrammene for bygging av studentboliger med sikte på et mål om å bygge 2 000 nye studentboliger i året.
- sikre at norske studenter i utlandet med barn har samme rettigheter til kontantstøtte som studenter i Norge.
- at studenter ved private universitets- og høyskolestudier som er NOKUT-akkredidert skal få studielån på lik linje med studenter ved offentlige institusjoner.
- at støtten fra Statens lånekasse for utdanning legges til grunn som opptjeningsgrunnlag for trygdeordninger dersom studenten ikke får arbeid etter endt utdanning.
- legge til rette for at flere skal få mulighet til videreutdanning.
- sikre offentlig støtte til opprettholdelse og videreutvikling av folkehøgskolene.
- at utdanning fra utlandet lettere må kunne godkjennes i Norge.
- ha en realfagssatsing på alle nivåer, herunder styrke utdanningen av realfaglærere.
- styrke satsingen på entreprenørskap og matematikk-, natur- og teknologi (MNT)-fagene i de studieforberedende utdanningsprogrammene og inn i høyere utdanning.
- arbeide for at det etableres flere nye bedriftsmasterprogrammer og satse mer på nærings-Ph.D-ordningen, der bedriftsansatte tar en ordinær doktorgrad med utgangspunkt i bedriftenes behov.
- støtte etableringen av en nasjonal portal for kurs- og utdanningsmuligheter for voksne, og dermed gjøre det lettere å orientere seg i hvilke læringsmuligheter som allerede finnes.

Klima, energi og miljø

Forvalteransvaret er grunntanken i kristendemokratisk miljøpolitikk. Målet med all politikk skal være å løse dagens utfordringer uten at det går på bekostning av fremtidige generasjoners behov. Klimapolitikken må derfor gi føringer for andre politiske prioriteringer. Vi skal forvalte jorden på en best mulig måte og sørge for en bærekraftig utvikling ved å ta ansvar for biologisk mangfold, lokal luftkvalitet og det globale klimaet.

Klima

Verden preges stadig mer av at klimaet er i endring. Klimaendringene er globale, og det trengs derfor både nasjonal innsats og internasjonalt samarbeid for å stoppe dem. Til tross for at det er den rike delen av verden som har bidratt sterkest til klimaendringene, er det de fattigste landene som rammes hardest. Vi må derfor bidra til å redusere og forebygge skadene i de fattigste landene.

KrF har en visjon om at Norge skal bli et lavutslippssamfunn. De nasjonale utslippene av klimagasser må reduseres med 80 prosent innen 2050. Det vil i tilfelle innebære at utslippene av klimagasser må reduseres fra dagens nivå på 12 tonn til 2 tonn per innbygger innen 2050. For å greie dette trenger vi ambisiøse delmål. KrF står fast på klimaforlikets mål om å redusere de nasjonale utslippene av klimagasser med 30 prosent innen 2020 sammenlignet med 1990, og at to tredjedeler av utslippsreduksjonene skal tas nasjonalt.

Togradersmålet

FNs klimapanel (IPCC) har fastslått at det fare for at klimaendringene kommer ut av kontroll dersom den globale middeltemperaturen stiger mer enn to grader. Togradersmålet dreier seg om å begrense global temperaturstigning sammenlignet med førindustriell tid til 2 °C. En langsiktig stabilisering av temperaturen på 2,0–2,4 grader over førindustrielt nivå vil ifølge FNs klimapanel kreve at klimagassutslippene i 2050 ligger 50-85 prosent under nivået i 2000.

Konsekvenser

Konsekvensene av en temperaturstigning over 2 grader kan bli alvorlige. Klimapanelet anslår at vi da vil oppleve store endringer i kystlinjer og oversvømmelse av lavtliggende områder. 20-30 prosent av det biologiske mangfoldet vil bli borte. Store deler av verden vil oppleve økende knapphet på ferskvann. Ukontrollert oppvarming vil føre til at tundraen og polisen smelter, og at verdens regnskoger brenner ned. Smelting av tundraen og store skogbranner vil frigi store mengder klimagasser som igjen vil føre til økt oppvarming.

FNs klimapanel har dokumentert at utslippene av klimagasser må reduseres betydelig for å unngå dramatiske globale klimaendringer. Det vil være

1 avgjørende å få på plass en ny internasjonal avtale. Det krever at
2 industrilandene påtar seg både å redusere egne utslipp og å støtte tiltak i
3 utviklingsland gjennom finansiering og teknologioverføring. Norge må være en
4 aktiv pådriver i internasjonale forhandlinger, og vise vilje til å påta oss betydelige
5 forpliktelser.

6
7 Norge kan ikke kjøpe seg fri fra betydelige innenlandske klimatiltak gjennom
8 internasjonal kvotehandling. Internasjonal handel med klimakvoter bør være et
9 supplerende tiltak, men her er det viktig å arbeide for et stadig mer effektivt
10 system.

11
12 Vi er nødt til å gå foran og vise at det er mulig å kutte betydelig i egne utslipp
13 gjennom konkrete tiltak hjemme. En klimavennlig fremtid avhenger at det
14 foretas endringer på alle sektorer. De største bidragene til Norges
15 klimagassutslipp kommer fra olje- og gassproduksjon, transport og fra
16 industriprosesser. Det er nødvendig å redusere disse utslippene betydelig. Det
17 krever at vi på sikt erstatter fossil energi med fornybar i alle disse sektorene, og
18 at omleggingen starter raskt. «Forurensar betaler-prinsippet» er viktig, men ikke
19 tilstrekkelig i møte med de klimautfordringene vi står overfor.

20 21 **Oppfølging av klimaforlikene**

22 KrF er tilfreds med at et flertall i Stortinget har samlet seg bak to brede forlik om
23 klimapolitikken i 2008 og 2012. Det er en styrke for norsk politikk. KrF har vært
24 en pådriver for forlikene og de målsetninger som er vedtatt, men det vil være
25 behov for sterkere nasjonale tiltak og virkemidler i årene som kommer dersom
26 målene skal nås. Dersom Norge skal bli et lavutslippssamfunn må det iverksettes
27 tiltak som sikrer nødvendige utslippsreduksjoner i alle sektorer. KrF mener det
28 trengs sterkere styringsverktøy i den nasjonale klimapolitikken og er tilhenger av
29 å innføre en klimalov i Norge etter mønster fra Storbritannia. Et viktig første steg
30 var klimaforlikets enighet om å utrede hensiktsmessigheten av en norsk klimalov
31 i 2012.

32 33 **Klimagassutslipp og utvikling**

34 Økonomisk vekst forutsetter ikke økte utslipp. I vår del av verden, må reduserte
35 utslipp av klimagasser ligge til grunn. I en overgangsfase, må vi akseptere enn
36 viss utslippsvekst i utviklingsland. Rike land må også stille opp med teknologi og
37 bistand for å redusere klimagassutslipp i utviklingsland. Dersom det å forplikte
38 seg til å redusere klimagassutslippene også automatisk innebærer redusert
39 økonomisk vekst og utvikling vil man aldri oppnå enighet om en global
40 klimaavtale hvor alle land er med. Urettferdigheten mellom fattige og rike land er
41 allerede stor. Politikere i utviklingsland har en legitim rett til å kjempe for vekst
42 og utvikling for sin befolkning. Verden trenger en grønn revolusjon, og denne
43 revolusjonen er det de rike landene som må gå i spissen for. Norge har som
44 verdens rikeste land en plikt til å gå foran og redusere utslippene av klimagasser
45 både nasjonalt og internasjonalt.

46 47 **Tilpasning til et klima i endring**

48 Konsekvensene av globale klimaendringer er allerede merkbare flere steder i
49 verden. KrF vil at det systematisk arbeides med å kartlegge kortsiktige og
50 langsiktige konsekvenser, slik at det kan settes inn avbøtende tiltak. Dette

gjelder både rassikring, tiltak mot erosjon, reguleringsbestemmelser for bygg og anlegg, klimapolitikk i nordområdene og miljøpolitiske tiltak når det gjelder arter som påvirkes eller trues av endret klima. Dette må også gjelde i fattige og sårbare land der tilpasning til klimaendringer blir en stor utfordring i fremtiden.

KrF vil

- arbeide for en global ambisiøs klimaavtale med formål å hindre global oppvarming på mer enn 2 grader.
- arbeide for at Norge skal bli et lavutslippssamfunn innen 2050.
- arbeide for at Norges utslipp av klimagasser reduseres med minimum 30 prosent innen 2020, og at to tredjedeler av utslippsreduksjonene tas nasjonalt.
- vri skattesystemet i en grønn retning, slik at det lønner seg å være miljøvennlig.
- arbeide for en grønnere, fremtidsrettet og miljøvennlig industri basert på ren fornybar kraft.
- legge til rette for miljøvennlig transport på vei, bane og sjø med skjerpede krav og premiering av lav- og nullutslippsløsninger.
- arbeide for et mer bærekraftig forbruksmønster.
- arbeide for reduserte utslipp fra olje- og gassvirksomheter på norsk sokkel gjennom økt bruk av kraft fra land og strenge miljøkrav.
- at det gjennomføres fullskala CO₂-rensing av minimum to store punktutslipp på land, samt rensing av et nytt kullkraftverk på Svalbard, innen 2020.
- gjøre privatboliger, næringsbygg og offentlige bygninger mer miljø- og klimavennlige gjennom fremtidsrettede miljøkrav og gode støtteordninger.
- arbeide for innføring av en klimalov i Norge etter mønster fra Storbritannia.

Energipolitikk

Verdens behov for energi øker. Veien ut av fattigdom for utviklingslandene forutsetter økt bruk av energi. Rike land må derimot redusere energibruken og vise at det er mulig å bygge velferd og velfungerende samfunn og samtidig redusere klimagassutslippene. Økt energiproduksjon bør i størst mulig grad komme fra fornybare energikilder. Norge har som et rikt land et spesielt ansvar for å hjelpe utviklingsland til å bygge sitt samfunn på ren energi.

Norge er en energipolitisk stormakt, og er blant verdens største energiprodusenter av både fornybar og fossil energi. Det er viktig å utvikle vår energiproduksjon videre. Norges petroleumsvirksomhet er i verdensklasse hva gjelder teknologi, og det er viktig at vår produksjon skjer på en mest mulig miljøvennlig måte og i områder der samspillet med lokale miljøhensyn kan balanseres.

Samtidig har Norges eksport av petroleum bidratt til global oppvarming gjennom utslipp av CO₂ til atmosfæren. Den har skaffet Norge betydelige inntekter og

gjort oss til et av verdens rikeste land. Dette gir Norge et ekstra ansvar for å bidra med å løse klimautfordringen. Vi må bruke vår kunnskap og våre ressurser til forskning og utvikling av ny klimavennlig teknologi og ren energi

KrF mener utbygging av kjernekraft fremdeles er uaktuelt for Norge på grunn av den høye risikoen som er knyttet til dette og på grunn av avfallsproblematikken.

Fornybar energi

Bærekraftig vekst går gjennom fornybar energi. Norge har i tillegg til vannkraft et stort potensial for produksjon av ny fornybar energi fra vindkraft, både på land og offshore. Vi har gode forhold for tidevannskraft og muligheter knyttet til solenergi, saltvannskraft og bølgekraft. Vi har også tilgang til store mengder bioenergi, hovedsakelig i form av tilvekst i skogene.

KrF vil styrke innsatsen for utvikling av nye fornybare energikilder. Vi vil sikre gode og forutsigbare rammevilkår for bransjen, og bedre støtteordninger for utvikling og kommersialisering av umodne teknologier. Det er viktig å stimulere til opprusting av vannkraftanlegg og til bygging av flere mikro-, mini- og småkraftverk der dette er miljømessig forsvarlig. Effektivisering av søknadsprosessene for slike kraftverk må gjennomføres uten at det går på bekostning av dokumentasjonskrav med tanke på miljøkonsekvenser.

Utgangspunktet for arbeidet med grønne sertifikater er at systemet skal være teknologinøytralt, og at landene skal ha like ambisjonsnivå for økning i produksjon. Ordningen skal til sammen bidra til utbygging av 26,4 TWh ny fornybar energi i Norge og Sverige innen 2020. Grønne sertifikater er det viktigste virkemiddelet for å nå Norges forpliktelse i EUs fornybardirektiv om en fornybarandel på 67,5 prosent i 2020, og Norges fremdriftsplan i arbeidet er lagt med tanke på dette.

Grønne sertifikater

Fra og med 2012 er Norge med i et felles marked med Sverige for elsertifikater, også kjent som grønne sertifikater. Dette er et markedsbasert virkemiddel som har til hensikt å stimulere til økte investeringer i ny fornybar kraftproduksjon. Ordningen gjør at kraftprodusenter etter visse kriterier, for eksempel av vindkraft eller småkraft, vil kunne motta elsertifikater som kan selges i markedet og dermed gi høyere inntekter. Markedet oppstår ved at myndighetene pålegger strømkundene å kjøpe sertifikater i takt med forbruket sitt. Siden elsertifikatene kan selges, og gi ekstra inntekter for produsentene i tillegg til strøminntektene, vil det bli mer lønnsomt å investere i produksjon av fornybar strøm.

Kraftnettet

KrF mener det er stort behov for omfattende tiltak og investeringer i overføringsnettet for elektrisk kraft i Norge i årene fremover. Omfattende investeringer er nødvendig for å sikre forsyningssikkerheten for strøm, utjevne prisforskjeller mellom landsdelene, tilrettelegge for ny fornybar kraftproduksjon,

1 redusere utslippene av klimagasser, og for å legge forholdene til rette for
2 næringsutvikling i hele landet.

3
4 KrF mener flere nye utenlandsforbindelser til våre nordiske naboland og til
5 kontinentet er nødvendig for å sikre tilstrekkelig importkapasitet i år med lite
6 nedbør og streng kulde, og på samme måte sikre eksportmuligheter i nedbørrike
7 perioder med stort innenlandsk kraftoverskudd. Flere utenlandsforbindelser er en
8 forutsetning for å utnytte verdien av den norske vannkraftens reguleringsevne
9 samtidig som det bidrar til energisparing og utbygging av ny fornybar energi
10 innenlands. KrF mener staten og eventuelle mottakerland bør bære kostnadene
11 ved etablering av nye utenlandsforbindelser.

12 **Energieffektivisering**

13 Norge har et stort uutnyttet potensial når det gjelder energieffektivisering. KrF
14 mener Norge bør ha som mål å redusere den samlede energibruken i tråd med
15 EUs 20-20-20-målsetting. Målsettingen må brytes ned og fordeles på de ulike
16 sektorer.

17 **EUs 20-20-20-målsetting**

18 EU har vedtatt tydelige målsettinger om at de innen 2020 skal ha

- 20 prosent av energibruken skal være fornybar energi
- 20 prosent energieffektivisering/reduisert energibruk
- 20 reduksjon i EUs totale klimagassutslipp

19
20 Etter innføringen av grønne sertifikater må Enova i større grad rette fokuset og
21 innsatsen inn mot energieffektivisering og energiomlegging, utvikling og
22 introduksjon av nye energi- og klimateknologier i industrien, og økt bruk av nye
23 energiresurser. Overføringene til Energifondet må styrkes ytterligere. Arnstad-
24 utvalgets mål om å spare 10 TWh innen 2020 i byggsektoren bør legges til grunn
25 for Enovas arbeid med energieffektivisering i bygg. For å utløse dette målet må
26 tilskuddene øremerket energieffektivisering i bygg økes.

27
28 KrF mener Enova må erstatte dagens støtteordning for energitiltak i
29 husholdninger med en enkel og ubyråkratisk støtteordning for energisparing og
30 konvertering fra fossile energibærere. Mulighetene for at små og mellomstore
31 bedrifter også kan få tilskudd fra Enova til energisparingstiltak må også
32 forbedres.

33 **KrF vil**

- 34 • satse videre på vannkraft, herunder opprusting av eksisterende anlegg og
35 utbygging av småkraftverk der det er riktig ut fra naturhensyn.
- 36 • at norske myndigheter sørger for at utbyggingen som følger av grønne
37 sertifikater fordeler seg jevnt mellom begge landene, blant annet gjennom
38 harmonisering av regler og rammebetingelser.
- 39 • at Enova etter innføringen av grønne sertifikater retter fokus mot
40 energieffektivisering og energiomlegging, utvikling og introduksjon av nye
41 energi- og klimateknologier i industrien, og økt bruk av nye teknologier
42 med stort potensial innen fornybar kraftproduksjon - som havbasert
43 vindkraft, tidevannskraft, saltkraft og bølgekraft.

- stimulere til utbygging av vindkraft ved å gi vertskommunene anledning til å innkreve selskapsskatt for disse anleggene basert på energiproduksjon eller likestille dem med konsesjonsavgiftene ved vannkraft.
- sikre gode støtteordninger til konvertering av fossil energibruk i husholdninger som oppfølging av det vedtatte forbudet mot oljefyring i husholdninger som trer i kraft i 2020.
- øke CO2-avgiften og utvikle støtteordninger som gjør det lønnsomt å utvikle og ta i bruk energisparende teknologi.
- at det prioriteres å bygge et sammenhengende kraftnett med 420 kV spenning fra nord til sør i landet.
- bygge fremtidens strømmnett med tilstrekkelig kapasitet til å sikre forsyningssikkerheten for strøm, utjevne prisforskjeller og nettleie mellom landsdelene og sikre grunnlag for næringsutvikling over hele landet.
- at det settes fart i arbeidet med bygging av nye overføringslinjer i Nord-Norge.
- bidra til en styrking av det nordiske el-samarbeidet og økt integrering i det europeiske kraftmarkedet gjennom etablering av nye overføringsforbindelser til utlandet.
- at det utarbeides en nasjonal plan for kraftlinjer som oppdateres og fremmes for behandling i Stortinget en gang hver stortingsperiode.
- at berørte kommuner og fylker skal være representert i planarbeidet for nye overføringslinjer.
- at Norge fastsetter et mål om å redusere energibruken med 20 prosent sammenlignet med forventet nivå innen 2020 i tråd med EUs klima- og energiplan.
- at Norge fastsetter som mål å redusere energibruken i bygg med minimum 8 TWh innen 2020 og ha en gradvis skjerping av teknisk byggforskiift (TEK) med krav om mer energieffektive bygg.
- etablere en enkel og ubyråkratisk støtteordning for energisparing og konvertering av fossil energi i husholdninger.
- sikre rask innføring av toveis strømmålere (AMS) som gir mulighet til å tilpasse forbruk etter pris og tid på døgnet og innføre toprissystem på strøm med økte avgifter på toppforbruket.

Olje og gass

Olje- og gassvirksomheten på norsk sokkel er en bærebjelke i norsk økonomi. Virksomheten har gitt ringvirkninger i form av arbeidsplasser over hele landet. Næringen står for store deler av Norges eksportinntekter og flere hundre tusen arbeidsplasser er direkte eller indirekte knyttet til virksomheten. Den har bidratt til næringsutvikling, teknologiutvikling og samfunnsutvikling som har kommet hele landet til gode. Omtrent en fjerdedel av Norges utslipp kommer fra petroleumsnæringen og sektoren må derfor også kutte utslipp. I fremtiden vil det måtte komme en vridning fra fossil til fornybar energi og teknologien som finnes i petroleumsnæringen vil bli viktig i satsingen på utvikling av ny fornybar energi i årene som kommer.

1 Det er nå mer enn ti år siden produksjonstoppen for olje ble nådd på norsk
2 sokkel. Økende produksjon av gass har så langt tatt av for fallet i
3 oljeproduksjonen. Norsk olje- og gassproduksjon er avhengig av forutsigbare
4 rammebetingelser. For KrF er det viktig at utvinningstempoet er politisk styrt ut
5 fra en samfunnsmessig helhetsvurdering og ikke avgjøres med utgangspunkt i
6 markedsaktores behov. KrF vil fortsatt stille strenge miljøkrav og sikre at
7 utvinning av norsk olje og gass skjer på mest mulig miljøvennlig måte.

8
9 Klimautfordringen gjør at bruk av olje og gass må reduseres. Etter hvert må
10 Norge også tilpasse seg til et samfunn basert på andre energikilder. KrF ønsker
11 en målrettet satsing på utvinning av olje fra eksisterende felt på norsk sokkel.
12 Dette for å sikre god og ansvarlig forvaltning av ressurser som allerede er
13 funnet. KrF ønsker også en videre satsing på leting og utvinning av nye felt,
14 spesielt i nord, med unntak av spesielt sårbare og verdifulle områder hvor
15 risikoen ved oljeutvinning er for stor. Store nye funn som Sverdrup-feltet i
16 Nordsjøen viser også viktigheten av fortsatt leting og utforsking av modne
17 områder.

18
19 KrF mener at oljeutvinning ikke skal foregå i sårbare havområder der miljø- og
20 eller fiskerihensyn taler for at slik aktivitet er uforsvarlig. Det må derfor
21 opprettes petroleumsfrie soner i havområdene utenfor Lofoten, Vesterålen og
22 Senja, Jan Mayen, Mørebankene og kystnære områder i Skagerak.
23 Petroleumsfrie soner bør også opprettes i spesielt sårbare og kystnære deler av
24 Barentshavet.

25
26 Det tidligere omstridte området i Barentshavet sør er et område hvor det kan
27 finnes store olje- og gassforekomster og hvor risikoen ved utvinning er mindre
28 enn i mer kystnære og sårbare områder. KrF støtter derfor igangsetting av en
29 konsekvensutredning etter petroleumsloven i dette området med sikte på
30 tildeling av utvinningstillatelser.

31
32 Økt petroleumsvirksomhet i Barentshavet sør og Polhavet både på norsk og
33 russisk side kombinert med forventet økt skipstrafikk i polhavet medfører
34 betydelig økt risiko for oljeutslipp og skipshavarier. Dette må føre til krav om
35 kraftig styrket oljevernberedskap i nord. Det må stilles langt sterkere
36 myndighetskrav til koordinering og samarbeid mellom de ulike aktørene, særlig
37 til oljebransjen selv. Bransjen må pålegges å initiere både forskning og
38 teknologiutvikling på kystnær beredskap. KrF mener det må utvikles et helt nytt
39 konsept for kystnær beredskap som blir en kystens infrastruktur mot
40 oljeforurensning.

41
42 Eksport av norsk gass kan i årene fremover være viktig for at europeiske land
43 skal redusere bruken av kull og redusere sine utslipp av klimagasser. Det bør
44 derfor vurderes å endre kriteriene for valg av blokker til utlysninger på sokkelen.
45 Dette kan gjøres ved at man så langt som mulig bruker tilgjengelig geologisk
46 kunnskap for å prioritere gass som hovedressurs. All geologisk kartlegging og
47 seismikk skal avpasses med hensyn til fiskerivirksomhet, økologi, fiskens gytetid
48 og vandringsmønster. Det skal utvises varsomhet med tanke på utslippsfare
49 under produksjon og transport.

1 Lokalsamfunnene i nord må på samme måte som kystområdene i sør sikres
2 ringvirkninger på land av en voksende olje- og gassvirksomhet i landsdelen. Det
3 er viktig at både politiske miljøer, næringsmiljøer og kunnskapsmiljøer i nord blir
4 hørt i prosessen og når beslutninger skal fattes om olje- og gassutvinning i nord.
5 Det er avgjørende at myndighetene allerede i konsesjonsvilkårene stiller tydelige
6 betingelser for tildeling av letetillatelser.

8 KrF er kritisk til utvidet bruk av ordningen med tildeling av leteområder i
9 forhåndsdefinerte områder (TFO-ordningen). Ordningen var ment å sikre
10 påvisning og utvinning av petroleumsressurser som kan fases inn til allerede
11 eksisterende installasjoner i såkalt modne områder. TFO har vært kritisert fra Klif
12 og Direktoratet for naturforvaltning for å redusere miljøvernmyndighetenes
13 innflytelse ved tildelinger. TFO er nå utvidet innover i et av de høyest prioriterte
14 av de verdifulle områdene i Barentshavet, et område som knapt kan kalles
15 modent. Dette viser at TFO har vokst langt utover det som var intensjonen med
16 ordningen. KrF ønsker derfor å stramme inn og helst avskaffe TFO-ordningen.

18 Petroleumssektoren står for en fjerdedel av de samlede norske utslippene av
19 klimagasser. Klimagassutslippene er stort sett avgasser fra forbrenning av gass i
20 turbiner, fakling av gass og forbrenning av diesel. Det er viktig at
21 petroleumssektoren tar sin del av ansvaret for å redusere norske
22 klimagassutslipp. KrF mener kraft fra land må være hovedregelen og ikke
23 unntaket ved nye feltutbygginger på norsk sokkel. Oppfyllelse av klimamålene vil
24 antakelig også kreve områdeelektrifisering av eksisterende installasjoner på deler
25 av sokkelen, fortrinnsvis sørlige og nordlige deler av Nordsjøen.

27 Det bør ikke gis nye tillatelser til bygging av eller forlengelse av nåværende
28 konsesjoner for gasskraftverk uten håndtering av CO₂.

30 **KrF vil**

- 31 • sikre forutsigbare rammer for petroleumsvirksomheten.
- 32 • satse på økt utvinning av olje fra eksisterende felt på norsk sokkel.
- 33 • at leting og utvinning på nye felt, spesielt i nord, ikke skal inkludere
34 spesielt sårbare og verdifulle områder hvor risikoen ved oljeutvinning er
35 for stor.
- 36 • fortsatt stimulere til utforskning og leting i modne områder av sokkelen.
- 37 • igangsette konsekvensutredning etter petroleumsloven i det tidligere
38 omstridte området i Barentshavet sør med sikte på tildeling av
39 utvinningstillatelser.
- 40 • opprette petroleumsfrie soner for å sikre at oljeutvinning ikke skal foregå i
41 sårbare havområder der miljøhensyn taler for at slik aktivitet er
42 uforsvarlig.
- 43 • videreutvikle og styrke oljevernberedskapen i Nord-Norge ved hjelp av
44 strenge myndighetskrav og involvering av lokale aktører. Nord Norge bør
45 bli en spydspiss internasjonalt i arbeidet med oljevern.
- 46 • at alle nye utbygginger samt noen eksisterende innretninger på norsk
47 sokkel skal baseres på utslippsfri kraft fra land.
- 48 • stille krav til kutt i klimagassutslipp fra petroleumsvirksomheten.
- 49 • ikke gi nye tillatelser eller forlengelse av nåværende konsesjoner til
50 bygging av gasskraftverk uten håndtering av CO₂.

- at det skal gjennomføres fullskala CO₂-fangst og –lagring ved to store punktutslipp i Norge, samt ved et nytt kullkraftverk på Svalbard, innen 2020.
- stramme inn eller avskaffe ordningen med «tildeling av leteområder i forhåndsdefinerte områder» (TFO).

Miljøvern

Naturforvaltning

Naturen må forvaltes slik at vi bevarer det biologiske mangfoldet. Det må utarbeides gode verneplaner. Luft- og vannforurensing og andre inngrep som kan gå på bekostning av verdens biologiske mangfold, må hindres. Det biologiske mangfoldet vi finner innenfor norske grenser, må ha et sterkt vern. Verdens regnskoger trenger et mye sterkere vern dersom vi skal klare å bevare det enorme antallet oppdagede og uoppdagede plante- og dyrearter i disse områdene. Dette vil også være et viktig klimatiltak.

Naturmangfoldsloven skal sikre biologisk mangfold av alle natur- og landskapstyper, også i vann og vassdrag og i havet. Det er viktig at kommunene har en kunnskapsbasert arealforvaltning. Hensynet til biologisk mangfold må innarbeides og tas hensyn til i all arealplanlegging og naturbruk. Samarbeidet med skogbruket om biologisk mangfold og god forvaltning må fortsettes og utvides.

Skogvern

KrF vil legge til rette for en aktiv skogpolitikk som kombinerer en bærekraftig skogsdrift og verneinteressene. Det er viktig at skogbruket fortsetter sin gode forvaltning der det biologiske mangfoldet blir ivaretatt. KrF mener at nytt skogvern primært skal skje via frivillige verneavtaler mellom skogeiere og myndighetene. Erstatningsordningene for barskogvern må legges om, slik at de skogeierne som ønsker det, i stedet for en engangssum kan få en årlig erstatning basert på skogens tilvekst og hva som kunne vært hentet ut dersom området ikke hadde vært vernet. Dette vil frigjøre statlige midler til flere verneavtaler samtidig som det sikrer en langsiktig og rettferdig erstatningsordning for eiendommen.

Rovdyr i norsk natur

Rovdyrene bjørn, ulv, jerv og gaupe må forvaltes slik at vi tar vår del av ansvaret for å sikre levedyktige bestander, i tråd med rovviltforliket fra 2011. Grunnlaget for den løpende forvaltningen må ta hensyn til beiteinteressene og nødvergerett for hund ved raske skadeuttak, kvotefelling og ved lisensjakt. Som bidrag til gode bestandsdata må en legge vekt på rovviltneemndenes rolle og sikre en god lokal medvirkning. Følelse av utrygghet må tas på alvor.

Det må sikres tilstrekkelige midler til registrering av rovdyrbestanden. Raske uttak av skadedyr samt å forhindre at bjørn, ulv, jerv og gaupe etablerer bestand utenfor kjerneområdene er en viktig del av forvaltningen. Tilstrekkelige midler til rovdyrregistrering, forebyggende og konfliktdempende tiltak må sikres.

1 Det må være gode erstatningsordninger for bønder som lider husdyrtap og for
2 bønder som gjennomfører omstillingstiltak i de mest rovdyrberørte områdene. Se
3 også kapittelet «Landbrukspolitik».

5 **Friluftsliv og bruk av naturen**

6 Retten til allmenn ferdsel i utmark er viktig å ta vare på. Mulighet for ferdsel og
7 bruk av naturområdene er viktig for trivsel og velvære. Barn og unge må
8 stimuleres til ansvarlig bruk av naturen både for egen del og fordi naturglede og
9 innsikt skaper gode forvaltere.

11 Strandsonen må forvaltes i et generasjonsperspektiv og sikres for allmennhetens
12 bruk. Hundremetersregelen må praktiseres strengt i pressområdene. I deler av
13 landet der strandsonen ikke er under press, bør det kunne åpnes for en mer
14 fleksibel praksis.

16 KrF vil ha en restriktiv politikk for motorferdsel i utmark, med større vekt på
17 lokal medvirkning. Det må være gode ordninger for forsvarlig nyttekjøring,
18 kjøring til og fra hytte og traseer for fritidskjøring med snøscooter i områder der
19 dette ikke har store negative miljøkonsekvenser. Det bør være strenge
20 restriksjoner på barmarkskjøring i utmark.

22 Folks nærmiljø er viktig for trivsel og helse. Det må stilles klare krav til
23 støyutslipp. Det må arbeides målbevisst for å redusere støyplagen og for at
24 støybegrensning tas med i samfunnsplanleggingen.

26 Jakt og fiske er positive aktiviteter som det må legges godt til rette for slik at det
27 er enkelt å sikre rekruttering. Det er viktig at regler og bestemmelser har som
28 mål å sikre bærekraftige og gode bestander. Jakt og fiske er viktig for forvaltning
29 av bestandene, som rekreasjon og for turisme og næring. KrF ønsker forbud mot
30 bruk av blyhagl på skytebanene og i våtmarksområder, der bly utgjør en
31 forurensningsfare. Forbudet mot blyhagl over fastmark og åpen sjø bør oppheves
32 inntil man har kommet frem til bedre alternativer.

34 Det er rom for betydelige miljøforbedringer i mange av de utbygde vassdragene.
35 Fastsettelse av krav om minstevannføring i viktige laksevassdrag og andre
36 prioriterte vassdrag er et viktig tiltak. KrF ønsker en mer bærekraftig
37 oppdrettsnæring som sikrer en sterk villaksstamme. Dette innebærer blant annet
38 at næringen må løse sine miljømessige utfordringer knyttet til lakselus og rømt
39 oppdrettsfisk. Kalking av sure vassdrag må fortsette der det er nødvendig.

41 **KrF vil**

- 42 • sikre nødvendig barskogvern og legge til rette for raske verneprosesser.
- 43 • legge om erstatningsordningene for barskogvern til årlig erstatning, som
44 justeres i takt med verdien av tilveksten av skogen, for å øke
45 vernetempoet og samtidig sikre langsiktighet for berørte eiendommer.
- 46 • opprettholde et rikt kulturlandskap og sikre vern av sårbare områder.
- 47 • sikre sterk og systematisk satsing på vern og vedlikehold av kulturminner.
- 48 • sikre allemannsretten, og allmennhetens adgang til strandsonen blant
49 annet ved erverv av friluftsområder og sørge for juridisk bistand til
50 kommuner som vil fjerne ulovlige ferdselshindre i strandsonen.
- 51 • bedre tilskuddordningene for friluftslivstiltak.

- etablere gode ordninger for forsvarlig bruk og vedlikehold av turstier og lignende i verneområder.
- heve aldersgrensen for gratis innlandsfiske fra 16 til 18 år.
- sikre levedyktige bestander av de fire store rovdyrartene.
- arbeide for at det kan benyttes blyhagl til jakt på fastmark og over åpen sjø.
- at vi tar vår del av ansvaret for å sikre levedyktige bestander av de fire store rovdyrene bjørn, ulv, jerv og gaupe.
- at revisjonen av konsesjonsvilkårene for kraftutbygginger skal bidra til gode miljøtiltak og mest mulig naturlig arts mangfold i de utbygde vassdragene.
- arbeide for å sikre en bærekraftig forvaltning av våre villaksbestander, herunder aktivt bekjempe lakseparasitten Gyrodactylus salaris, videreføre kalkingsvirksomheten og bidra til rammer for regulering av laksefisket i sjø og vassdrag.

Forbruk og avfall

Norge har et meget høyt forbruk som medfører store miljøutfordringer. Miljøbelastningene fra forbruk og avfall må reduseres. Dette er en etisk utfordring som må omsettes i målrettet politisk handling.

Vi har i dag passert et forbruksnivå i den rike delen av verden som det er umulig å gi alle innbyggere på kloden. Ressursene vil kort og godt ikke strekke til. Den rike delen av verden har et ansvar overfor den fattige delen, og vi må derfor endre forbruksmønsteret vårt slik at vi forbruker mindre.

Vi må redusere miljøbelastningene fra produksjon og forbruk. Unødvendig emballasje og søppel må bort, og spesialavfallets andel av avfallet må reduseres. Alle kommuner må få skikkelig kildesortering, og det må bli bedre materialgjenvinning.

Regelverket for datomerking av matvarer bør gjennomgås med sikte på å redusere den stadig økende mengden matavfall fra dagligvarebransjen og husholdningene. Matavfall bør i størst mulig grad utsorteres og benyttes til produksjon av bærekraftig biodrivstoff.

KrF vil

- innføre CO₂-regnskap på varer, spesielt energibærere, som kartlegger utslippene hele veien fra produksjon, videreforedling, transport og til forbruk.
- pålegge kommunene kildesortering av avfall.
- innføre emballasjeavgift.
- innføre «ja takk-prinsippet» for uadressert reklame per post.
- legge til rette for overgang til handleposer som er laget av nedbrytbart materiale eller er egnet til gjenbruk.
- bedre ordningene for innsamling av spesialavfall ytterligere, blant annet gjennom at det skal etableres flere miljøstasjoner.

- 1 • bedre forbrukerrettighetene og skjerpe produsentansvaret for å bidra til
- 2 forlenget varighet på produkter og forsvarlig avfallshåndtering.
- 3 • stimulere til økt utnyttelse av avfall til energiformål som fjernvarme,
- 4 biodrivstoff eller elektrisitetsproduksjon.
- 5 • bedre rammevilkårene for biogassproduksjon.
- 6 • vurdere innføring av kvoteregulering eller eksportforbud av avfall for å
- 7 sikre utbygging av tilstrekkelig behandlingskapasitet i Norge.
- 8 • sikre effektiv gjenvinning og resirkulering av kildesortert materiale, og at
- 9 avfall utnyttes på en økonomisk og miljøvennlig måte.
- 10 • innføre panteordninger på flere produkter slik som campingvogner,
- 11 fritidsbåter, mobiltelefoner, gassflasker og lignende.
- 12 • arbeide for reduksjon av matavfall fra dagligvarebransjen og
- 13 husholdninger.

14

Forbrukerpolitikk

Forvalteransvaret forplikter oss til å ta vare på de ressursene vi har på en god måte. Vi lever i et forbrukssamfunn, der konsum og kjøp av nye ting er overfokuset. Det er svært uheldig både fra et miljøperspektiv og med tanke på at mennesket i realiteten har flere behov enn de materielle. KrF vil føre en forbrukerpolitikk som stimulerer til gjenbruk og materialgjenvinning, skaper økt etisk bevissthet hos både forbrukere og produsenter, og bidrar til å dempe kjøpepress og forbruksjag.

KrF ønsker lovgivning og rammeverk som skaper trygghet for forbrukerne. KrF mener vi må ha en kontinuerlig vurdering av om forbrukerregelverket er godt nok. Forbrukeren er ofte den svake part og den som sitter med minst informasjon når kjøpet foregår. Derfor må et tydelig regelverk legge føringer som på en god måte skjermer forbrukeren. Samtidig må det ligge et ansvar på hver enkelt.

Tjenester for alle

Flere og flere tjenester kan utføres over Internett både innenfor post, bank, varehandel og rapportering til og tjenester fra det offentlige. Det må fortsatt være mulig for dem som av ulike årsaker ikke er databrukere å få utført tjenestene på tradisjonell måte. Det offentlige har et spesielt ansvar for å tilrettelegge sine tjenester for alle.

Digitalisering av offentlige tjenester skjer i dag for lite helhetlig, og særlig på kommunenivå er det i stor grad opp til kommunen selv hvor mye de ønsker å satse på ulike digitaliseringsprosjekter. KrF ønsker at staten og kommunene i større grad enn i dag må arbeide sammen om å skape tilgjengelige og brukervennlige elektroniske løsninger for innbyggerne. Staten bør ta et ansvar for å utvikle en felles digital plattform som de kan tilby kommunene, slik at disse kan velge å ta den i bruk dersom de ønsker. Kommunene bør selv kunne velge hvilke tjenester de ønsker å tilby sine innbyggere digitalt.

Nei til sløsing

Vi lever i et «bruk-og-kast-samfunn» hvor sløsing er tydelig. Trenden må snus. Produsentene må få større ansvar for produktene sine, slik at det skapes flere produkter beregnet på gjenbruk og materialgjenvinning. Det må stilles krav til miljømerking, som blant annet redegjør for gjenbruk og materialgjenvinning og leveringsordninger. For å motvirke «bruk-og-kast-tendensen» må det arbeides for et internasjonalt regelverk for produktansvar med krav om merking av produkters forventede «levetid» og kvalitet. Hvert år kastes tusenvis av tonn med mat i Norge. KrF ønsker en målsetting om at matavfall i Norge skal reduseres med 25 prosent innen 2017, og vil iverksette tiltak for å få til dette, blant annet ved å gjennomgå om ordningen for datomerking av matvareprodukter fungerer tilfredsstillende.

Barn og unge

Barn er de siste årene blitt en meget aktuell målgruppe for reklame. Barn har ofte sterk innflytelse på hele familiens forbruk og representerer stor kjøpekraft i

1 fremtiden. Barn og unge må gis kunnskap slik at de kan forholde seg reflektert til
2 reklame og kjøpepress. Sterk kommersiell påvirkning av barn og unge kan på en
3 uheldig måte påvirke deres selvforståelse og identitet. Det er derfor viktig med
4 begrensninger på reklame direkte rettet mot barn. KrF vil også innføre merking
5 av retusjert reklame for å hindre at ungdom utvikler urealistiske og usunne
6 kropps- og skjønnhetsidealer.

8 Forbrukerrådet har viktige oppgaver med å påvirke myndigheter og marked, og å
9 gi informasjon og bistand til forbrukerne, mens Forbrukerombudet ivaretar en
10 viktig ombudsrolle. Den økte internasjonaliseringen krever et sterkt engasjement
11 i internasjonale fora der viktige forbrukerpolitiske avgjørelser blir fattet.

13 Gjeld og lånepress

14 Altfor mange nordmenn sliter med skyhøy gjeld de ikke er i stand til å betjene,
15 enten i form av kredittkortgjeld, forbrukslån eller lignende. Hver enkelt forbruker
16 har et ansvar for ikke å påta seg forpliktelser de ikke kan møte, men samtidig
17 kan aggressiv og intensiv markedsføring av dyre forbrukslån gjøre at folk velger
18 annerledes enn de burde. Det finnes også flere tilfeller av at banker aktivt har
19 solgt kompliserte og risikofylte spareprodukter til kunder som aldri burde ha gått
20 inn på denne typen investeringer. KrF ønsker å se nærmere på hvordan banker
21 og andre kredittyttere opptrer overfor den enkelte kunde. KrF mener det må gis
22 tilstrekkelig korrekt og redelig informasjon om avtalene som inngås, og det bør
23 vurderes om myndighetene skal legge restriksjoner på aggressiv og unyansert
24 markedsføring av raske forbrukslån og tilsvarende. Når det gjelder forbrukerens
25 mulighet til å vurdere konsekvensene av å ta opp gjeld, er økt kunnskap sentralt.
26 For å sikre mer kunnskap om privatøkonomi hos dagens unge, vil KrF styrke
27 undervisningen i personlig økonomi i skolen.

29 Spilleavhengighet

30 Mange nordmenn sliter med spilleavhengighet, og det rammer også mange
31 familier. Det er nødvendig med en regulering av pengespillsektoren som ivaretar
32 hensynet til de spilleavhengige og deres pårørende på en god måte.
33 Pengespillmonopolet til Norsk Tipping bør opprettholdes. I tillegg er det svært
34 viktig med gode tilbud om hjelp og behandling til de som sliter med
35 spilleproblemer.

37 KrF vil

- 38 • opprettholde forbudet mot alkoholreklame og reklame rettet mot barn.
- 39 • ha reklamefrie skolebøker.
- 40 • begrense reklame som skaper usunne kroppsidealer, særlig i de tilfellene
41 de er i nærheten av barn og unge.
- 42 • merke reklame som er retusjert, slik at det kommer frem at bildet ikke er
43 en realistisk gjengivelse av modellens utseende.
- 44 • gjøre det lønnsomt å velge miljøvennlige produkter med tanke på
45 produksjon, emballasje og gjenvinningsmuligheter.
- 46 • innføre «ja takk-prinsippet» for uadressert reklame per post.
- 47 • regulere telefonsalg på en slik måte at reservasjonsmuligheten blir reell.
- 48 • legge til rette for kjøp av «fair trade»-produkter.
- 49 • opprettholde og bedre forbrukerrettighetene for å stimulere til kvalitet på
50 produkter.

- gjennomgå hvor godt ordningen for datomerking av matvareprodukter fungerer med tanke på å redusere mengden mat som kastes hvert år.
- legge til rette for bevisste valg knyttet til forbruk, og på den måten ta tydelig avstand fra «bruk-og-kast»-tankegangen.
- opprette et uavhengig, statlig klageorgan for finansielle tjenester.
- at Finanstilsynet skal legge større vekt på forbrukerhensyn.
- styrke undervisningen i personlig økonomi i skolen.
- føre en politikk på spill- og lotteriområdet som hindrer spilleavhengighet, blant annet gjennom å opprettholde Norsk Tippings monopol på pengespill.
- gjennom internasjonale politiske organer arbeide for forbud mot TV-reklame for spill som for eksempel nettpoker og bingo på nett for å begrense spilleavhengighet.
- opprettholde søn- og helligdagene som hviledager, uten vidtgående handelsvirksomhet.
- at all lovpålagt informasjon om kjemikalier i forbrukerprodukter og tilsetningsstoffer i mat må offentliggjøres elektronisk.
- vurdere å innføre eierskapsbegrensninger i dagligvarehandelen for at de store aktørene ikke skal ha mulighet til å misbruke sin markedsrett.
- få fortgang i arbeidet med å utvikle og utbre elektronisk ID slik at alle nordmenn kan bruke dette for å identifisere seg i møte med det offentlige på Internett.
- at avgiftssystemet må rettes mer inn mot forbruk, slik at enpersonshusholdninger ikke må betale uforholdsmessig mye og at miljøvennlig adferd samtidig premieres.

Næringspolitikk

Næringsliv og næringsutvikling

Lønnsomme arbeidsplasser og bedrifter er en forutsetning for bosetting, aktivitet og velferd. KrF vil legge forholdene til rette for næringslivet ved å gi forutsigbare rammer som legger til rette for bærekraftig verdiskaping med hensyn til både etikk, økonomi og miljø.

KrF vil gi gründere gode vilkår for å starte egen virksomhet. Det skal være enkelt å starte og drive egen virksomhet. Økt satsing på utdanning, forskning og utvikling er nødvendig for et næringsliv som skal bære kostnader for kommende generasjoner. Det er også viktig å innføre bedre sosiale rettigheter for dem som starter egen bedrift, og for selvstendig næringsdrivende. Syketrygd og gode løsninger for omsorg for egne barn er for dårlig ivaretatt for selvstendig næringsdrivende sammenlignet med arbeidstakere.

KrF vil arbeide for et enklere Norge med mindre skjemavelde og mindre byråkrati. Vi ønsker å avskaffe unødige lover og regler, og forenkle rapportering. Ingen skal være nødt til å oppgi den samme opplysningen til det offentlige flere ganger.

Digitalisering er et godt virkemiddel i å forenkle rapportering til det offentlige, men det er viktig at en slik prosess ikke bare innebærer at papirskjemaer gjøres elektroniske. Når rapportering skal digitaliseres, er det nødvendig at man har en kritisk gjennomgang av hvorvidt alle skjemaer og rutiner i dagens saksbehandling er hensiktsmessig.

Små og mellomstore bedrifter

Om lag 80 prosent av norske bedrifter har under fem ansatte. Disse bidrar med avgjørende verdiskaping for landet, og det er viktig med gode rammebetingelser som gir denne typen virksomheter muligheter til å overleve og vokse. Småbedriftene er en viktig kilde til omstilling og nyskaping i norsk næringsliv. KrF vil stimulere til innovasjon og utvikling ved å styrke Forskningsrådets ordninger BIA (Brukerstyrt innovasjonsarena) og SkatteFUNN.

Familieide bedrifter har en særlig utfordring ved generasjonsskifter. KrF vil fjerne arveavgiften dersom neste generasjon driver bedriften videre. (Se faktaboks etter kulepunktene.)

Energi

Norsk næringsliv er nært knyttet opp til rike naturressurser. KrF vil sikre norske hjørnesteinsbedrifter en fremtidig energiforsyning som gjør det mulig med fremdeles drift i Norge. Ren energi til kraftkrevende industri er et miljøvalg, som kan forhindre at bedrifter flytter produksjon til land der energien er langt mindre miljøvennlig. KrF vil ha både generelle og næringsspesifikke tiltak for å møte næringslivets ulike behov.

Vannkraften er en viktig fellesressurs, og det er vesentlig å sikre nasjonal kontroll med denne energiresursen i et langt perspektiv. KrF vil derfor beholde ordningen med at privat utbygde vannkraftanlegg av en viss størrelse hjemfaller til det offentlige etter et visst antall år.

Arbeidskraft

Å sikre nok arbeidskraft blir en utfordring fremover. Det er derfor viktig både å forske på og gjennomføre effektiviseringstiltak, men arbeidsinnvandring vil også være nødvendig for å lykkes. KrF vil arbeide for at disse arbeidstakerne får samme betingelser som norske arbeidstakere, og vi vil motarbeide sosial dumping. Gode ordninger for seniorer, og fleksibilitet når det gjelder trygd og arbeid må også på plass.

Sosialt entreprenørskap

Sosialt entreprenørskap handler om å skape en sosial verdi ved å skape endring og utvikling i samfunnet. En sosial entreprenør ser eksisterende muligheter og sannheter og finner nye og bærekraftige løsninger både for individ, bedrift og samfunn. Den sosiale entreprenør er først og fremst opptatt av samfunnsavkastning – ikke bedriftsøkonomisk avkastning. Suksess blir målt i både sosial og økonomisk verdiskaping. Den økonomiske verdiskapingen eies av virksomheten, ikke av enkeltpersoner eller aksjonærer. Sosialt entreprenørskap kjennetegnes ved at det er sosialt, behovsorientert og innovativt.

Nye ideer og prosjekter trenger ressurser og kapital som kan stilles til rådighet. KrF ønsker å stimulere til mer sosialt entreprenørskap ved blant annet å opprette et oppstartsfond for sosial innovasjon, som skal støtte oppstart av nye, ideelle prosjekter som har til hensikt å løse sosiale utfordringer.

Statlig eierskap

Den norske stat er, ikke minst på grunn av oljeindustrien, en stor eier i norsk næringsliv. KrF mener det bør være en god balanse mellom offentlig og privat eierskap. Det direkte statlige eierskapet skal bidra til å oppfylle de overordnede målene i finanspolitikken og å ivareta et vedtatt samfunnsansvar.

Næringsliv og arbeidsplasser, utdanningstilbud og forskning, samferdsel og by- og bygdeutvikling er alle områder som er avhengige av hverandre. Samordningen av de ulike departementene som styrer disse områdene og innsatsmidlene mot dem, må styrkes.

Maritime næringer

Norge har et komplett maritimt miljø, med internasjonalt ledende aktører innen både rederier, finansinstitusjoner, utstysleverandører inkludert leverandører av IKT, skipsbygging, forsikring og classeselskaper. Norsk skipsfart er en viktig næring og spiller i tillegg en nøkkelrolle for arbeidsplasser og bosetting langs kysten. Norske sjøfolk er en viktig del av den maritime klyngen. KrF vil sikre skipsfartsnæringen forutsigbare rammevilkår og en rederiskatteordning tilsvarende det man har i Europa. Gjennom dette vil vi sikre og videreutvikle et fortsatt sterkt og aktivt norsk eierskap i skipsfarten. Rederinæringen og sjøfolk må ha rammevilkår som gjør dem i stand til å konkurrere på det internasjonale markedet.

Reiseliv

Norge bør utnytte bedre sitt potensial som turistmål for turister fra hele verden. En bedre samordning av tilbudene og satsinger på et bredt spekter av opplevelser er avgjørende. Mange reiselivs- og overnattingsbedrifter er små og mellomstore familiebedrifter som spiller en nøkkelrolle i opplevelse og mangfold.

KrF vil

- avskaffe unødige lover og regler, og forenkle rapporteringen for næringslivet, blant annet gjennom å innføre «solnedgangslovgivning».
- ha en forenklet aksjelov for små bedrifter.
- fjerne formuesskatten på arbeidende kapital.
- fjerne arveavgiften ved eierskifte i familiebedrifter som blir drevet videre av neste generasjon.
- sikre næringslivet forutsigbare og likeverdige konkurranseforhold med sammenlignbare land i Europa.
- øke tilskudd til forskning og styrke samarbeidet mellom utdanningsinstitusjoner og bedrifter.
- stimulere til økt forskningsinnsats i bedriftene gjennom å øke beløpsgrensene i SkatteFUNN-ordningen.¹¹
- at kravene til statlig eierskap skal balanseres mellom overordnede mål for finanspolitikken og det samfunnsansvaret en bedrift med statlig eierskap må ha.
- mene at det er rom for en viss reduksjon av statlig eierskap, uten at dette vil svekke måloppnåelsen for finans- og næringspolitikken.
- at oppmerksomheten rundt kontrollrutinene for å ivareta hensynet til miljø, helse og sikkerhet må økes, med særlig fokus på en sterkere kontroll med laster levert i norske havner, og en større samordning av statlige tilsyn.
- øke investeringer i infrastruktur, som både vei, bane, sjø og bredbånd for å sikre næringslivet gode rammer for etablering og drift i hele landet.
- innføre bedre sosiale rettigheter for gründere og selvstendig næringsdrivende.
- at det skal bli lettere å få godkjent utdanninger fra utlandet.
- styrke merkevarebyggingen av Norge som opplevelsesturistmål.
- at naturlige forutsetninger som for eksempel ren og rimelig energi, skal komme næringslivet til gode.
- sikre skipsfartsnæringen forutsigbare rammevilkår og en rederibeskatning som sikrer et fremdeles sterkt og aktivt norsk eierskap i skipsfarten.
- gjennomføre tiltak som gjør at flere norskeide skip seiler under norsk flagg og registreres i NIS – Norsk Internasjonalt Skipsregister.
- sikre en konkurransedyktig nettolønnsordning for å sikre den kompetansen norske sjøfolk representerer for de maritime næringene.
- fjerne arbeidsgiveravgiften for lærlinger.
- etablere et oppstartsfond for sosial innovasjon, som skal støtte oppstart av nye, ideelle prosjekter som har til hensikt å løse sosiale utfordringer.

¹¹ Gjennom SkatteFUNN kan bedrifter oppnå 20 prosent fradrag i skatt på kostnader til FoU-arbeid i godkjente prosjekter. Ordningen er hjemlet i Skatteloven og er rettighetsbasert.

- øke offentlige bevilgninger til å utvikle nye ordninger og styrke de ordningene i Forskningsrådet og Innovasjon Norge som kan dokumentere en utløsende effekt på private investeringer i forskning og innovasjon.

Solnedgangslovgivning

Prinsipp som går ut på at visse regler og forskrifter har en begrenset varighet og forsvinner dersom de ikke aktivt blir vedtatt på nytt etter et gitt antall år. Dette er for å sikre at bestemmelsene ikke gjelder lenger enn de faktisk er nødvendige.

Formuesskatt på arbeidende kapital

KrF ønsker å fjerne formuesskatt på arbeidende kapital, som kan defineres som kapital i bruk i aktiv næringsvirksomhet. Dette er blant annet driftsmidler, utstyr, varebeholdninger, nødvendig kontantbeholdning og så videre. Med vår modell vil det fortsatt være formuesskatt på bankinnskudd og eiendom, men ikke på for eksempel trucker, traktorer og trålere som sikrer arbeidsplasser. Sverige hadde fritak for arbeidende kapital mellom 1991 og 2007.

KrFs arveavgiftsmodell for familiebedrifter

Mange familieeide bedrifter sliter veldig ved generasjonsskifte på grunn av at store verdier i bedrifter gir høy arveavgift. KrFs arveavgiftsmodell for familiebedrifter vil løse dette.

Vi foreslår: Ved generasjonsskifte i familieeide bedrifter beregnes arveavgiften, men betalingen utsettes automatisk i ti år. Hvis neste generasjon velger å drive bedriften videre, bortfaller en tiendedel av arveavgiften hvert år. Hvis bedriften drives videre i ti år eller mer, bortfaller dermed arveavgiften helt.

Landbruk

Norsk landbruk er viktig for å opprettholde matvaresikkerhet, verdiskaping, bosetting og kulturlandskap. Bondens arbeid må verdsettes slik at de som driver med landbruk blir sikret en inntekt på linje med andre yrkesgrupper. Landbrukspolitikken må ta høyde for at utfordringene varierer i ulike deler av landet. Den internasjonale matvaresituasjonen gjør det viktig å sikre produksjon av basisvarer.

Det er nær sammenheng mellom dyrket areal og matvareproduksjon. Norge er av de landene i verden med minst dyrket areal per innbygger. KrF går inn for et strengt jordvern for å sikre fremtidige generasjoner sjansen til nasjonal matforsyning. Matvareproduksjonen i Norge skal baseres på en miljø- og

ressursvennlig utnyttelse av lokale ressurser. Derfor må grovfôrbaserte produksjoner prioriteres fremfor dem som krever økt innførsel av kraftfôr.

Differensiert struktur

KrF vil føre en god politikk for både enkeltmannsbruk, samdrifter, familiebruk og småskaladrift/nisjeproduksjon. Valg av driftsform bør speile helhetlig tenkning om plante- og dyrehelse, et samlet miljøperspektiv og behovet for matproduksjon. Både forskningsmidler, tilskuddsordninger og gode omsetnings- og markeds løsninger er nødvendig for å få til det. Det må være særlige ordninger som gir incentiver for økt produksjon og bruk av økologisk produsert mat.

Det må gripes fatt i to grunnleggende utfordringer for landbruket, slik at fremtidig matproduksjon kan sikres. Det generelle inntektsnivået er for lavt og må løftes, slik at de som arbeider innenfor landbruk, kan oppleve å få en lønn for arbeidet som tilsvarer annet arbeid. Landbruket står foran et betydelig investeringsbehov, særlig knyttet til husdyrhold. Det må derfor etableres ordninger som gjør slike investeringer lønnsomme.

Samdrifter er for mange en måte å organisere driften på som gir både mer fritid og lønnsomhet, og bør derfor stimuleres der alternativet er at den enkelte bruker legger ned. Men utfordringene i landet er ulike, og KrF vil bruke både areal- og kulturlandskapstillegget, samt støtten pr dyr, for å holde på en variert bruksstruktur og dermed et aktivt landbruk i hele landet. Det bør finnes bedre stimuleringsordninger i oppstartsfasen for samdrifter som driver med husdyrproduksjon.

Jordbruksfond

For å legge til rette for fornuftig investering, bør det innføres en ordning med jordbruksfond etter modell av skogfondsordningen. Innenfor en prosentramme avsettes da midler fra inntektene ved salg av råvarer og produkter til investering. Hensikten er å sikre at det blir gjort fornuftige investeringer i gården og stimulere til dette skattemessig.

Dyrehold

Alt dyrehold skal baseres på god dyrevelferd. Det må ikke tillates bruk av bioteknologi som gir individer uten dyrenes naturlige instinkter og egenart. Det skal stilles strenge krav til dyrevelferd, og disse må følges opp med effektive og uanmeldte kontroller.

Landbruk og miljø

Miljøkravene til landbruket skal være strenge, og det skal arbeides aktivt for å få til ordninger som reduserer utslipp av klimagasser, og for å benytte avfallsressurser (for eksempel metangass) til energiproduksjon.

De miljøpolitiske målsettingene om levedyktige bestander av de store rovdyrartene må følges opp gjennom aktiv forvaltning med bestandsovervåking og -regulering basert på rovdyrforliket fra 2011. Det er storsamfunnet som skal bære kostnadene med rovdypene, og landbruket må derfor ha gode erstatningsordninger for tap av beitedyr og omstillingstiltak i kjerneområdene for rovdyr. Det må være lokal forvaltning av vernet av de store rovdypene. For å

gjennomføre rovdyrforvaltningen på en god måte, er det avgjørende at man evner å skape tillit og gjensidig forståelse mellom de ulike aktørene innenfor landbruk, naturvern og offentlige myndigheter.

Erstatningsordningene for vern av utmark bør utvides ved at grunneier kan velge enten å motta engangserstatning eller årlig erstatningsbeløp basert på tilvekst for å sikre at ressursene følger eiendommen. *Se også avsnittet «Miljøvern» i kapittelet «Klima, energi og miljø».*

Rekruttering

For å rekruttere til landbruksnæringen er det først og fremst viktig at yrkesutøveren kan ha en levelig inntekt av arbeidet sitt. Der nest må bonden, som andre, kunne ha mulighet til fritid og ferie.

Det må legges til rette for gode ordninger ved generasjonsskifte og ved annen overtakelse av landbrukseiendommer. Nye eiere må stimuleres til aktivt eierskap, drift og bosetting på gården.

Odelstven må ikke være til hinder for en sunn bruksutvikling og aktivt eierskap. Fristen for odelsstevning bør gjøres kortere, samtidig som odelsrettshaverne må varsles når odelseiendommer blir lagt ut for salg, slik at eksterne kjøpere får raskere avklaring på om odelsretten ønskes brukt. Det må stilles samme krav til bo- og driveplikt for alle som erverver en landbrukseiendom av en viss størrelse.

Skogbruk

Skogen i Norge er en viktig ressurs både med tanke på tømmer, annen virkeproduksjon til bioenergi og til friluftsopplevelse. Skogen er også av stor betydning for å binde CO₂. Aktivt eierskap i skogbruket må stimuleres. Det må legges til rette for investering i fremtidsskogen med fortsatt tilskudd til skogskultur som planting, rydding og tynning. Økt bruk av biobrensel og utvikling av andre generasjons biodrivstoff vil kunne bety mye også for skogbruket og utnyttelse av massevirke og ryddings- og tynningsvirke, som vil kunne bedre lønnsomheten. Dette må stimuleres av myndighetene.

Staten må legge til rette for å kunne kombinere verneinteresser med bærekraftig landbruksdrift. Samarbeidet med skogbruket om miljømessig god forvaltning blant annet gjennom Norsk PEFC Skogstandard¹² må fortsette.

Markedsadgang

KrF vil opprettholde norsk matproduksjon og samtidig forbedre utviklingslandenes internasjonale markedstilgang. Det er fullt mulig å sikre disse to hensynene på samme tid. Et eksempel er lavere tollsatser på import fra utvalgte land. Samarbeid mellom norsk landbruk og landbruket i utviklingsland må stimuleres og videreutvikles.

¹² Norsk PEFC skogstandard for et bærekraftig norsk skogbruk har 25 kravpunkter som til sammen dekker områder og tiltak som har miljøpåvirkning eller er av betydning ved utøvelse av skogbruk, og kan brukes i miljøsertifisering av skogbruk. Se www.pefcnorge.no

KrF vil

- arbeide for et levende landbruk i hele landet, og en livskraftig næringsmiddelindustri med basis i landbruket.
- ha et strengt jordvern for å sikre fremtidige generasjoner sjansen til nasjonal matforsyning.
- etablere jordvernområder med spesielt restriktive bestemmelser.
- innføre en ordning med gebyr når matjord omdisponeres og tas i bruk til andre formål, som industri, boliger etc., og sette av midlene fra denne gebyrordningen til oppdyrking/nydyrking av et areal som tilsvarer det omdisponerte.
- at alt dyrehold skal bygge på god dyrevelferd. Det skal ikke være lov med bruk av bioteknologi som gir individer uten dyrenes naturlige instinkter og egenart.
- avgrense omfanget av dyreforsøk og i størst mulig grad erstatte dette med moderne teknologi.
- ha strenge krav til leveforhold for husdyr som så langt som mulig ivaretar dyrenes naturlige behov.
- fremdeles stimulere til variert bruksstørrelse, samtidig som en legger til rette for ulike former for samarbeid og/eller samdrift.
- at landbrukspolitikken må ta høyde for at utfordringene varierer i ulike deler av landet. Tilskuddsordningene må utvikles slik at de i større grad fører til variert bruksstruktur og fanger opp regionale forskjeller.
- regionalisere større deler av virkemidlene som retter seg mot miljø, kulturlandskap og næringsutvikling.
- opprettholde ettårig agronomutdanning for søkere med realkompetanse.
- sikre bønder et inntektsnivå på linje med andre yrkesgrupper.
- gjennomføre en forutsigbar og levedyktig prispolitikk på landbruksprodukter som gir bøndene gode driftsvilkår.
- ha en strategi for økt grovfôrbasert kjøttproduksjon og utnyttelse av gjengrodd bygdenært kulturlandskap.
- innføre en ordning med jordbruksfond etter mønster av skogfondet.
- at Bygdeutviklingsmidlene ikke lenger skal være en del av landbruksoppgjøret.
- at det blir satt av midler til investeringsstøtte for landbruksdrift.
- fjerne formuesskatten på arbeidende kapital.
- opprettholde bo- og driveplikten.
- at nye eiere av gårdsbruk må stimuleres til aktiv drift, bosetting og drift på gården.
- holde fast på intensjonen i odelsloven, men endre fristen for odelsstevning av hensyn til forutsigbare rammer for eksterne kjøpere, og sette sterkere krav til varsling av odelsrettshavere.
- si nei til genmanipulerte mat- og fôrvarer.
- legge til rette for en økt satsing på energiproduksjon fra biogass.
- ha strenge miljøkrav for å hindre avrenning til vassdrag.
- ha en sterk satsing på forebyggende tiltak mot rovdyrskader for å redusere tap av dyr på beite. Samtidig må det sikres gode erstatningsordninger. Det må i stor grad være lokal forvaltning av vernet av de store rovdyrene.
- stimulere til aktivt eierskap i skogbruket, og føre en skogbrukspolitikk som gir bedre utnyttelse av skogen, også som biomasse til energiformål.

- legge til rette for å kunne kombinere verneinteresser med bærekraftig landbruksdrift. Staten skal være positiv til frivillige og langsiktige verne- og skjøtselsavtaler som både sikrer vern av områder og langsiktig økonomi for gården.
- at Norge gjeninnfører beredskapslagring av både fôrkorn og matkorn.
- arbeide for å gi norsk landbruk forutsigbare rammer og opprettholde norsk matvareproduksjon, samtidig som vi vil åpne for økt handel med utviklingsland. Dette kan gjøres med å redusere import fra rike, vestlige land.
- at samarbeid mellom norsk landbruk og landbruket i utviklingsland må stimuleres og videreutvikles.
- at støtteordningene til landbruket skal innrettes slik at de ikke hindrer handel med fattige land.

Fiskeri og havbruk

Kysten av Norge er lang og ressursrik. Havområdene våre er tre ganger så store som landområdene. Fiskeri- og havbruksnæringen skaper enorme verdier, og er vår nest største eksportnæring, etter petroleumsprodukter. Et langsiktig bærekraftig forvaltningsperspektiv må ligge til grunn for fiskeri- og havbrukspolitikken.

Deltakerloven og råfiskloven er viktige pilarer for å forvalte felles fiskeriressurser, og kvotesystemet må opprettholdes for å sikre en langsiktig og bærekraftig avkastning. Det er et mål at mer av fisken blir videreforedlet i Norge. Frakt av fersk fisk til Østen for bearbeiding og retur til markedet i Europa er både miljømessig feil og dårlig for distriktsarbeidsplasser knyttet til næringen.

KrF vil styrke forskningen knyttet til havbruksnæringen. Landbaserte oppdrettsanlegg kan enkelte steder være fornuftig, men disse vil i utgangspunktet kreve svært mye areal og energi. Derfor vil det være viktig å satse på sjøbaserte anlegg med oppsamling av organisk avfall og sterke tiltak mot rømming. Forskning og utvikling av alternativer må prioriteres. Satsing på marin bioprospektering gir muligheter for utvikling av ny og bærekraftig verdiskaping. Også her må forskningen styrkes.

Nye arealkrav til oppdrett (soneinndeling) skal ta hensyn til at også mindre og lokalt eide oppdrettsanlegg skal kunne leve med disse kravene. Det er viktig for at mest mulig av verdiskapingen skal ligge igjen i distriktene der oppdrettsvirksomheten er lokalisert. Det bør innføres en arealavgift som går til de kommunene som stiller areal til disposisjon for oppdrettsanlegg.

Det er viktig å rekruttere unge til å satse på fiskeri og havbruk. Både utdanning, og likeverdige vilkår med supplynæringen/annen sjøfart er viktig for å lykkes med det.

1 Det må reageres strengt mot dumping av fisk og uriktig rapportering, samtidig
2 som man legger til rette for levering av bifangst. Straffereaksjonene for forsettlig
3 ressurskriminalitet må skjerpes.

4
5 Bestander av villaks representerer betydelige verdier som næringsgrunnlag for
6 rettighetshaverne og som grunnlag for turisme i en rekke lokalsamfunn. Villaksen
7 er også en viktig kilde til rekreasjon og naturopplevelser. For oppdrettsnæringen
8 utgjør livskraftige bestander av villaks både grunnlaget for dagens næring og en
9 viktig genetisk ressurs for fremtidig utvikling.

10 11 **KrF vil**

- 12 • sikre en forsvarlig og langsiktig bærekraftig forvaltning av fiskeressursene.
- 13 • at fiskeri skal ha prioritet i spørsmål som omhandler avveininger mellom
- 14 oljeutvinning/seismisk skyting og fiskeri.
- 15 • bevare norsk eierskap i fiskeri og havbruk.
- 16 • legge vekt på lokale arbeidsplasser når kvoter skal fordeles.
- 17 • at reguleringer mot oppdrett skal tilpasses slik at også mindre og lokale
- 18 oppdrettsselskaper kan leve med endringene.
- 19 • at oppdrettsnæringen skal betale arealavgift til kommunene.
- 20 • at kommuneplanene regulerer hvor oppdrettsanlegg kan lokaliseres.
- 21 • ha økt kamp mot fôrtap, lakselus og rømming.
- 22 • at fiskerinæringen skal være sikret forutsigbare rammer. KrF vil videreføre
- 23 både råfiskloven og deltakerloven.
- 24 • ha leveringsplikt for å fremme lokal videreforedling.
- 25 • motvirke fiskefusk og dumping.
- 26 • sikre kystfiskeflåten forsvarlige driftsvilkår.
- 27 • holde fast på kvotefordelingen mellom ulike fartøygrupper.
- 28 • arbeide for en internasjonal aksept for økologisk bærekraftig fangst av
- 29 sjøpattedyr.
- 30 • arbeide for internasjonale avtaler for å sikre norske bedrifter
- 31 markedstilgang for marine produkter.
- 32 • ha en effektiv kontroll mot overbeskatning av matfisk i norske farvann og
- 33 arbeide for en slik kontroll også internasjonalt.
- 34 • vurdere å erstatte arealavgiften for oppdrettsanlegg med en avgift basert
- 35 på volum/biomasse.
- 36 • at Redningsselskapet skal være en sentral aktør i beredskapen langs
- 37 kysten.

38 39 40 41 **Industri**

42
43 **Norsk industri må sikres forutsigbare rammevilkår. Industrien er viktig**
44 **både for verdiskaping og arbeidsplasser, men også for utvikling av ny**
45 **teknologi som trengs for å skape et mer miljøvennlig samfunn.**

46
47 Norge har lange industrielle tradisjoner. Basert på bruk av naturgitte
48 forutsetninger og høy kompetanse, har industrien lagt grunnlaget for det
49 velferdssamfunnet vi i dag har.

1 Industrien leverer også viktige miljøløsninger i andre sektorer, for eksempel nye
2 skipsmotorer og renseløsninger som reduserer utslipp fra transportsektoren.
3 Industrien utvikler og leverer løsningene for mer effektiv energibruk både i
4 transportsektoren og i andre sektorer. Samspill mellom myndigheter og
5 industrien er nødvendig for å utvikle løsninger for CO₂-rensing og -lagring. Norsk
6 industri har teknologisk og industriell kompetanse til å levere løsninger for ny
7 fornybar energi, kanskje særlig når det gjelder offshore vind. Industrien er
8 således en nødvendig bidragsyter til å løse nye, store miljø- og
9 klimautfordringer.

11 **Konkurranse**

12 Store deler av industrien konkurrerer i et internasjonalt marked. Vilkår i Norge
13 som utformes helt ulikt den vilkårene utenlandske aktører har, kan svekke
14 bedriftenes konkurranseevne og få som konsekvens at virksomheter legges ned
15 eller fortrenses av nyetablert kapasitet i land med bedre rammevilkår. Det kan
16 føre til tap av arbeidsplasser, verdiskaping, bosetting, kompetanse og
17 forskning/teknologiutvikling. KrF vil føre en politikk som sikrer fremtidig
18 industriell aktivitet i Norge.

20 **Energi**

21 Særlig den kraftforedlende delen av industrien er avhengig av langsiktighet og
22 forutsigbarhet i energipolitikken. Norge trenger derfor en samlet og helhetlig
23 politikk for klima, energi og næringsutvikling. En samlet politikk på disse feltene
24 vil skape muligheter også for grønn verdiskaping, som i neste omgang vil gi
25 grobunn for videre innovasjon og teknologiutvikling i Norge. KrF bør bidra til at
26 ikke-fornybar kraft blir en konkurranseulempe for industrien, for eksempel
27 gjennom nye krav og direktiver fra EU, herunder kvotehandelsdirektivet. KrF vil
28 være en pådriver for forskning- og innovasjonsprogrammer som støtter
29 produktutvikling og medvirker til å lokalisere pilot- og demonstrasjonsanlegg for
30 nye miljøvennlige teknologier og fornybar energi til Norge for å posisjonere
31 norske løsninger for et globalt marked.

33 **Miljøteknologi**

34 Klimaendringene og faren for global oppvarming er vår tids største utfordring.
35 Det kreves innsats på mange fronter, og også industrien må bidra. Norsk
36 industriell erfaring og kompetanse må benyttes til å utvikle eksisterende industri
37 og samtidig være en viktig premissleverandør på tiltakssiden inn mot det
38 fornybare samfunnet. KrF vil derfor ha et tettere samarbeid med industrien for
39 løsninger som både ivaretar industriens behov, og i tillegg svarer på de politiske
40 utfordringene som klimaendringene stiller oss overfor.

42 **Mineralindustri og bergverk**

43 Forskning og kartlegging av mineralforekomster må fortsette. Leting og utvinning
44 må foregå i tråd med føre var-prinsippet, og miljøeffekter må kartlegges og tas
45 hensyn til. KrF mener det bør utredes en løsning tilsvarende «Statoil» med
46 offentlig majoritetseierskap som en tung aktør i videre utvikling av norsk
47 bergverk.

1 **KrF vil**

- 2 • sikre industrien vilkår som sikrer konkurranseevnen mot utlandet.
- 3 • at industrien skal sikres tilstrekkelig og konkurransedyktig tilgang på
- 4 energi og kraft.
- 5 • at det må utarbeides en helhetlig politikk for klima, energi og
- 6 næringsutvikling.
- 7 • skatte- og avgiftspolitikken må innrettes slik at konkurransekraften til
- 8 norsk industri ikke svekkes.
- 9 • at myndighetene og industrien må samarbeide for å bidra til løsning av
- 10 miljø- og klimautfordringene. Frivillige avtaler mellom myndigheter og
- 11 industrien bør prøves som virkemiddel når nye tiltak iverksettes.
- 12 • at det etableres et eget klimatiltaksfond som bygges opp ved
- 13 omdisponering av CO₂-avgiften offshore for å utløse nasjonale tiltak for
- 14 utslippsreduksjoner som har en pris som overstiger kvotekostnaden.
- 15 • at industribedriftenes innovasjon og samhandling med
- 16 forskningsinstitusjoner må stimuleres for å fremme produktutvikling.
- 17

18

Arbeidsmarkeds- og velferdspolitik

KrF vil ha et arbeidsliv der alle som har mulighet til å arbeide, kan delta, og hvor det føres en aktiv innsats for å inkludere alle, og for å forhindre utstøting. Myndighetene, arbeidstakerne og arbeidsgiverne må samarbeide aktivt for å nå dette målet. Velferdsordningene må utformes slik at det lønner seg å arbeide. Samtidig må personer som ikke makter å stå helt eller delvis i arbeid, sikres et verdig liv med tilstrekkelig inntekt.

Arbeidsmiljøloven skal sikre gode fysiske og psykososiale arbeidsforhold for arbeidstakerne. KrF vil styrke arbeidsmiljøloven som en vernelov for arbeidstakerne, som ivaretar deres kollektive og individuelle rettigheter. KrF ønsker at alle som blir kjent med kritikkverdige forhold og varsler om dette skal sikres tilstrekkelig vern. Arbeidsmiljøloven må være en troverdig rammelov som beskytter alle aktører i norsk arbeidsliv.

Utenforskapet

Over 600 000 mennesker i yrkesaktiv alder står utenfor arbeidsmarkedet, og er avhengig av sykepengen eller andre korttidsytelser, arbeidsavklaringspenger, sosialhjelp eller uføretrygd. Mange har opplevd at samfunnet har sviktet dem. KrF har et mål om at alle mennesker skal få realisere seg selv, slik at alle som har et potensial for å arbeide skal få muligheten til det. En hovedutfordring for arbeidslivspolitikken de kommende årene blir å få flere til å forbli i arbeidslivet og redusere antallet personer som faller utenfor. Det må også være enkelt å kunne kombinere trygd med arbeid slik at flere kan komme tilbake i arbeidslivet. Uføretrygden må utformes slik at man hele tiden vil tjene på å prøve seg i arbeidslivet.

For å få til et mer inkluderende arbeidsliv vil det være viktig med et godt samarbeid mellom staten og ulike relevante aktører. Dette kan for eksempel være attføringsbedrifter, ordinære bedrifter eller frivillige aktører som Fretex, Blå Kors, Kirkens Bymisjon og Kirkens Sosialtjeneste.

Arbeidstakerne er selve nerven i verdiskapingen i landet, og arbeidsledighet og uførhet har store kostnader både for samfunnet og for den enkelte. KrF vil ha et godt utbygd offentlig støtteapparat for personer som trenger bistand for å kunne stå i eller komme tilbake til arbeid. NAV må styrkes og stilles større krav til, slik at brukerne opplever et samlet offentlig tilbud som gir best mulig målrettet hjelp så tidlig som mulig. KrF vil at summen av de økonomiske virkemidlene (skatt, ulike tilskudd og trygd) skal være slik at det lønner seg å arbeide, så sant ikke tungtveiende sosiale hensyn tilsier noe annet. En inntektsgradert økning av barnetrygden vil kunne bidra til at trygdemottakere kan sikres god nok økonomi til å ivareta sine barn på en god måte, samtidig som det vil være lønnsomt å komme over i arbeid selv i lavtlønte yrker. *Se også kapittelet «Familiepolitikk».*

NAV-reformens intensjon om at brukerne skal slippe å bli sendt fra kontor til kontor, men møte én samlet tjeneste for trygdeordninger, sosiale ordninger og arbeid på ett sted, må ivaretas. NAV-kontorene må derfor sikres gode faglige arbeidsmiljøer og tilstrekkelige ressurser. Mennesker som trenger assistanse fra NAV er forskjellige og kan ha behov for ulike løsninger selv om de opplever samme utfordring. For å åpne opp for at folk får den hjelpen de har behov for, bør NAV få noe mer fleksibilitet i hvilke tiltak som settes inn for hver enkelt. NAV skal også tilby mer enn saksbehandling og informasjon om hvilke ordninger som finnes. KrF ønsker å prøve ut en ordning der NAV-kontorer har en eller flere rådgivere som kun har fokus på å hjelpe dem som har mulighet til å jobbe inn igjen på arbeidsmarkedet. Disse rådgiverne skal ikke være knyttet til saksbehandlingen på kontorene, men ha en slags coaching-rolle og hjelpe til med å avdekke evner, motivasjon og ambisjoner hos hver enkelt som har behov for det.

Tilretteleggingsgarantien er et eksempel på en ordning i NAV som potensielt kan bidra til å redusere risikoen og usikkerheten hos arbeidsgiver forbundet med å ansette noen med funksjonsnedsettelse. I dag blir denne garantien for lite brukt, og ordningen er for lite kjent blant arbeidsgivere. Det er nødvendig at NAV blir en garantist for at tilretteleggingsbehovene til potensielle arbeidstakere enkelt vil bli møtt innenfor en akseptabel tidsramme.

Det er en målsetting at de stønadsordningene NAV forvalter skal hjelpe mennesker i faser av livet da de av ulike årsaker ikke har inntekt til å forsørge seg selv og sin familie. KrF vil ha en gjennomgang av regelverket, slik at dette ikke blir til hinder for at man i en overgangsfase kan motta støtte selv om man for eksempel kan ha eierandeler i en bedrift med sikte på å kunne forsørge seg selv i fremtiden.

Et fleksibelt regelverk for et mangfoldig arbeidsliv

Livsfasetilpasset arbeidstid er et viktig virkemiddel for å unngå utstøting av personer fra arbeidslivet i perioder der de for eksempel har stor arbeidsbyrde knyttet til omsorg for barn, syke eller eldre familiemedlemmer. Når konflikten mellom familielivet og arbeidslivet blir for stor, er det viktig at samfunnet lager rammer som sikrer gode vilkår for familiene. Så sant arbeidets art tillater det, bør det legges til rette for avtaler om livsfasetilpasset arbeidstid for et visst tidsrom.

KrF vil videreføre innsatsen for at færrest mulig skal arbeide ufrivillig deltid. Vi vil imidlertid øke innsatsen for å sikre at de som ønsker det skal få lov til å prioritere fritid fremfor inntekt gjennom å jobbe mindre. KrF vil også oppmuntre til at arbeidslivets parter legger til rette for at økt produktivitet skal kunne tas ut for de ansatte på andre måter enn gjennom økt lønn.

KrF ønsker et arbeidsliv som tar hensyn til livets ulike faser, og spesielt familielivet. Familien er grunncellen i samfunnet, og derfor må myndighetene legge til rette for gode ordninger som er tilpasset de utfordringene som dagens familier står overfor. Teknologi som gir økt mulighet for fleksibilitet må anvendes. KrF ønsker å beholde arbeidsmiljøloven som en grunnplanke i norsk arbeidsliv, men den bør moderniseres noe for å være mer tilpasset dagens utfordringer. Et tiltak for å sikre større fleksibilitet for familier er moderate

oppmykninger av arbeidsmiljølovens bestemmelser om gjennomsnittsberegning av arbeidstid og uttak av overtid. Det bør gis større mulighet til å avtale lokalt ordninger som passer den enkelte arbeidsplass og arbeidstaker. Det bør åpnes opp for at arbeidstaker og arbeidsgiver kan ta i bruk alternative turnusordninger med godkjenning fra Arbeidstilsynet. Grensen for hva arbeidsmiljøloven definerer som nattarbeid bør forskyves noe, for å gi økt fleksibilitet og rom for at arbeidstakere og arbeidsgivere kan avtale en mer hensiktsmessig organisering av arbeidsdagen. En slik endring åpner for eksempel for at småbarnsforeldre kan få mer tid med barna sine hjemme før de skal legge seg, og i stedet jobbe en time hjemmefra på kveldstid.

KrF ønsker at hovedregelen i norsk arbeidsliv fremdeles skal være ordinære faste ansettelser. Faste behov skal dekkes gjennom faste ansettelser. Dette er viktig for å sikre forutsigbarheten for både arbeidstaker- og arbeidsgiversiden. Samtidig kan en midlertidig ansettelse være en viktig inngangsport til arbeidslivet for utsatte grupper som sliter med innpass i arbeidslivet. KrF ønsker en harmonisering av regelverket for midlertidige ansettelser i tjenestemannsloven og arbeidsmiljøloven, også for å sikre at terskelen inn i arbeidslivet ikke blir for høy for utsatte grupper. Mange bedrifter opplever usikkerhet knyttet til markeder og etterspørsel som medfører at deres valg ikke er enten å ansette fast eller midlertidig, men enten å ansette midlertidig eller ikke ansette noen i det hele tatt. Dette kan for eksempel være tilfelle for bedrifter i en oppstarts- eller ekspansjonsfase. For å sikre at faste ansettelser forblir hovedregelen, vil KrF at tiden før man regnes som fast ansatt skal reduseres til to år. I tillegg skal det ikke være tillatt å si opp en midlertidig ansatt når fristen for fast ansettelse nærmer seg og ansette en ny midlertidig i samme stilling («serieansettelse» i midlertidige stillinger).

Utenlandske arbeidstakere

De siste årene har antallet utenlandske arbeidstakere i Norge steget kraftig. Arbeidsinnvandringen har vært viktig for å ha tilgang til nok arbeidskraft. Det er viktig at myndighetene legger til rette for at det er enkelt å komme til Norge for å arbeide slik at vi får den kompetansen vi trenger i fremtiden.

Arbeidsinnvandringen har også skapt økende utfordringer for arbeidet med å hindre sosial dumping. KrF vil at alle som arbeider i Norge, skal ha gode lønns- og arbeidsforhold, uavhengig av hvilken nasjonalitet de har, og hvilket land deres arbeidsgiver er registrert i. Ordningen med allmenngjøring av tariffavtaler må fortsette.

KrF vil

- ha et høyt nivå på arbeidsmarkedstiltak rettet mot personer med særskilt behov for kvalifisering og aktiv bistand for å kunne vende tilbake til arbeidslivet.
- at basiskompetanseprogrammet (BKA) videreføres, med mulighet for å tilby opplæring for mennesker som ikke er i arbeid, i samarbeid med studieforbund og deres lokale lag og foreninger
- satse på et nært samarbeid med attføringsbedrifter, ordinære bedrifter og frivillige aktører i arbeidet med å nå målene om inkludering i arbeidslivet.
- legge klare føringer for NAV, slik at personer med mulighet til helt eller delvis arbeidsdeltakelse kan komme raskt i gang med et relevant

- 1 attføringsløp, og at personer uten reell mulighet til å komme tilbake til
2 arbeid får en rask og ubyråkratisk overgang til en varig trygdeordning.
- 3 • at mulighetene for å gi permanent lønnstilskudd til personer med nedsatt
4 arbeidsevne blir benyttet aktivt.
 - 5 • sikre retten til hjelpemidler i folketrygden for å bidra til et inkluderende
6 arbeidsliv.
 - 7 • styrke tilretteleggingsgarantien slik at dette blir en reell garanti fra NAV til
8 arbeidsgivere om at de enkelt vil få den nødvendige tilretteleggingen innen
9 rimelig tid.
 - 10 • jobbe for at NAV gir større nærhet mellom bruker og veileder ved NAV-
11 kontoret.
 - 12 • prøve ut en ordning med noen rådgivere (NAV-coacher) som ikke er
13 knyttet til saksbehandlingsskjeden, men kun fokusert på å hjelpe folk inn
14 igjen i arbeidslivet.
 - 15 • åpne opp for at NAV kan være mer fleksible med hensyn til hvilke tiltak
16 som kan benyttes i hvert enkelt tilfelle.
 - 17 • at kommunene fremdeles skal fastsette sosialhjelpssatser, basert på
18 levekostnadene i området.
 - 19 • at barnetrygd, kontantstøtte og barns gaver eller barns inntekter fra for
20 eksempel sommerjobb ikke skal tas med i beregningsgrunnlaget for
21 sosialhjelp.
 - 22 • stimulere til lokale forsøksordninger for å forbedre rutiner og ordninger
23 ved sykefravær, for eksempel som tillitsprosjektet i Mandal kommune, der
24 ansatte har 365 egenmeldingsdager.
 - 25 • vurdere en viss oppmyking av vilkårene for at gjeldsordningsperioden kan
26 settes til «0 år».
 - 27 • åpne for at en og samme person kan få mer enn én gjeldsordning i løpet
28 av livet.
 - 29 • at det skal være summen man tjener, og ikke antall timer man jobber,
30 som skal danne grunnlaget for graderingen av dagpenger dersom man er
31 delvis arbeidsledig.
 - 32 • videreføre og fornye en avtale om inkluderende arbeidsliv med partene i
33 arbeidslivet, men med mulighet for endringer i den økonomiske
34 ansvarsfordelingen mellom stat, arbeidsgivere og arbeidstakere i
35 sykelønnsordningen dersom vedtatte målsettinger om redusert sykefravær
36 ikke nås.
 - 37 • gå kritisk gjennom særaldersbestemmelser for å se om de er tilstrekkelig
38 begrunnet i viktige HMS-hensyn.
 - 39 • åpne opp for noe større adgang til å benytte midlertidige ansettelser, men
40 korte ned tiden før man skal regnes som fast ansatt, og samtidig forhindre
41 «serieansettelser» i midlertidige stillinger.
 - 42 • tillate at arbeidstaker og arbeidsgiver gis noe mulighet til å avtale arbeid
43 utover den alminnelige arbeidstid uten at dette anses som overtidsarbeid,
44 gitt at arbeidstaker får rett til å ta ut tilsvarende antall timer med fritid
45 senere.
 - 46 • fortsette et aktivt samarbeid med partene i arbeidslivet for å bekjempe
47 mobbing på arbeidsplassene.
 - 48 • føre et kontinuerlig holdningsarbeid mot skjult diskriminering i arbeidslivet,
49 i samarbeid med ressursmiljøer.

- at offentlig sektor bør gå foran og ha forsøksordninger med bruk av ID-nummer istedenfor navn i søknadsprosesser, for å øke sannsynligheten for at kvalifiserte innvandrere blir innkalt til intervju.
- at førerkortopplæring skal kunne finansieres gjennom Statens lånekasse for utdanning.
- sikre Arbeidstilsynet tilstrekkelige ressurser til at det kan følge opp sitt ansvar for å påse at bestemmelser om lønns- og arbeidsvilkår blir fulgt opp, og ha et særlig fokus mot bedrifter og bransjer som benytter seg av utenlandsk arbeidskraft.
- at det skal være mulig å søke om arbeidstillatelse fra Norge for kvalifiserte utenlandske arbeidssøkere som allerede befinner seg her i landet.
- sikre reell organisasjonsfrihet, herunder retten til ikke å organisere seg.

Boligpolitikk

Alle skal kunne bo godt og trygt. Med økende befolkning må det bygges mange boliger. Husbanken må styrkes for å hjelpe unge i etablererfasen til å få et stabilt og trygt lån. Fokuset på mer miljøvennlige og universelt utformede løsninger må økes. Det skal fortsatt satses på å avskaffe bostedsløshet. Høye boligpriser bør møtes med en økt tilgang på boliger og nye finansieringsordninger som gjør det mulig å skaffe egen bolig.

En god bolig er viktig for både helse, trivsel og integrering av ulike grupper i befolkningen. For KrF er det et mål at flest mulig skal kunne eie egen bolig. Husbanken er statens fremste virkemiddel for en god boligforsyning og samarbeider både med private utbyggere og kommuner. KrF vil videreføre og styrke Husbankens oppgaver og målsettinger. Det viktigste er å sørge for et godt fungerende boligmarked – både i byer og tettsteder og i distriktene - og en effektiv byggeprosess. Samtidig må Husbanken kunne spille en viktigere rolle og gi lån til enda flere enn i dag. I dårlige tider er Husbanken et avgjørende virkemiddel for å opprettholde boligbyggingen.

Mer aktiv nybyggingspolitikk

Det er viktig at tilgangen på tomter planlegges med et langsiktig og helhetlig perspektiv. Vi står foran en eldrebølge som gjør det spesielt viktig å legge til rette for nye boliger nær eksisterende infrastruktur og service. Denne typen arealer utgjør et knapt gode, og det er derfor viktig at kommunene engasjerer seg sterkere i å erverve og regulere slike tomter til boligformål. Nye boligprosjekter bør planlegges på en måte som skaper et trygt, trivelig og estetisk bomiljø. Husbanken bør også få nye økonomiske ordninger som stimulerer kommunene til en mer aktiv tomte- og planpolitikk. Kommunenes behandling og godkjenning av byggeklare tomter må ikke virke unødvendig fordyrende eller tidkrevende. En ansvarlig finanspolitikk med lavt rentenivå er viktig for dem som skaffer seg bolig og skal betjene lån. Bærekraftig kvalitet, sikkerhet og god estetikk må legges til grunn ved nybygg. KrF vil tillate større lokal handlefrihet i reguleringssaker og redusere mulighetene for innsigelser fra statlige myndigheter.

Sosial boligpolitikk

KrF vil legge til rette for et boligtilbud som skal være variert og tilpasset ulike befolkningsgrupper og aldersfaser. Det ordinære boligtilbudet fremskaffes gjennom privat og offentlig regulering, utbygging i privat regi gjennom markedsmekanismer og privat/offentlig samarbeid. Kommunene har et særskilt ansvar for den sosiale boligpolitikken gjennom å skaffe egnede boliger til vanskeligstilte og grupper som selv ikke kan skaffe seg bolig. Husbankens ordninger for gunstig finansiering til slike boliger må beholdes og styrkes.

De økonomiske virkemidlene er målrettet mot de mest vanskeligstilte på boligmarkedet. Sentrale boligvirkemidler som bostøtte, startlån og boligtilskudd må gjøre det mulig både å skaffe seg og beholde sin egen bolig. KrF vil at botilskuddet skal økes og gis til flere som trenger økonomisk tilskudd. Kommunene må i samarbeid med Husbanken ha økt innsats mot bostedsløshet.

Høye boligpriser bør møtes med nye finansieringsordninger som gjør det mulig å skaffe egen bolig også i pressområder. Her kan Husbanken spille en viktig rolle. KrF mener det må utvikles nye finansielle virkemidler rettet mot vanskeligstilte og unge førstegangsetablerere (uten kapital). Det bør utprøves løsninger i kombinasjon med leie/leasingmodell og eierløsninger.

Mangel på studentboliger er med på å øke presset på boligmarkedet og presse opp prisene både for studenter og andre. Det er derfor også god helhetlig boligpolitikk og stimulere til at studentsamskipnaden får bygget flere studentboliger.

Energi i boliger

KrF vil at det skal satses mer på alternative energikilder og tiltak som vil redusere energibehovet. I klimaforliket fra 2012 ble det enighet om forbud mot oppvarming med oljefyr i privatboliger fra 2020 og i offentlige bygg fra 2018. KrF ønsker gode støtteordninger for å sikre utfasing av oljefyr så raskt som mulig. Alle offentlige bygninger skal ha oppvarming ved ny, fornybar energi. Det skal gis rimelige lån til energisparing ved utbedring og rehabilitering. Økt bygging av lavenergihus og passivhus vil være viktig for å redusere behovet for tilført energi med tanke på oppvarming.

Universell utforming

Universelt utformede boliger vil gi gode boligmiljøer og samfunnsøkonomiske gevinster. Universell utforming handler ikke om spesialløsninger for enkeltpersoner, men om god utforming som passer for flest mulig mennesker uten behov for tilrettelegging. Det er viktig at boliger, bygninger og utearealer gjøres tilgjengelige for alle. Installering av heis i eldre bygårder vil gjøre det mulig for flere å bli boende lenger i egen bolig.

KrF vil

- arbeide for å skaffe boliger og botrening til vanskeligstilte i boligmarkedet med særlig vekt på bekjempelse av bostedsløshet.
- utvide mulighetene for å få lån i Husbanken – både til kjøp av bolig (Startlån) og til nybygging.
- styrke Husbankens rolle i den sosiale boligpolitikken.
- gi Husbanken en større rolle i å sikre høy boligbygging med gode kvaliteter.
- at det utvikles nye stimuleringsordninger gjennom Husbanken for en mer aktiv kommunal tomte- og planpolitikk. Områdeplanlegging må få en mer fremskutt plass.
- ha flere universelt utformede boliger og bygninger.
- stille statlige krav til økt utnyttelsesgrad slik at kommunene må legge til rette for mer fortetting og høyhusbebyggelse, særlig rundt sentrale kollektivknutepunkt i byer og tettsteder.
- øke kvaliteten på lekeområder for barn i områder med høy fortetting.
- at det ved byutvidelser som hovedregel bør plantes trær på fortauene i alle gater for å skape mer naturlige og trivelige byer.
- at det etableres en ordning med statlig heistilskudd til eldre boligblokker.

- 1 • etablere gode ordninger for «leie-før-eie» for vanskeligstilte, der leien til
2 kommunen fungerer som avdrag på egen bolig, slik at en kan kjøpe ut
3 boligen etter en viss tid dersom en har vist seg betalingsdyktig.
- 4 • stimulere til bygging av flere miljøvennlige boliger med redusert
5 energibehov.
- 6 • at offentlige bygg skal ha ny, fornybar energi.
- 7 • utvide bostøtteordningen.
- 8 • øke skattefradraget ved sparing gjennom BSU fra 20 prosent til 40 prosent
9 og øke grensen for sparing totalt til 200 000.
- 10 • gjennomgå tilskuddsordningen og kostnadsrammene for bygging av
11 studentboliger med sikte på at det bør bygges 2 000 nye studentboliger i
12 året.

13

14

Samferdsel

God samferdsel er avgjørende i hverdagen vår, både for skole, jobb, næringsliv og fritidsaktiviteter. Samferdsel legger viktige føringer for hvor folk velger å bosette seg, og for hvor det blir etablert virksomheter og arbeidsplasser. Det er et mål for KrF at folk skal kunne ferdes trygt, enkelt og mest mulig miljøriktig, og at et offentlig utbygd transportnett skal fremme bosetting og næringsliv i hele landet.

KrF vil at Nasjonal transportplan (NTP) synliggjør de reelle behovene for nybygging og utbedring. KrF prioriterer økt satsing på kollektivtransport i og rundt de store byene, og en sterkere satsing på veibygging og vedlikehold av veier i distrikt og mellom store byer for å binde regioner sammen.

KrF ønsker en «Barnas Transportplan». Det er viktig å legge barneperspektivet til grunn også innen samferdsel. Det handler blant annet om å skape tryggere veier, flere gang- og sykkelveier og universell utforming av transportmateriell. Et slikt perspektiv vil også gi folkehelsegevinster, ved at man legger til rette for gående og syklende.

Planlegging

Planleggingen av veier tar ofte svært lang tid. KrF vil korte ned planprosessene. Berørte parter sammen med alle statlige etater må involveres tidlig i prosessen. KrF vil i noen tilfeller kunne åpne opp for økt bruk av statlige reguleringsplaner. Det er også viktig at det settes av mer penger til planleggingsmidler. Gode samferdselsløsninger forutsetter et godt samspill mellom nasjonale, regionale og lokale myndigheter. KrF vil legge til rette for langsiktig og forutsigbar finansiering av samferdselsprosjekter. KrF vil utrede etablering av en felles transportetat med ansvar for vei, kollektiv, luftfart og sjøfart, for å sikre mer helhetlig planlegging, vedlikehold og utbygging i transportsektoren.

Veinettet

Veipolitikken må legge til grunn en totaltenkning om at hovedferdselsårene må holde en god standard. Det må systematisk satses på oppgradering og prioritering av noen store prosjekter i hver stortingsperiode.

Riksveinettet (tidligere stamveier) i Norge er preget av dårlig standard, og er ikke tilpasset dagens trafikkmengde. Mange riksveier har en svært viktig funksjon som interregionale transportkorridorer gjennom at de effektivt knytter sammen fylker og regioner. God kvalitet og tilstrekkelig vedlikehold av disse veiene er avgjørende for både næringsliv og befolkning i hele landet. Fylkene har overtatt «øvrigt riksveier», mange av disse i relativt dårlig stand. Staten må følge opp med tilstrekkelige bevilgninger til fylkeskommunene slik at de er i stand til å ta hånd om dette vedlikeholdet på en god måte.

Klimaendringene fører med seg mer ekstremvær, noe som gjør stor skade på veier og annen infrastruktur. KrF vil at staten har et fond eller en garantiordning for utbedring av infrastruktur som blir ødelagt av naturkreftene. I tillegg til dette må det bevilges nok penger til å utbedre/sikre veiene der det er kjent rasfare.

Kysten

Langs kysten er et godt ferge- og båttilbud svært viktig. Når det gjelder ferger, vil KrF prioritere fergeavløsningsprosjekter på riksveiene og på strekninger med åpenbar samfunnsgevinst. Frekvens, åpningstid og kapasitet vil være viktig å prioritere der fergeavløsning ikke er aktuelt. For bedre å kunne bruke båt som transportmiddel, realisere målet om mer gods fra vei til sjø, og gi tryggere transport, må Stad skipstunnel bygges.

Det må bygges opp under målsettingen om overføring av gods fra vei til bane og sjø til beste for liv og helse, klima, miljø og øvrig samfunnsøkonomi. Staten må legge til rette for utvikling av de viktigste havnene og må prioritere tiltak som legger til rette for transportkjeder som kombinerer bruk av veier, jernbane og havner på en god og helhetlig måte.

Fly

Flytrafikken står for en viktig del av persontrafikken. I mange regioner er fly eneste alternativ. I slike regioner må det sikres et tilstrekkelig flytilbud. Kortbanenettet vil fremdeles være viktig i norsk samferdselspolitikk. Togtilbudet må utvikles slik at det blir mer konkurransedyktig mot fly der dette er mulig.

Jernbane

KrF vil ha bedre togtilbud og opprusting av jernbanenettet. I første omgang må Intercity-strekningene omkring de store byene bygges ut.

Høyhastighetsutredningen viser at store deler av landet kan få nytte av jernbanenett dimensjonert for høy hastighet. Moderne jernbane, dimensjonert for hastigheter over 250 km/t, kan bli den største distrikts- og regionalpolitiske satsingen for Norge i moderne tid. Det må nå arbeides målrettet for realisering av dette, og de strekningene som gir størst samfunnsøkonomisk gevinst må prioriteres først. KrF ønsker at kommende utbygginger av jernbanenettet skjer med tanke på dette. Der hvor vei og jernbane ligger eller planlegges parallelt, skal utbygging og opprusting av jernbanen prioriteres så langt det er mulig helt fra planstadiet.

Datatrafikk

Godt utbygget bredbåndsnett er viktig for å minimere avstandsulemper. Andregenerasjons bredbånd skal bygges ut i hele landet, og der det ikke er markedsmessig lønnsomt skal staten ta et ansvar for like vilkår/utbygging. Dette er også et miljøtiltak innen samferdsel, da man kan spare mye transport/flyreiser ved å bruke tekniske løsninger i samarbeidet.

KrF vil vurdere innføring av kommunalt ansvar for bredbåndsutbygging til alle kommunenes innbyggere. Dette skal løses etter samme modell som for strøm, vann og avløp. Eier av infrastruktur/bredbånd skal ikke levere tjenester, men få sine inntekter gjennom «nettleie». Nettet skal åpnes for alle tjenesteleverandører som ønsker å tilby sine tjenester.

Sykkel

Det ligger et stort potensial i sykkelen som transportmiddel. KrF vil derfor legge til rette for mer bruk av sykkel ved sammenhengende hovednett for syklist i byer og tettsteder. En revisjon av trafikkreglene må klargjøre syklistenes rettigheter og forpliktelser, og samtidig gjøre det tryggere å være syklist.

Kollektivsatsing i storbyregionene

I og rundt de større byene vil kollektivtransport være den klart viktigste løsningen for å takle fremtidens befolkningsvekst. KrF mener at staten bør ta et større ansvar for medfinansiering av kollektivutbygging i de større byene, enten dette dreier seg om T-bane, bybaner eller andre løsninger. I tillegg må belønningsordningen for kollektivtransport styrkes.

KrF ønsker en endring av dagens skatteregler slik at arbeidsgiverbetalte kollektivkort ikke beskattes. En praksis hvor parkeringsplasser er skattefrie, mens for eksempel busskort beskattes, er svært urimelig.

Miljøkriterier må benyttes mer aktivt ved utlysning av transportanbud, for å stimulere til de mest miljøvennlige løsningene på de aktuelle strekningene. Parallelt må utvikling og bruk av miljøvennlige kjøretøy stimuleres og premieres gjennom avgiftssystemet.

KrF vil

- ta miljøhensyn i all transportplanlegging. Det er særlig viktig å få redusert støyproblemene og stille krav om miljøvennlig teknologi og drivstoff.
- jobbe for omlegging til CO₂-nøytralt drivstoff og økt bruk av hybrid-, hydrogen- og elbiler og plug-in hybridbiler.
- opprettholde de unike norske rammevilkårene for elbiler til 2020 eller til det tidspunktet der det er 10 prosent ladbare motorvogner på norske veier.
- sørge for et godt utbygd nettverk med ladestasjoner, herunder hurtigladestasjoner som gjør det mulig å bruke ladbare biler også på lengre turer.
- arbeide for internasjonale avtaler som pålegger bilfabrikantene at alle nye biler skal være basert på nullutslippsteknologi, i det minste på korte strekninger, fra 2020.
- at alle nye offentlige personbiler skal være miljøvennlige biler.
- etablere bilfrie soner i byer der det er store problem med forurenset byluft.
- stimulere befolkningstette byregioner til å ta i bruk prismekanismer som tar bedre hensyn til at miljøkostnadene ved veibruk varierer gjennom døgnet (tidsdifferensierte bompengesatser etc.).
- opprette en statlig låneordning for samferdselsformål.
- opprette en belønningsordning for stimulering til økt bygging av gang- og sykkelveier.
- revidere veitrafikkloven slik at syklistenes rettigheter og plikter blir bedre avklart.
- sikre rasjonell fremdrift og utnyttelse av ressurser innenfor samferdselssektoren, gjennom en mer langsiktig og forutsigbar finansierungsordning.
- opprette et eget samferdselsfond, der avkastningen øremerkes til samferdselsinvesteringer.

- 1 • organisere flere utbyggingsprosjekter som OPS-prosjekter (offentlig/privat
- 2 samarbeid).
- 3 • finansiere nye større prosjekter ved hjelp av prosjektfinansiering for å
- 4 sikre rasjonell sammenhengende utbygging.
- 5 • at opprustingen av veier i størst mulig grad omfatter hele veistrekninger.
- 6 • at veksten i tallet på personreiser skal komme innenfor kollektivtrafikken.
- 7 Det må lønne seg å velge kollektivtransport fremfor privatbil.
- 8 • prioritere tiltak som øker trafikksikkerheten særlig på veier med mye
- 9 trafikk, blant annet ved fysiske skiller mellom motgående kjørefelt, å
- 10 utbedre ulykkespunkter, utvide alle riksveier til to felt, økning i antall
- 11 farts- og promillekontroller og bygging av miljøtunneler.
- 12 • sette opp MC-vennlige underskinner på rekkverk i farlige svinger og sette i
- 13 verk flere trafikksikkerhetstiltak også med tanke på motorsykler
- 14 (nullvisjonsveier for MC).
- 15 • satse offensivt på trafikksikkerhet for å få ned tallet på ulykker i trafikken.
- 16 Særlig må vi satse på tiltak for å hindre ulykker med barn og unge i
- 17 trafikken gjennom å styrke trafikkopplæringen med økt vektlegging på
- 18 etikk og holdninger i trafikken.
- 19 • styrke oppfølgingen av trafikkskadde og pårørende.
- 20 • støtte innsatsen til frivillige organisasjoner, lag og foreningers arbeid med
- 21 å gjennomføre ulike trafikksikkerhetstiltak.
- 22 • tilby føreropplæring som fag på alle videregående skoler.
- 23 • innføre alkolås i alle skolebusser, busser, offentlige kjøretøyer og
- 24 yrkeskjøretøyer.
- 25 • sikre midler til rassikring av riks- og fylkesveier.
- 26 • innføre en statlig ordning som sikrer utbedring av veier/infrastruktur som
- 27 blir ødelagt av naturkreftene.
- 28 • bygge parkeringsplasser til pendlere langs hovedtransportårene slik at de
- 29 kan benytte buss og tog på hovedstrekningene.
- 30 • gjøre det enklere for bussen å komme frem med hjelp av egne felt og
- 31 prioritering i lyskryss.
- 32 • øke bevilgningene gjennom belønningsordningen for kollektivtrafikk.
- 33 • at det utarbeides en nasjonal kollektivplan.
- 34 • sørge for en bedre TT-ordning som gir brukerne med størst behov den
- 35 tjenesten de trenger.
- 36 • at ordningen med miljø- og ungdomskort må fortsette, og at ordningen
- 37 med studentrabatter må bli bedre.
- 38 • innføre en ordning med felles kollektivkort for alle kollektive
- 39 transportmidler i landet.
- 40 • at all kollektivtrafikk må være universelt utformet.
- 41 • ruste opp infrastrukturen på jernbane, og bygge ut viktige strekninger
- 42 med dobbeltspor.
- 43 • arbeide målrettet for realisering av tog med hastigheter over 250 km/t,
- 44 først på de strekningene der dette er samfunnsøkonomisk mest lønnsomt.
- 45 • øke bevilgningene til jernbane for å bedre kvaliteten på både togmateriell
- 46 og banestandard, blant annet ved flere krysningsspor.
- 47 • legge til rette for at godstransport blir flyttet fra vei til bane og sjø.
- 48 • sikre og utvikle kortbanenettet.
- 49 • stille krav om «grønne avganger og landinger» på flyplassene.
- 50 • legge til en klimaavgift på alle flyreiser, og at pengene fra avgiften går til
- 51 klimatiltak i fattige land

- 1 • opprettholde seilingsdistansen og anløpsmønsteret til Hurtigruten.
- 2 • sikre kysten gode ferge- og båtsamband, også som alternativ til dyre bro-
- 3 og tunnelprosjekter.
- 4 • stille krav om at båter som ligger i havner nær bosetting, benytter
- 5 landstrøm i stedet for aggregater/motorer.
- 6 • intensivere merkingen av farleia langs kysten, og realisere Stad
- 7 skipstunnel for å bedre sikkerheten til sjøs.
- 8 • utvikle fergesamband, fortrinnsvis med gassdrevne ferger.
- 9 • sikre hele landet gode posttjenester, særlig med hensyn til leveringstid og
- 10 lik pris.
- 11 • sørge for bredbånd til alle deler av landet.
- 12 • stimulere til en arealplanlegging som legger et godt grunnlag for utbygging
- 13 av kollektivtransport.
- 14 • utrede hvorvidt, og i hvor stor grad, dagens veistandard er tilpasset nye
- 15 regler for kjøretøy. For eksempel vil trailere på 4,2 m høyde kreve at en
- 16 del tunneler på riksveier og fylkesveier må heves.
- 17 • endre reguleringene av maksimal toppfart for mopeder slik at det blir
- 18 lovlig å kjøre i opptil 60 km/t.

19

Distriktpolitikk

God distriktpolitikk skal gjøre det mulig å bo, arbeide, drive konkurransedyktig næringsliv og ha likeverdige tjenestetilbud i hele landet. Distrikts-Norge har sammensatte utfordringer som må løses med differensiert distriktpolitikk, basert på regionale fortrinn og med sterk regional styring og samordning.

Det er mange politikkområder som til sammen utgjør en god distriktpolitikk. Ikke minst gjelder det statens politikk overfor kommunesektoren. Gjennom overføringene til kommunene må staten sikre kommunalt handlingsrom, og ta høyde for de ulike utfordringene som finnes både mellom og innenfor landsdeler. For KrF er det helt sentralt at alle har krav på grunnleggende tjenester med god kvalitet, uavhengig av om man bor i distriktet eller i byen.

Gode kommunikasjonsløsninger, som reduserer avstandsulempene, er viktig for en positiv utvikling i hele landet. Dette gjelder et effektivt veinett, fly-, båt-, buss- og togtilbud, men også utbygd mobildekning og bredbånd med tilstrekkelig kapasitet. KrF mener staten har et ansvar for å finansiere utbygging der det ikke er sterkt nok markert til at det er forretningsmessig lønnsomt. Det må også stilles strenge krav til at for eksempel telefon/mobilnett/internett skal fungere i krisesituasjoner, blant annet ved å kreve tilstrekkelig batterikapasitet på basestasjonene.

Interessante arbeidsplasser er det viktigste virkemiddelet for å styrke bosettingen i distriktet. Personer med høyere utdanning må kunne finne relevante arbeidsplasser også i distriktet. Høyere utdanning skal ikke bety at man «må» velge å bosette seg i tettsteder eller byer.

Kommunikasjonsteknologien åpner for mer fleksibilitet, det samme gjør økt bygging av samferdselsprosjekter som korter ned avstander. KrF vil være en pådriver for at statlige arbeidsplasser skal flyttes ut, og opprettes, i distriktet. Byer og tettsteder vil være «motorer» for regional utvikling, og en satsing på disse, vil også komme distriktene rundt til gode. Det må legges til rette for at pendlere skal få gode reisevilkår. I tillegg til et godt utbygd kollektivtilbud, er pendlerfradraget et viktig distriktpolitisk virkemiddel. På denne måten kan arbeidstakerne finne det lønnsomt å bo ute i distriktet og pendle inn til større tettsteder.

Det er en sammenheng mellom vekst og offentlig/privat pengebruk. Staten er en sterk utbygger i Norge. Det er derfor viktig også i et distriktpolitisk perspektiv å sørge for at de statlige satsingene blir gjort i de områdene man ønsker utvikling. Sterke og slagkraftige regioner er en viktig forutsetning for utvikling alle steder i landet, basert på lokale og regionale fortrinn. KrF vil ha en reell regionreform som sikrer dette. *For mer om dette, se kapittelet «Demokrati og samfunnsstyring».*

KrF vil

- jobbe for gode kommunikasjonsløsninger som reduserer avstandsulemper og er viktige for positiv utvikling av hele landet.
- sørge for tilstrekkelig mobiltelefondekning i hele landet.
- at bredbåndstilbudet må bygges ut slik at hele landet blir sikret datakommunikasjon med akseptabel overføringskapasitet. Staten må ta et finansielt ansvar i de områdene der det ikke er markedsmessig lønnsomt å bygge ut.
- sikre inntektssystemet til kommunene slik at grunnleggende velferdstjenester kan opprettholdes ved endring i folketallet. Statens politikk overfor kommunesektoren er et av politikkområdene som har størst effekt på utviklingen av distriktene.
- styrke MERKUR-programmet¹³, fordi nærbutikken er vesentlig, både som tjenesteleverandør og møteplass.
- at Bygdeutviklingsmidler ikke skal avgrenses bare til dem med landbrukstilknytning, men bli en egen ordning for alle som vil starte for seg selv.
- at Innovasjon Norge og SIVA (Selskapet for industrivekst) skal ha en tydelig distriktsprofil.
- flytte flere statlige virksomheter ut i distriktene, og at statseide virksomheter og selskaper skal gå foran som et godt eksempel ved å lokalisere ledelsesfunksjoner og hovedkontor i Distrikts-Norge.
- at postombæring skal være en tjeneste i hele landet på alle arbeidsdager, og at tjenestetilbud ikke skal tas vekk før jevn gode alternativer er etablert. Posten skal levere tjenester til lik pris i hele landet.
- sikre tilskudd til skreddersydde lokale transportordninger til unge og eldre som har bruk for tilrettelagt transport for å delta for eksempel på kulturaktiviteter.
- stimulere til desentralisert utdanning, som har nært samarbeid med relevant næringsliv i nærområdet.
- vurdere en ordning der statens borteboerstipend kan konverteres inn i et spleiselag for å få opprettet pendlerruter, slik at flest mulig 16-18-åringer skal kunne bo hjemme mens de går på videregående skole.
- støtte kultur- og fritidstilbud utfra egenverdi og fordi dette skaper trivsel og bolyst.
- styrke ansvaret til regionalministeren for å ivareta effektiv bruk av tilskuddsordninger og satsingsoppgaver, og med bakgrunn i at distriktpolitikk krever samordning av alle politikkområder.
- at det skal være et regionalt politisk nivå i Norge, og at utviklingsoppgaver bør være et sentralt område for dette nivået.
- beholde tiltakssonen i Nord-Troms og Finnmark.

¹³ MERKUR (Merkantilt kompetanseprogram for utkantbutikkene i regionane) er et nasjonalt program som skal styrke og utvikle butikker i distriktene.

Bypolitikk

I Norge bor 80 prosent av befolkningen i byer og tettsteder. Urbanisering er en global trend, og også i Norge er tendensen at flere bosetter seg i byene. Det gir grunnlag for rasjonelle transportløsninger og gir byene styrke og økte skatteinntekter. Det styrker også byenes rolle som regionale utviklingsmotorer. Samtidig opplever byene også mange utfordringer.

Stadig flere nordmenn har de siste årene valgt å bosette seg i byene, og et velfungerende bysentrum er avgjørende for velferden til den enkelte og til lokalsamfunnet. Nyere forskning peker på at en by må være tilstrekkelig tett for at folk skal kunne ha nærhet til hverandre og bruke lite tid til arbeidsreiser.

Fortetting er også viktig i et miljø-, klima- og forurensningsperspektiv for å ta vare på rekreasjonsområder og grønne lunger, og for å unngå å bygge ned matjord. Det må tilrettelegges for gode oppvekstvilkår ved å prioritere grøntområder, parker og lekeplasser. KrF mener at fortetting rundt kollektivknutepunkter er helt avgjørende for å bevare byenes kvaliteter samtidig som man gjør plass til flere mennesker. Byutviklingen må ta hensyn til byenes historiske kvaliteter, samtidig som man gir plass til nyskapende arkitektur og moderne løsninger. Det bør bygges flere høyhus der det passer naturlig inn i bybildet.

Boligbehov

Storbyene har særskilte behov for økt boligproduksjon. Tilstrømmingen til storbyene har ført til arealknapphet og svært høye boligpriser. Skillet mellom fattig og rik i storbyene går ikke lenger bare mellom dem som er i eller utenfor arbeid, men til dels mellom dem som har egen bolig, dem som må leie og dem som må benytte midlertidige botilbud og bostedsløse. Det er behov for at Husbanken får økte midler til å hjelpe boligbyggelag og kommuner til å bygge flere boliger. *Se også kapittelet «Boligpolitikk».*

Byene som regionale motorer

Alle storbyene har hatt vekstkraft de siste årene, men i ulik grad. Storbyregionene har sine særtrekk som kan være grunnlag for regionale konkurransefortrinn, noe som bør vektlegges i den videre næringsutviklingen i regionene. Gjennom sine muligheter til å spille en aktiv økonomisk rolle i den lokale og regionale utviklingen, har storbykommunenenes nasjonale betydning økt med henblikk på den totale verdiskapingen.

For å styrke norsk internasjonal konkurransekraft og samtidig fremme balansert regional utvikling, må storbypolitikken være en del av en helhetlig regionalpolitikk. By og land er gjensidig avhengig av hverandre, og byene må utvikles som gode «motorer» for næringsliv og utvikling i sine regioner. Man bør i større grad se på utvikling av helhetlige nærings- og boligregioner.

Byene spiller en viktig rolle som kultursentra, ikke bare for byene, men også for områdene rundt. Dette bør også utvikles innenfor kultur som næringsutvikling.

1 Storbyene har størst andel av flerkulturell befolkning. KrF ser positivt på
2 mangfoldet og verdsetter den enkeltes rett til å beholde sine kulturelle og
3 religiøse tradisjoner. Samtidig er integrering i og forståelse for norske kulturelle
4 verdier og tradisjoner viktig. *Se også kapittelet «Integrering og inkludering».*

6 **Kollektivtransport**

7 Det meste av veksten i biltrafikken i Norge de siste årene har skjedd i de største
8 byene. Der sentrum tidligere var målet for mange reiser, særlig til arbeid, er
9 byene nå mer og mer preget av kjøring på kryss og tvers. Slike reisemønstre
10 skaper utfordringer for kollektivtransporten. En bypolitikk for kollektive løsninger
11 forutsetter en bevisst lokalisering av byveksten nær sentrum, eller til
12 knutepunkter som muliggjør et godt kollektivtransporttilbud. Det er viktig å
13 utarbeide gode og langsiktige arealplaner der boligveksten konsentreres rundt
14 kollektivknutepunkt, der barnehager og skoler legges i tilknytning til
15 boligområdene, og der arbeidsplasser lokaliseres i områder med godt
16 kollektivtransporttilbud.

17
18 Veinett og samferdsel må dimensjoneres og plasseres slik at lokalmiljøene ikke
19 får urimelige belastninger i form av luftforurensning og støy eller mister sine
20 funksjoner som møteplasser. Storbyene må gis grunnlag for utbygging av et
21 effektivt og moderne kollektivnett. Staten må støtte god utvikling av
22 kollektivtrafikken, spesielt i storbyene. Det må skje både gjennom direkte
23 bevilgninger til flere bybaner og gjennom styrking av belønningssystemet for
24 kollektivtransport.

26 **Sosiale utfordringer**

27 Undersøkelser av levekår viser at storbykommunene har større og annerledes
28 sosiale utfordringer. Dette er først og fremst knyttet til barns og unges oppvekst
29 og levekår, rus, psykisk helse og sosiale tjenester, trygghet og tilbud om bolig til
30 alle. Storbyene må sikres økonomi til å takle disse utfordringene og må settes i
31 stand til økt innsats innen rus- og psykiatriomsorgen, språkopplæring og
32 integrering av minoritetsspråklige. Behovet for naturlige møteplasser og
33 tilrettelegging for sosiale fellesskap og nettverk er av stor betydning. Det må
34 være et spesielt fokus på å ta vare på dem som faller utenfor i
35 velferdssamfunnet. Storbyene er ofte rekrutteringsarenaer for rusmisbruk. Dette
36 må møtes med både sosiale og justispolitiske virkemidler. *Se også kapitlene*
37 *«Ruspolitikk» og «Justispolitikk».*

39 **Hovedstaden**

40 Oslo står i en særstilling i kraft av sin funksjon som hovedstad. Oslo er sentrum
41 for næringsliv, turisme, samferdsel og kultur i regionen, og motor i deler av den
42 nasjonale økonomien og brohode mot viktige internasjonale miljøer. Oslo har de
43 beste og dårligste levekårene i Norge, og de største sosiale utfordringene, ikke
44 minst innenfor psykiatri, rus og integrering. Oslo må sikres økonomi til å takle de
45 utfordringene som er spesielle for en hovedstad.

47 **KrF vil**

- 48 • at miljøhensyn skal danne grunnlaget for byutvikling og transportløsninger
49 i byene.
- 50 • satse på kultur som utviklingskraft for byene og tilhørende distrikter.

- 1 • styrke statlig tilskudd til satsing på sammenhengende, overordnede gang-
2 og sykkelveifelt i de store byene.
- 3 • videreutvikle belønningsordningen og legge til rette for miljøvennlig
4 drivstoff.
- 5 • støtte bypakker med tiltak for å redusere biltrafikken.
- 6 • arbeide for å utvide bruken av biogass og annet miljøvennlig drivstoff i
7 kollektivtransporten.
- 8 • gi kommunene anledning til å innføre trafikkregulerende tiltak i perioder
9 med særlige forurensningsutfordringer.
- 10 • øke storbystøtte til det forebyggende arbeidet blant barn og unge.
- 11 • ha en økt satsing på «Trygg by»-konsepter gjennom ulike tiltak for å
12 forebygge voldtekter og annen voldsutøvelse.
- 13 • gjennomgå tilskuddsordningen og kostnadsrammene for bygging av
14 studentboliger med sikte på at det bør bygges 2 000 nye studentboliger i
15 året.
- 16 • legge til rette for at kommunene sikres tilstrekkelig frihet i
17 planprosessene, slik at boligproduksjonen kan økes, ikke minst gjelder
18 dette i storbyene.
- 19 • arbeide for at staten bidrar med kollektivløsninger/bypakker som gjør at
20 byene kan bygge ut bolig og næring i tilknytning til kollektivakser.

21
22

Urfolk og nasjonale minoriteter

Menneskets unike egenverdi må legges til grunn for storsamfunnets opptreden overfor urfolk og nasjonale minoriteter. Diskriminering på alle plan må motvirkes, og kulturmangfoldet må fremheves for sin positive egenverdi. Løsninger må være basert på urfolk og nasjonale minoriteters egne forslag til tiltak for å utvikle språk, kultur og tradisjonsbærende næringer.

Vi har i Norge ett urfolk, samene, og fem nasjonale minoriteter. De nasjonale minoritetene er jødene, kvenene, rom, romani og skogfinnene. KrF vil sikre disse retten til eget språk, kultur og samfunnsliv, slik det er forankret i internasjonale konvensjoner.

Samepolitikk

KrF ønsker å bygge opp under mangfoldet i det samiske samfunnet. Det er blant annet tre ulike samiske språk i Norge: Nordsamisk, lulesamisk og sørsamisk. Samepolitikken krever oppfølging på alle forvaltningsnivåer. Den statlige politikken legger premissene for utvikling av samiske samfunn og samisk i storsamfunnet. Politikken på fylkes- og kommunalt plan avgjør mye hvordan de konkrete tiltakene når folk flest. I samiske kjerneområder forutsettes det full tospråklig i offentlige institusjoner.

Urfolks egenart sikres ved at deres levemåte, kultur og verdier blir ført videre til nye generasjoner. For å kunne utforme en god politikk på dette området, trengs det en forståelse av hvilke utfordringer som finnes. Samtidig er det også viktig å peke på positive trekk, som samisk filmmiljø, samiske artister, samisk mat og reiseliv. Alt dette er med på å styrke identitet og selvfølelse. Skoleverket har imidlertid en utfordring med å gi barn undervisning i og på samisk, og antallet som har fått slik undervisning har sunket mye de siste årene. Også samiske språk- og kultursentre sliter med å få økonomisk støtte i flere kommuner. Det trengs en bevisst satsing på å utdanne flere samiske lærere og førskolelærere. Tempoet i arbeidet med å utvikle og oppdatere læremateriell på samisk må settes opp. Skolen må bidra mer til å øke norske barns kjennskap til samisk kultur og språk.

Sametinget

Sametinget er et demokratisk valgt organ for den samiske befolkningen, og regjeringens fremste premissleverandør i samiske spørsmål. Samarbeidsformene og dialogen mellom Sametinget og regjeringen må fungere godt.

Sametinget har i 20 år spilt en sentral rolle både i det samiske miljøet og overfor befolkningen generelt. Det er viktig at spørsmålet om Sametingets rolle evalueres for å sikre dynamiske prosesser og legitimitet for den samiske befolkningens selvbestemmelse i de spørsmålene Sametinget har som mandat. Et viktig spørsmål er tilpasning av antallet rein til beitegrunnet. Her synes ikke

1 reindriftsloven å fungere effektivt nok. Denne typen spørsmål må løses i dialog
2 med Sametinget.

3
4 I årene som kommer ligger det an til arealkonflikter mellom reindriften og
5 gruveindustrien og kraftselskaper som gjennom henholdsvis letevirksomhet og
6 utvinning av mineraler og utbygging av vindmølleparker legger beslag på store
7 arealer. Mange utfordringer ligger i skjæringspunktet mellom samiske
8 næringsinteresser, generell næringsutvikling, bruk av naturressurser og
9 arealforvaltning i områder med samisk bosetting.

10
11 Finnmarkseiendommens legitimitet i befolkningen må sikres gjennom at
12 allmennhetens rettigheter til bruk av utmarka sikres også i fremtiden. Sjøsamene
13 og kystfolk ellers må sikres rettigheter til fiske, og kystfiskerne må prioriteres
14 foran havfiskeflåten i de kystnære områdene.

15
16 Urfolksdimensjonen i prosessene i nordområdene krever samarbeid på flere plan,
17 både innad i det samiske samfunnet og utad overfor andre urfolk, med den
18 øvrige befolkning i nordområdene, nasjonalstat og næringsliv. KrF mener at
19 Sametinget må involvere hele det samiske samfunnet i prosessene rundt
20 nordområdene.

21
22 KrF er opptatt av at personer som tilhører de nasjonale minoritetene skal kunne
23 delta i samfunnslivet på lik linje med andre og samtidig ha anledning til å utvikle
24 sin egen identitet, sitt eget språk og sin egen kultur.

25 26 **Jødene**

27 Antisemittismen har økt i Norge. Det er uakseptabelt at jødiske barn opplever
28 trakassering, hets og mobbing i skolen. Det er helt nødvendig å styrke kampen
29 mot antisemittismen slik at jødene i Norge åpent kan leve som norske jøder. KrF
30 mener at skoleturer til konsentrasjonsleirer fra andre verdenskrig gir viktig
31 kunnskap om folkemord og utryddelse av befolkningsgrupper. Holocaustsenteret
32 og andre institusjoner som arbeider for å spre bevissthet om folkemord og
33 motvirke antisemittisme og rasisme, bør gis offentlig driftsstøtte. En sterkere
34 markering av den internasjonale holocaustdagen 27. januar, kan være et godt
35 virkemiddel for å holde oppe bevissthet og holdninger knyttet til antisemittisme
36 og jødehat.

37 38 **Rom og romani**

39 Romani og romfolk har helt opp i nyere tid fått svært dårlig behandling av det
40 norske storsamfunnet. Overgrep og feil som er begått, må rettes opp. Tater- og
41 sigøynerkulturen har tilført og tilfører et viktig mangfoldperspektiv til samfunnsliv
42 og kultur, og må verdsettes for dette og for sin egenart. Mange romfolk i Norge
43 sliter med analfabetisme og fattigdom. Det er viktig å styrke arbeidet for å bidra
44 til sosial fremgang for denne minoriteten.

45 46 **Skogfinnene**

47 Skogfinnene og kvenene er finskættede nasjonale minoriteter som har
48 århundrelang historie i deler av Norge. Deres språklige og kulturelle røtter skal
49 verdsettes, og storsamfunnet må stille midler til rådighet for dette.

Kvenene

Det er et ønske fra alle minoritetsspråk å få hevet språkstatusen fra nivå 2 til nivå 3 (samme nivå som samiske språk). KrF ønsker å støtte en slik utvikling når det kan dokumenteres at grunnlaget er til stede. Dette grunnlaget synes å være til stede for kvensk språk i dag.

KrF vil

- sikre samisk kultur, språk, næringsutvikling og samfunnsliv.
- sikre samiske interesser i verneområder som berører samisk bosetting.
- styrke samenes internasjonale arbeid for utvikling og demokratisering.
- gi støtte til videreutvikling av et felles nordisk ressurscenter for samisk språk.
- gi Sametinget rammer som gjør det mulig å utvikle en selvstendig politikk på de ansvarsområdene der Stortinget har delegert myndighet til Sametinget.
- sikre åpne prosesser som involverer Sametinget på et tidlig stadium i saker som berører den samiske befolkningen.
- at det, som en del av Kunnskapsløftet, blir utarbeidet nye læreplaner for opplæring i og på samisk, og at samisk kultur får sin rettmessige plass i kulturskolen.
- at samiske læremidler i grunnskolen skal være tilgjengelig og oppdatert etter de til enhver tid gjeldende læreplaner.
- ha samisk deltakelse i internasjonale prosesser for best mulig å møte nye og skiftende utfordringer som angår samiske områder.
- gi statlig støtte til opprettelse av kommunale sjøsamiske språksentre.
- øke den statlige støtten til Kvensk institutt slik at de kan slutføre normeringsarbeidet for et kvensk språk. Når dette er fullført, vil KrF heve kvensk til språknivå 3.
- utarbeide handlingsplaner for heving av de øvrige minoritetsspråkene fra språknivå 2 til språknivå 3.
- opprette et statlig fond som kan gi støtte til lavterskeltilbud for å styrke de nasjonale minoritetenes språk og kultur, inkludert media og IKT.
- arbeide for å styrke vernet mot etnisk diskriminering.
- styrke kampen mot antisemittisme og jødehat.
- følge opp skogfinnenes stilling som minoritetsgruppe. Kulturen må dokumenteres og materiellet gjøres tilgjengelig.
- verdsette og stimulere romanifolkets og romfolkets historie og kultur i Norge.
- at det skal stilles tilstrekkelige midler til rådighet for utvikling av kvenske lærebøker.

Nordområdepolitikk

Nordområdene er svært viktige i et ressurs- og miljøperspektiv. Ny aktivitet i nordområdene må basere seg på forskning, kunnskap og prinsippet om bærekraftig utvikling. Med disse forutsetningene ser KrF store muligheter for ny aktivitet og næringsutvikling i nord.

Nordområdene er i fokus både på grunn av sine naturressurser og sin strategiske beliggenhet. Området er ikke presist definert, men omfatter i hovedsak Nord-Norge med Svalbard, Nord-Sverige, Nord-Finland og Nordvest-Russland med tilstøtende havområder. Norges satsing i nord står derfor i en geopolitisk sammenheng, der særlig forholdet til Russland og EU har stor betydning. Norge må også i økende grad forholde seg til andre lands interesser i nord.

Nasjonal og internasjonal oppmerksomhet er rettet mot Arktis og nordområdene. Rike fiskeforekomster, store energiressurser og mineralressurser er hovedårsakene til dette. Endret klima skaper store globale utfordringer, men åpner for nye ferdselsleder mellom øst og vest ved at havene i nord er i ferd med å få isfrie traseer.

Det internasjonale fokuset på nordområdene omfattes av hele det sirkumpolare Arktis. Når vi i Norge fokuserer på nordområdene, mener vi i hovedsak våre egne nærområder av det store området som går rundt klodens arktiske område. Her har Norge store interesser. En hovedinteresse vil være å fastlegge nasjonalstatens grenser og suverenitetsområder. Delelinjen mellom Norge og Russland i Barentshavet har funnet sin løsning. Gråsonen og 200-milssonen rundt Svalbard må få sin avklaring. Dette representerer problemstillinger som traktats- og forhandlingsmessig er utfordrende. Det stiller også Norge overfor betydelige utfordringer knyttet til tilstedeværelse, overvåking og suverenitetshevdelse.

Sårbare områder

Nordområdene er sårbare og må forvaltes ut fra prinsippet om bærekraftig utvikling. Norge må ha en ledende rolle og være et foregangsland med hensyn til forvaltning av fornybare ressurser. Det samme gjelder innenfor teknologi og miljøhensyn knyttet til petroleumsutvinning til havs og gruvedrift på land. Vi må også stille krav og være fremtidsrettet når det gjelder miljø og sikkerhet, blant annet med tanke på en stadig økende skipstrafikk.

Samarbeid

Samarbeid på tvers av stater, mellom folk, byer, regioner, bedrifter, organisasjoner og mellom mennesker er selve grunnlaget for en positiv utvikling av nordområdene. Vi har gode tradisjoner for samarbeid på Nordkalotten. Samarbeidet med Nordvest-Russland blir viktigere og viktigere, og må omfatte et bredt spekter av temaer: Kultur, forvaltning, næring, felles arbeidsmarked og kompetanseutvikling er selvsagte samarbeidsområder. Demokratisering og menneskerettigheter er også problemstillinger som må være viktige i vårt samarbeid med Russland.

1 Utbygging av infrastruktur er en nøkkel for utvikling, og dette gjelder både
2 havner og havneanlegg, veier, jernbane, strømnett, bredbånd og mobilnett.

3 4 **KrF vil**

- 5 • forsterke vår utenrikspolitiske linje som sikrer norsk suverenitetshevdelse
6 over andre viktige havområder som for eksempel 200-milssonen rundt
7 Svalbard.
- 8 • at Norge legger til rette for og deltar i en verdiskaping av de
9 naturressurser som finnes i nordområdene både i hav og på land innenfor
10 en bærekraftig ramme.
- 11 • intensivere innsatsen i forskning på klima og miljø.
- 12 • videreutvikle Norges gode forhold til Russland og legge til rette for et bredt
13 samarbeid både innenfor næringsutvikling og folk til folk-samarbeid.
- 14 • at Norge deltar aktivt i Barentssamarbeidet og Arktisk Råd.
- 15 • at Forsvarets tilstedeværelse og suverenitetshevdelse styrkes i nord.
- 16 • at det utarbeides en plan for videreutvikling av infrastruktur i
17 nordområdesammenheng.
- 18 • at Norge arbeider på bred front for å bekjempe ulovlig fiske og annen
19 miljøkriminalitet.
- 20 • arbeide for å sikre en bærekraftig forvaltning av ressursene i
21 Barentshavet.
- 22 • at Norge må bli verdensledende i sjøsikkerhet, redningskapasitet,
23 miljøovervåking og oljevernberedskap. Det opprettes et eget senter i
24 samarbeid med næringslivet for å utvikle bedre overvåknings- og
25 oljevernutstyr.
- 26 • at det må stilles krav til nullutslipp av olje og kjemikalier i havet.

30 **Nordområdepolitikk: Nord-Norge**

31
32 En forsterket nasjonal politikk overfor nordområdene må også innebære økt
33 fokus på den nordlige landsdelen. Skal Norge lykkes med sin nordområdepolitikk,
34 må nasjonen også lykkes med å forsterke bosettingen i nord. Det er få ting som
35 styrker nasjonalstatens interesser i nordområdene som en sterk og kompetent
36 befolkning som utøver økt verdiskaping og forsterket bærekraftig forvaltning. KrF
37 vil forsterke denne delen av nordområdepolitikken. Det å sikre
38 urfolksperspektivet og deres livsgrunnlag må være sentralt.

39
40 KrF ønsker at det skal settes krav om og legges til rette for større ringvirkninger
41 på land knyttet til utvinning og verdiskaping av både fiske-, petroleums- og
42 mineralressurser i Nord-Norge. Landsdelen har utfordringer i å skape nye
43 attraktive kompetansearbeidsplasser, særlig til unge mennesker som ofte har få
44 alternativer til å flytte. De nordnorske utdannings- og kompetansemiljøene må
45 brukes aktivt og bygges opp til å delta i nordområdesatsingen hvor kompetanse
46 er et hovedpunkt. Det må utvikles konkrete programmer under Norsk
47 Forskningsråd for dette.

KrF vil

- at forholdet mellom fremtidig petroleumsutvinning, fiskeriressurser og miljøhensyn finner sine løsninger og avklaringer gjennom helhetlige og rullerte forvaltningsplaner.
- at det i tilknytning til konsesjoner og utvinningstillatelser stilles konkrete krav til oljeselskapene om aktiv deltakelse i å bygge kompetanse og trekke landsdelens bedrifter og næringer aktivt med i både utbyggings- og driftsfasen.
- at det i tilknytning til petroleumsaktiviteter må bygges mer enn rørledningsender og offshoreløsninger. Det må legges opp til at statlige myndighetsorganisasjoner, selskapenes organisasjoner og driftsadministrasjoner legges til landsdelen.
- styrke den generelle infrastrukturen i nordområdene.
- legge til rette for at Finnmark og Kirkenes skal bli en viktig nasjonal og internasjonal inngangsport til Russland.
- styrke flykommunikasjonene fra sentrale steder i Nord-Norge og østover til Kirkenes og Murmansk.
- styrke nordområdene som transportkorridor mellom øst og vest.
- styrke urfolkperspektivet gjennom blant annet å styrke samiske institusjoners kapasitet og kompetanse.

Innvandring

Vi lever i en verden der stadig flere mennesker flytter på seg på tvers landegrenser. Mange nordmenn forlater Norge for å bo i andre land, og enda flere ønsker å komme fra andre land til Norge for å bo her. KrF mener det er en grunnleggende verdi at folk skal kunne bevege på seg så fritt som mulig. Likevel er det nødvendig å regulere innvandringen for å ivareta behovet for en god integrering av de som kommer og unngå de sosiale utfordringene altfor åpne grenser vil medføre.

Ingen som flykter fra forfølgelse i sine hjemland skal sendes hjem. For å beskytte asylinstituttet, er det viktig at kun de som har gyldig grunn til å søke om asyl får innvilget sine søknader. Det er særlig viktig at kriminelle ikke får anledning til å misbruke asylinstituttet, men raskt sendes ut av landet.

Det er avgjørende at norske utlendingsmyndigheter har en forståelse for hva religiøs tro og overbevisning betyr for enkeltmennesker. Alle har rett til å aktivt utøve sin religion uten å bli forfulgt. For KrF er det et grunnleggende trosfrihetsprinsipp at ingen skal sendes tilbake med det utgangspunkt at man ikke risikerer forfølgelse hvis man holder sin religiøse tro skjult i hjemlandet.

Differensiert behandling

Selv om halvparten av asylsøkerne til Norge får innvilget asyl eller opphold i Norge, behandles de i dag på samme måte som de som vil få avslag i den perioden søknaden behandles. KrF mener det kort tid etter at asylsøknaden er inngitt, må skje en differensiering mellom søkere som basert på søknaden og opplysningene som foreligger, sannsynligvis vil få innvilget søknaden, og de som sannsynligvis vil få avslag. For asylsøkere som sannsynligvis vil få opphold, bør den midlertidige statusen gi rett på arbeidstillatelse og norskundervisning allerede mens søknaden behandles. Den midlertidige statusen kan endres underveis hvis det kommer frem nye opplysninger. Denne differensieringen må ikke svekke retten til individuell behandling av sakene.

KrF vil etablere et eget velkomstmottak for alle nyankomne asylsøkere de første dagene mens asylsøknaden registreres og asylintervjuet gjennomføres. I tilknytning til velkomstmottaket skal uavhengige asyldommere ta stilling til asylsøkerens midlertidige status etter en behandling som ivaretar den enkeltes rettssikkerhet. Personer som åpenbart ikke har beskyttelsesbehov skal uttransporteres straks.

Behandlingstid

Lang behandlingstid har ført til at mange asylsøkere bor lenge i Norge før de får endelig avslag. KrF vil øke ressursene til behandling og forenkle systemet slik at prosessen for søknadsbehandlingen i UDI i gjennomsnitt ikke overstiger to måneder, og at eventuell klagebehandling i UNE i gjennomsnitt ikke skal ta mer enn seks måneder. Søkere som har fått endelig avslag, skal umiddelbart sendes ut av landet.

Kvoteflyktninger

Flyktninger som kommer seg helt til Norge er ofte de mest ressurssterke som har råd til å benytte seg av menneskesmuglere. KrF vil øke antallet kvoteflyktninger for å hjelpe dem som ikke har slike muligheter, og utrede muligheten for å åpne for at flyktninger i spesielle tilfeller skal kunne søke om asyl fra norske ambassader.

Arbeidsinnvandring

De fleste innvandrere til Norge kommer på grunn av arbeid eller gjennom familiegjengenforening. Norge har behov for arbeidskraft, og KrF vil gi økte muligheter til å søke om arbeids- og oppholdstillatelse for innvandrere fra land utenfor EØS.

Inntektskravet

De siste årene har det blitt innført økte krav til inntekt for personer med opphold som søker om gjenforening med ektefelle i Norge. Kravene har i en del tilfeller slått svært uheldig ut, og KrF vil derfor gjennomgå systemet med sikte på forenklinger. Retten til å leve sammen som familie skal ikke forbeholdes høytlønte. Tvangsekteskap og rene henteekteskap må imidlertid bekjempes.

KrF vil

- gi opphold til personer som har vært i Norge i mer enn tre år på grunn av sen behandlingstid og som selv har samarbeidet om saken.
- sørge for at barn ikke straffes for foreldres brudd på utlendingsloven. Barn som har oppnådd sterk tilknytning til Norge gjennom flere års botid, må få innvilget opphold.
- at barn som har lovlig opphold i Norge, sin rett til å være sammen med sine foreldre skal tillegges vekt når disse søker om oppholdstillatelse.
- sørge for at barn av personer uten lovlig opphold og enslige mindreårige asylsøkere får oppfylt alle sine rettigheter slik vi finner dem i FNs barnekonvensjon, og gi barnevernet ansvaret for at dette skjer.
- arbeide for at alle enslige, mindreårige asylsøkere skal få kompetente hjelpeverger, både under asylsøkerprosessen, eventuell klagebehandling, og bosetting i kommunene.
- sørge for at asylsøknader basert på tro eller seksuell legning skal vurderes med utgangspunkt i at søker ikke kan forventes å holde dette skjult i hjemlandet.
- gi arbeidstillatelse og utvidede rettigheter i søknadsperioden til asylsøkere som sannsynligvis vil få opphold i Norge.
- la innvandrere som har skaffet seg jobb i Norge få anledning til å søke om arbeidstillatelse og eventuelt «bytte kø» fra behandling av søknad om asyl.
- at arbeidsinnvandrere som kommer til Norge med et konkret tilbud om jobb, må få forenklet prosessen med å få lovlig og godkjent arbeid gjennom at det i alle regioner bør være et servicesenter for utenlandske arbeidstakere som kan bistå med blant annet arbeidstillatelser.
- sørge for at personer uten lovlig opphold som blir dømt for alvorlig kriminalitet, blir holdt fengslet, eller i forvaring, inntil uttransportering.
- gi alle asylsøkere en psykiatrisk vurdering og tilbud om behandling ved alvorlige psykiske problemer.

- ta imot 2 000 overføringsflyktninger årlig.
- at Norge skal bidra til utviklingen av et internasjonalt regelverk for mennesker som er på flukt på grunn av klimaendringer.
- la ektefeller og barn av personer med lovlig opphold i Norge få søke om familiegjennforening fra Norge, og ikke tvinge dem til å reise hjem for å søke.
- at retten til familiegjennforening ikke skal gjelde når ektefellene er søskenbarn.
- at personer som dømmes for vold mot ektefelle som er kommet til Norge ved familiegjennforening, skal miste retten til familiegjennforening med eventuell ny ektefelle.

Noen viktige begreper

Asyl: Fristed for personer som er flyktninger i flyktningkonvensjonens forstand. De som får innvilget asyl i Norge, får arbeids- eller oppholdstillatelse som danner grunnlag for bosettingstillatelse.

Asylsøker: Person som ber myndighetene om beskyttelse og anerkjennelse som flyktning. Personen kalles asylsøker inntil søknaden er avgjort.

Flyktning: I alminnelig norsk språk brukes betegnelsen om personer på flukt av forskjellige årsaker, for eksempel krig, uroligheter, menneskerettighetsovergrep eller miljøkatastrofer. I fagterminologi betyr det en person som har fått asyl i Norge og som fyller kriteriene i flyktningkonvensjonen.

Innvandrere: Innvandrerbegrepet er avgrenset til å gjelde utenlandskfødte personer med to utenlandskfødte foreldre. Barn av innvandrere, født i Norge, faller utenfor denne definisjonen. De er imidlertid en undergruppe av kategorien personer med innvandrerbakgrunn.

Opphold på humanitært grunnlag: Samlebegrep på flere typer tillatelse til å oppholde seg i Norge, som gis etter en individuell vurdering til personer som ikke fyller kravene for å få asyl. Opphold på humanitært grunnlag gis til personer som har behov for internasjonal beskyttelse eller når sterke menneskelige hensyn taler for at de bør få bli i landet.

Overføringsflyktning: Begrepet brukes i utlendingsloven om flyktninger som får komme til Norge gjennom et organisert uttak, vanligvis i samarbeid med FNs høykommissær for flyktninger (UNHCR). Stortinget, etter forslag fra regjeringen, fastsetter en treårig kvote for hvor mange overføringsflyktninger som kan tas imot i Norge.

Kilde: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet

Integrering og inkludering

Mangfoldet innvandrere bringer med seg er en berikelse for Norge. KrF mener et overordnet mål for integreringspolitikken må være at innvandrere som kommer til Norge for å bli her, opplever seg respektert og som en del av fellesskapet med de plikter og rettigheter som andre innbyggere i Norge har.

Det er viktig at alle som ønsker å bo her slutter opp om noen grunnleggende felles verdier. For KrF er det viktig at alle, både innfødte og innvandrede nordmenn, respekterer menneskerettighetene og deler synet på viktigheten av demokrati, solidaritet, likestilling og toleranse. Ingen skal utsettes for rasisme eller diskriminering på grunn av etnisitet, kultur eller religion.

Integreringspolitikken må sørge for at alle innvandrere og deres barn lærer seg å beherske norsk, som er nøkkelen inn i det norske samfunnet. Det må legges til rette for at alle første- og andregenerasjons nordmenn i størst mulig grad deltar på alle samfunnsarenaer – det være seg innenfor arbeid, utdanning, kultur, politikk, idrett eller frivillig arbeid.

Introduksjonsjobb

Integreringspolitikken må ha fokus på å sysselsette og ikke bare bosette. KrF vil opprette en ny ordning kalt introduksjonsjobb. Bedrifter og frivillige organisasjoner kan med denne ordningen gi arbeid til innvandrere i inntil to år med lønnstilskudd fra staten. Samtidig forplikter bedriften eller organisasjonen seg til å bistå med språkopplæring i forbindelse med arbeidet. Dette vil være en utvidelse av introduksjonsprogrammets ordning med praksis på arbeidsplass.

Systemet må ikke passivisere

Norsk kunnskap er viktig for å få jobb, men jobben er også en viktig arena for å lære seg norsk. Det er viktig at nyankomne innvandrere snarest mulig får tilbud om arbeid eller arbeidstrening. Det er også viktig at sosiale støtteordninger utformes på en måte som gjør det lønnsomt for nyankomne raskest mulig å få seg en jobb. I dag er stønadssystemet slik at det i en del tilfeller ikke lønner seg for innvandrerfamilier å jobbe, og virker dermed passiviserende. Blant annet virker ordningen med bortfall av dagpenger dersom man har et visst antall arbeidstimer i uka på den måten. Dette bør i stedet knyttes til inntektsbeløp. Mennesker med innvandrerbakgrunn får ofte ikke jobber de egentlig er kvalifisert for i Norge, og må jobbe seg gradvis opp på nytt, ofte via lavlønnet arbeid. Veien inn i arbeidslivet må ikke hemmes av et regelverk som ikke ser den enkeltes situasjon.

Prioritert politikkområde

Det er nødvendig med en gjennomgang av hele utlendingsforvaltningen. Innvandringspolitikken og integreringen må i sterkere grad sees i sammenheng og prioriteres.

KrF vil

- sørge for at alle asylsøkere som det etter asylintervjuet er grunn til å tro at sannsynligvis vil få innvilget asyl, får tilbud om norskkurs umiddelbart, og at deres barn får tilbud om barnehageplass og skole.
- at alle som får opphold i Norge skal få en «velkomstpakke» med viktig informasjon slik at de unngår unødvendige utfordringer og blir ønsket velkommen på en god måte.
- tilrettelegge for at nyankomne flyktninger får tilbud om en flyktningguide som kan hjelpe til med tilpasning til det norske samfunnet.
- sørge for raskere og bedre ordninger for godkjenning av utdanning og realkompetanse fra andre land, og tilrettelagte kurs og eksamener for å oppnå slik godkjenning om det er nødvendig.
- gi arbeidsgivere som ansetter nyankomne flyktninger og gir norskopplæring fritak for arbeidsgiveravgift.
- innføre en ordning med introduksjonsjobb med tidsbegrenset lønnstilskudd.
- innføre støtteordninger for norskopplæring på arbeidsplasser.
- tilby gratis barnepass eller kjernetid i barnehage i kombinasjon med norskkurs, der bruken ikke fører til tap av kontantstøtte.
- gi alle innvandrere fra land utenfor EØS som får opphold i Norge, rett og plikt til å delta i introduksjonsprogrammet, og styrke programmets opplæring i grunnleggende verdier i det norske samfunnet.
- sikre at skolen reagerer på og følger opp all form for rasisme, antisemittisme og mobbing på bakgrunn av religion, kjønn eller seksuell legning.
- sikre alle reell tros- og religionsfrihet (*se også kapittelet «Religion, livssyn og trosfrihet»*).
- sikre retten til å uttrykke tro gjennom bruk av religiøse symboler, smykker eller plagg i det offentlige rom. Det må finnes unntak for politiets uniformer. På arbeidsplasser og skoler bør det imidlertid ikke være en lovfestet rett å få bruke plagg som skjuler identiteten. Man må kunne finne lokale løsninger dersom plagg ikke er til hinder for læring, deltakelse eller å løse arbeidsoppgaver.
- at offentlig sektor bør gå foran og ha forsøksordninger med bruk av ID-nummer istedenfor navn i søknadsprosesser, for å øke sannsynligheten for at kvalifiserte innvandrere blir innkalt til intervju.
- støtte kulturtilbud og andre frivillige møteplasser som legger til rette for at folk med ulike kulturer og religioner møtes og blir kjent.
- øke støtteordningene til integreringstiltak i regi av frivillige lag og organisasjoner.
- intensivere kampen mot tvangsekteskap og sørge for at alle barn med innvandrerbakgrunn får informasjon om hvordan de kan få hjelp både i Norge og på norske utenriksstasjoner dersom de frykter å bli utsatt for dette.
- fortsette arbeidet mot kjønnslemlestelse og skadelige tradisjonelle praksiser gjennom tett oppfølging av familier med bakgrunn fra land der dette er vanlig.
- styrke statlige støtteordninger for bosetting og integrering av flyktninger, og om nødvendig, pålegge kommunene å ta imot flyktninger til bosetting.
- tilstrebe at nyankomne innvandrere fordeles jevnt i landet og vurdere økonomiske insentiver for å motivere dem til å bli i distriktskommuner.

- 1 • stille krav om grunnleggende kunnskaper i norsk for å få norsk
- 2 statsborgerskap.
- 3 • gjøre statsborgerskapsseremonien obligatorisk.
- 4 • øremerke ekstra ressurser til skoler med høy andel elever med
- 5 innvandrerforeldre for å sikre integrering og tilstrekkelig oppfølging av
- 6 både minoritets- og majoritetselevne.
- 7 • at det skal være tilgang til opplæringsmateriell i begge målformer for
- 8 flyktninger og innvandrere som skal lære norsk språk og kultur.

9

10

Demokrati og samfunnsstyring

Det beste for et samfunn er at tjenester og avgjørelser gis og tas nærmest mulig innbyggerne. Dette gir nærhet og best mulighet til å gi riktige tjenester. Politiske beslutninger bør tas på lavest mulig hensiktsmessig nivå. Når oppgavene ikke kan løses der, løftes de opp til et høyere nivå. Det offentlige er leverandør av viktige velferdstjenester. Dette krever en god samhandling mellom etater og nivåer og forutsigbar økonomisk finansiering.

Det tar tid å bygge opp demokratiske ordninger og institusjoner. En viktig forutsetning for at demokratiet skal fungere, er ytringsfriheten og at innbyggerne er opplyst og satt i stand til å delta aktivt i den offentlige debatten. Likestilling mellom kjønnene er en forutsetning for et fungerende demokrati.

Åpenhet

Alle former for korrupsjon må avsløres og motarbeides. Åpenhet og offentlighet i forvaltningen for å motvirke maktmisbruk og kameraderi er viktig. Ytringsfriheten må vernes og den offentlige samtale stimuleres blant annet gjennom at mediene gis gode rammevilkår. Reformen og større endringer i samfunnslivet må utredes slik at man er klar over konsekvensene før beslutning blir tatt.

Partiene

Et velfungerende demokrati er avhengig av at politiske partier har økonomi og handlingsrom til å utvikle politikk og arbeidsmåter. For å motvirke uheldige bindinger mellom private, bedrifter, fagorganisasjoner og de politiske partiene, mener KrF at statens støtte til de politiske partiene bør styrkes.

Valg

De politiske partiene spiller også en vesentlig rolle i skolering, motivering og nominasjon av kandidater til folkevalgt verv. Velgerne innflytelse sikres både gjennom retten til å engasjere seg i politiske partier og gjennom mulighet for å endre på valglistene. KrF mener personvalg, muligheten til å kumulere frem kandidater, også må innføres ved stortingsvalg.

Grunnloven

I denne perioden skal Stortinget forholde seg til en rekke grunnlovsforslag. KrF mener gjennomgangen av Grunnloven var nødvendig, men nærmer seg alle forslag til grunnlovsendringer med varsomhet. Terskelen for å endre Grunnloven skal være høy, og Grunnloven bør ikke omtale detaljerte politiske løsninger. For å unngå unødvendige mistolkninger, bør Grunnloven foreligge i opprinnelige språkdrakt og bare i en målform.

Lokal handlefrihet

Kommunene og fylkeskommunene er viktige samarbeidspartnere og tilretteleggere for næringsliv og samfunnsutvikling. De må ha verktøy og ressurser til å kunne utføre det ansvaret og plikter dette medfører. Norge er et langstrakt land med mange ulike kommuner med ulike utfordringer.

1 Inntektssystemet for kommunene må ta høyde for denne ulikheten, og må sikre
2 forutsigbarhet, bomuligheter og gode velferdstjenester i alle kommuner.
3 Et velfungerende lokaldemokrati er viktig for et samfunn bygd nedenfra, og KrF
4 vil arbeide for at staten i hovedsak styrer gjennom rammer slik at kommunenes
5 handlefrihet øker og lokaldemokratiet styrkes.

6 7 **Samsvar mellom økonomi og oppgaver**

8 KrF mener det må være samsvar mellom kommunenes pålagte oppgaver og
9 kommunenes økonomi. Store statlig pålagte reformer som overføres til
10 kommunene må være fullfinansiert. Kommunen bør ikke settes til å bryte statlig
11 gitte løfter til innbyggerne. Statens krav til kommunenes rapporteringssystem
12 må forenkles. Unødvendig byråkrati må reduseres, og fellesmidlene må i større
13 grad benyttes til aktiv tjenesteyting.

14
15 Dialogen mellom regjeringen og KS må videreutvikles, og det må arbeides for å
16 gjøre konsultasjonsordningen mer forpliktende.

17 18 **Innovasjon i offentlig sektor**

19 Kommuner og fylkeskommuner, som leverandører av offentlige tjenester, må
20 stimuleres til innovasjon og gis frihet til å finne bedre løsninger. Kommunene er i
21 dag i for stor grad bundet til standardløsninger, som må svares for gjennom
22 tilsyn og rapporteringer. Dette medfører ofte en frykt for å igangsette innovasjon
23 og nyskaping fordi man kan få problemer med et statlig tilsyn. Dette hemmer
24 utviklingen av forbedrede løsninger, og rammer dermed også mottakerne av
25 velferdstjenestene. KrF vil derfor gi kommunene større frihet.

26 27 **Interkommunalt samarbeid**

28 Mange steder er det etablert velfungerende interkommunale samarbeidsløsninger
29 på en rekke tjenesteområder. På flere områder kan interkommunalt samarbeid
30 medføre både bedre tjenester, mer robuste og interessante fagmiljøer og mer
31 effektiv ressursbruk. God demokratisk styring må sikres også der man velger
32 interkommunalt samarbeid.

33
34 Dette har imidlertid også ført til demokratiske utfordringer ved at viktigste
35 beslutninger ikke blir tatt i bredt sammensatte politiske fora. Dette taler for at
36 flere kommuner med fordel kunne slå seg sammen.

37 38 **Kommunestruktur**

39 Flere kommuner kan ha nytte av å slå seg sammen. Slike prosesser må primært
40 stimuleres ut fra gode lokale samarbeidsløsninger med fokus på lokaldemokrati,
41 gode tjenester til innbyggerne og velfungerende enheter. Mange velferds- og
42 tjenesteoppgaver har blitt svært spesialiserte og en rekke kommuner har
43 utfordringer med å rekruttere og beholde robuste fagmiljøer. Også for å ivareta
44 balansen mellom lokaldemokrati og stat, kan det være nødvendig å etablere
45 større og mer robuste kommuner.

1 **Alternativ 1:** Frivillighet må legges til grunn for
2 kommunesammenslåinger. Tilskuddene til
3 kommunene må utformes slik at ingen kommuner vil
4 tape økonomisk på å slå seg sammen.

5
6 **Alternativ 2:** Stortinget bør påskynde sammenslåing
7 av flere kommuner der det er åpenbare fordeler ved
8 slik sammenslåing. Det er en stor fordel med størst
9 mulig grad av enighet fra det lokale nivå.

Første høringsrunde ga svært varierende tilbakemeldinger på dette. Komiteen mener saken bør prøves på landsmøtet og legger fortsatt frem to alternativer.

10
11 For kommuner med stor geografisk utstrekning og
12 spredt bosetting eller perifer beliggenhet kan det være lite å hente på
13 sammenslåing med andre. Også slike kommuner med store smådriftsulempen må
14 sikres økonomisk grunnlag for å gi befolkningen likeverdig tjenestetilbud.

15 **Barn og unge**

16 Norske elever scorer høyt på demokratiforståelse. Det er viktig at barn og unge
17 lærer opp i demokrati og har medbestemmelsesrett over egen skolehverdag.
18 Derfor ønsker KrF at elevrådsarbeid får plass i skolens ramme, og at det legges
19 til rette for mulighet for deltakelse i organisasjon og politisk arbeid i kombinasjon
20 med skolen. Det bør også stimuleres til ungdomsråd, ungdommers
21 kommunestyre og ungdommers fylkesting med ressurser og reell innflytelse.
22 Barn og unge må få opplæring og trening i demokrati frem til de oppnår
23 stemmerettsalder. Det er logisk at myndighets- og stemmerettsalder følger
24 hverandre.

25 **Eldreråd**

26
27 Eldrerådene må få handlingsrom til å spille en aktiv rolle og medvirke til eldre
28 menneskers samfunnsdeltakelse og anspore til å få eldres kompetanse og
29 engasjement ut i samfunnet.

30 **Funksjonshemmedes råd og brukerrepresentant**

31 Lokale råd for funksjonshemmede er viktig for å sikre at samfunnet tilrettelegges
32 for deltakelse for alle mennesker. Likeså vil brukerrepresentasjoner i forskjellige
33 utvalg og råd bidra til større medvirkning og økt demokrati.

34 **Slagkraftige folkevalgt styrte regioner**

35 En del oppgaver er mest hensiktsmessig å legge til regionalt nivå. KrF ønsker
36 større og mer slagkraftige regioner enn dagens fylkeskommuner. Det regionale
37 nivået må styres av et direkte folkevalgt organ for å sikre reelt demokrati.
38 Større regioner enn dagens fylkeskommuner vil åpne for at flere oppgaver kan
39 løses regionalt. Det forutsetter at Stortinget og departementene gir fra seg makt
40 til regionforsamlingene.

41 I Norge er de geografiske forholdene slik at regionene vil måtte bli av ulik
42 størrelse. Regionnivået må være direkte folkevalgt styrt for å sikre reelt
43 demokrati. Den regionale statsforvaltningen må ha ansvar for kontroll- og
44 tilsynsoppgaver og rettleiding. Utøvende styring og politiske skjønnsmessige
45 vurderinger må overføres til det folkevalgte regionale nivået. Det fremtidige
46 regionnivået må få hovedansvaret for helhetlig regional utvikling. En vellykket

1 distrikts- og regionalpolitikk forutsetter at det tas utgangspunkt i egne regionale
2 forutsetninger og behov. Statlig politikk må samordnes på regionalt nivå.
3 Regionalisering av statlig virksomhet bør i størst mulig grad samsvare med de
4 folkevalgt styrte regionene.

5
6 Sentrale oppgaver for det regionale nivå vil være videregående opplæring,
7 regional høyere utdanning og forskning, innovasjon og næringsutvikling,
8 samferdsel, kultur, oppgaver innen helse, miljø og landbruk, samt
9 sektoroverskridende og kommuneoverskridende planlegging. Flere av
10 virkemidlene som i dag forvaltes av staten må overføres til regionene. Transport-
11 og infrastrukturtiltak, personrettede og næringsrettede virkemidler må sees mer
12 i sammenheng. Regional politisk styring av spesialisthelsetjenesten er en naturlig
13 del av sterke og effektive regioner. Dette er alle oppgaver som krever politiske
14 prioriteringer, som bør sees i sammenheng og som er for omfattende til at den
15 enkelte kommune kan ivareta ansvaret. Et politisk styrt regionnivå vil dermed
16 være et nødvendig redskap for å legge makt og beslutninger nærmest mulig dem
17 det gjelder. Ulike styringssystemer innenfor en modell med større regioner må
18 utredes.

19 20 **KrF vil**

- 21 • sikre et velfungerende og grunnlovsfestet lokaldemokrati.
- 22 • intensivere innsatsen mot korrupsjon i det norske samfunnet.
- 23 • beholde felles myndighets- og stemmerettsalder på 18 år.
- 24 • styrke kommunenes økonomiske handlingsrom, slik at de kan gi
25 innbyggerne et godt tjenestetilbud.
- 26 • arbeide med å avvikle og forenkle lover, forskrifter og
27 rapporteringssystemer.
- 28 • at statlige reformer og pålegg må følges opp med tilstrekkelige frie midler.
- 29 • at konsultasjonsordningen mellom staten og KS (kommunesektorens
30 interesse- og arbeidsgiverorganisasjon) skal videreføres og gjøres mer
31 forpliktende.
- 32 • stimulere til større samhandling mellom sektorer og nivåer.
- 33 • fortsette overføring av oppgaver, makt og myndighet fra staten til
34 regionalt og kommunalt nivå der dette er hensiktsmessig.
- 35 • erstatte dagens fylkeskommuner med større regioner og at disse skal
36 være direkte folkevalgt styrt.
- 37 • samordne statlig regional politikk på regionalt nivå gjennom de nye
38 regionene og arbeide for rasjonell og god styring der makt og beslutninger
39 tas på lavest mulig hensiktsmessige nivå. Folkevalgte regioner vil gi
40 grunnlag for å overføre en rekke statlige beslutningsområder til
41 regionnivået.
- 42 • utrede en ny styringsmodell for regionene.
- 43 • at den statlige regioninndelingen på sikt må samsvare med den folkevalgte
44 for å sikre best mulig samhandling.
- 45 • sikre bedre folkevalgt styring av sykehusene.
- 46 • **Alternativ A:** stimulere til kommunesammenslåinger ut fra
47 frivillighetsprinsippet der dette er hensiktsmessig.
- 48 • **Alternativ B:** ha en gjennomgang av kommunestrukturen med sikte på
49 sammenslåing av kommuner der dette er hensiktsmessig.

Finanspolitikk

Finanspolitikken skal bidra til en stabil økonomisk utvikling og høy sysselsetting. En ansvarlig forvaltning av petroleumsformuen er en nødvendig forutsetning for å nå dette målet. Både vår egen og kommende generasjoner har samme rett til inntektene fra utvinningen av olje og gass. Petroleumsformuen må brukes slik at den er med på å sikre gode velferdstjenester også for kommende generasjoner. Pengepolitikken må innrettes mot å sikre en prisstigning om lag på linje med de landene Norge handler med.

En ansvarlig finanspolitikk og en stabil økonomisk utvikling er avgjørende for folk og arbeidsplasser rundt om i landet. Høye og ustabile renter gjør det mindre attraktivt å investere i ny virksomhet. En for sterk kronekurs gjør norske varer dyrere og svekker konkurranseevnen til norske eksportbedrifter. For å bidra til gode rammebetingelser for norske bedrifter og størst mulig trygghet for norske arbeidsplasser, er det viktig med en ansvarlig og nøktern offentlig pengebruk der vi evner å prioritere midlene vi har til rådighet på en klok måte. KrF ønsker derfor å holde på handlingsregelen for oljeinntektene.

Avkastningen på investeringene i Statens pensjonsfond utland kan ikke finansiere et godt offentlig velferdstilbud på varig basis. Det er det bare befolkningen selv som kan gjøre, gjennom arbeid, verdiskaping og rettferdig fordeling. I beregninger av Norges nasjonalformue er verdien av arbeidskraften om lag tolv ganger den samlede verdien av den oljen og gassen som ennå ikke er utvunnet og de finansinvesteringene som er gjort gjennom Statens pensjonsfond utland. Langsiktige fremskrivninger tyder på at kommende generasjoner står overfor skatteøkninger tilsvarende 7-8 prosent av BNP bare for å finansiere det nivået på velferdstjenestene som vi har i dag, hvis man forutsetter uendret arbeidsdeltakelse i de ulike aldersgruppene.

En større del av statsbudsjettet bør brukes til målrettede investeringer i infrastruktur som jernbane og vei og til oppbygging av humankapitalen gjennom økt satsing på utdanning, forskning og utvikling. En måte å gjøre dette på kan være gjennom å opprette egne fond innenfor samferdsel og forskning, der avkastningen fra disse fondene øremerkes til investeringer i den aktuelle sektoren. Det vil også kunne være hensiktsmessig å få en tydeligere fordeling av hva som er investeringer og hva som er drift på statsbudsjettet.

I dag er beregninger av økonomisk vekst i hovedsak den eneste metoden som benyttes for å måle utviklingen i det norske samfunnet. Når folk har nådd et visst nivå på kjøpekraft og tilgang til velferdstjenester, er det ikke gitt at fortsatt økonomisk vekst nødvendigvis øker livskvaliteten. KrF vil være en pådriver for å videreutvikle verktøy for måling av samfunnsutviklingen også på andre områder enn den rent materielle utviklingen. KrF vil at sosial kapital og frivillighet blir mål for samfunnsutviklingen på linje med økonomisk vekst og bærekraft.

Statens pensjonsfond utland (SPU)

Statens pensjonsfond utland («Oljefondet») er et av verdens største investeringsfond. Fondet må forvaltes ut fra etiske retningslinjer og med mål om lav risiko og høy avkastning. KrF mener målet om stor avkastning ikke må gå på bekostning av målet om at fondet ikke skal bidra til brudd på menneskerettighetene eller store miljødeleggelser. Etikkrådet for Statens pensjonsfond utland må få tilført flere ressurser slik at de kan kontrollere større deler av investeringene, og eierskapet i selskaper verden over må brukes aktivt for å påvirke selskapene positivt.

Det er nødvendig med en bred gjennomgang av forvaltningen av de etiske retningslinjene i SPU, for å kunne identifisere nødvendige tiltak for at etikkforvaltningen skal kunne holde tritt med veksten i fondet.

Finansdepartementet og Norges Bank bør fortsatt benytte seg av både uttrekk og aktivt eierskap i etikkarbeidet, men kan med noen grep gjøre forvaltningen bedre og mer effektiv.

Det er viktig at Norges Bank og NBIM praktiserer stor grad av åpenhet om fondets strategier, resultater og forvaltning. Det er avgjørende å sikre god forankring for å oppnå tilslutning om måten vår felles formue spares og forvaltes på. I tillegg til dagens retningslinjer for investeringer i selskaper, bør det lages retningslinjer som skal gjelde fondets investeringer i statsobligasjoner. Slike investeringer må være ansvarlige og ikke hindre utvikling.

I flere år har det blitt vurdert å opprette et eget fond eller investeringsprogram for investeringer i fremvoksende og mindre utviklede markeder, noe som er i tråd med anbefalingene til Utviklingsutvalget og Norfund. KrF ønsker fortgang i denne prosessen, og ønsker å opprette et investeringsprogram innen Statens pensjonsfond utland, med samme krav til forvaltningen som andre investeringer i SPU, men med formål å investere i bærekraftige bedrifter og prosjekter i fattige land og fremvoksende markeder. Programmet bør ha en samlet investeringsramme på minst 20 milliarder kroner, og på sikt 1 prosent av SPU. Investeringer gjennom dette programmet skal ikke regnes inn som en del av bistandsprosenten.

For å bidra til å redusere klimautslippene, bør det også etableres et investeringsfond med formål om å investere i bedrifter og prosjekter innenfor energi- og miljøsektoren, med spesiell vekt på nyskapende og miljøvennlig energiteknologi.

KrF vil

- videreføre handlingsregelen for budsjettpolitikken, med nødvendig fleksibilitet til å vurdere oljepengebruken ut fra konjunktursituasjonen.
- ha en særskilt vurdering i de årlige budsjettdokumentene om hvordan prioriteringen av investeringsmidler og driftsmidler i budsjettforslaget bidrar til samfunnets langsiktige verdiskaping.
- ha sosial kapital og frivillighet som mål for samfunnsutviklingen på linje med økonomisk vekst og miljømessig bærekraft.
- øke fokuset i budsjettdokumentene på utviklingen av relevante målestokker for «nasjonal livskvalitet», og de faktorer som forskningen forteller er avgjørende for denne utviklingen.

- 1 • sikre rammebetingelser som muliggjør et desentralisert bank- og
- 2 finansvesen i hele landet.
- 3 • at det skal settes av betydelig mer ressurser til den etiske forvaltningen av
- 4 Statens pensjonsfond utland, spesielt Etikkrådet.
- 5 • innføre etiske retningslinjer også for investeringer i statsobligasjoner.
- 6 • opprette et investeringsprogram innen Statens pensjonsfond utland med
- 7 formål å investere i bærekraftige bedrifter og prosjekter i fattige land og
- 8 lavinntektsland, med en målsetting om samlet investeringsramme
- 9 minimum 20 milliarder kroner, og på sikt minst 1 prosent av hele
- 10 pensjonsfondet.
- 11 • opprette et investeringsfond innen Statens pensjonsfond utland med
- 12 formål å investere i bedrifter og prosjekter innenfor energi- og
- 13 miljøsektoren, med spesiell vekt på nyskapende og miljøvennlig
- 14 energiteknologi.
- 15 • gjennomføre en gradvis reduksjon i statlige eierandeler i bedrifter med
- 16 forretningsmessig avkastning som hovedmål, der eierandelen er større
- 17 enn nødvendig for å sikre de spesifiserte målene for det statlige
- 18 eierskapet.
- 19

Handlingsregelen

Stortinget sluttet seg våren 2001 til følgende retningslinjer for budsjettpolitikken:

- Petroleumsinntektene fases gradvis inn i økonomien, om lag i takt med utviklingen i forventet realavkastning av Statens pensjonsfond utland (tidl. kalt petroleumsfondet)
- Det legges vekt på å jevne ut svingninger i økonomien for å sikre god kapasitetsutnyttelse og lav arbeidsledighet.

Siden det kun er forventet avkastning som skal brukes, innebærer handlingsregelen at fondskapitalen ikke tappes over tid. Det legges dermed til rette for en bærekraftig forvaltning av petroleumsformuen, slik at den også kommer fremtidige generasjoner til gode. Den sparingen som handlingsregelen innebærer på statens hånd, er imidlertid ikke tilstrekkelig til å dekke den kraftige veksten i utgifter til pensjoner, helse og omsorg som følger av at befolkningen eldes.

I statsbudsjettet for 2013 legges det opp til å bruke 123 milliarder kroner av oljeinntektene, målt ved det strukturelle, oljekorrigerte underskuddet. Til sammenligning anslås samlede utgifter i 2013 over statsbudsjettet utenom petroleumsvirksomheten til 1 037 milliarder. Det betyr at om lag hver åttende utgiftskrone over offentlige budsjetter er en «oljekrone».

Kilde: Finansdepartementet, Nasjonalbudsjettet 2013.

Skatter og avgifter

Skatter og avgifter har først og fremst til hensikt å finansiere velferdsgoder for hele befolkningen. Skattepolitikken kan imidlertid også brukes til å oppnå mer rettferdighet gjennom omfordeling fra de som har mest til de som har mindre, og til å redusere forbruk som er miljøskadelig eller av andre grunner mindre ønskelig. For KrF er det et overordnet mål for skattepolitikken at mest mulig av skatten utformes på en måte som har positive effekter i form av omfordeling og ønsket endring av forbruksmønstre, og at skattene har minst mulig negative effekter på effektiviteten i økonomien og muligheten til å opprettholde og skape nye arbeidsplasser i hele landet.

KrF vil ha en ny grønn skattereform som reduserer skatten på arbeid og erstatter inntektstapet med økt skatt på miljøskadelig forbruk. Det vil være bra både for utviklingen av fremtidsrettet næringsliv og for ivaretagelse av miljøet. Avgiftene på bilparken må legges om til å skattlegge bruk fremfor eie av bil, og det må gjøres mer lønnsomt å velge miljøvennlige biler og miljøvennlig drivstoff. Utslippene fra flytrafikk er nå omtrent like store som utslippene fra personbiler. KrF vil øke CO₂-avgiftene på flyreiser og heller gjøre det billigere å velge tog og buss der det finnes alternativer.

Av helsemessige grunner og av hensynet til miljøet bør vi stimulere til at nordmenn spiser mer frukt og grønt og mindre kjøtt. KrF vil derfor fjerne momsen på frukt og grønnsaker. Den generelle matmomsen bør være den samme i butikk som på restaurant.

Skattesystemet bør være enklest mulig. Særfradrag for enkeltgrupper bør i størst mulig grad erstattes med behovsprøvde tilskudd. Fradrag bør imidlertid kunne brukes til å stimulere til sparing gjennom BSU, og til støtte til frivillige organisasjoner gjennom økt gavefradrag.

KrF vil

- øke andelen grønne skatter og bruke de økte inntektene til å redusere skatten på arbeid.
- bedre næringslivets muligheter til skattefradrag for satsing på forskning og utvikling (SkatteFUNN-ordningen).
- fjerne årsavgiften ved eie av bil og erstatte dette med tilsvarende økte avgifter på drivstoff.
- redusere moms og andre avgifter på kjøp av biler med nullutslipp av CO₂, og øke engangsavgiften på biler med høye utslipp.
- utrede en ny ordning med sikte på å fjerne dokumentavgiften ved kjøp av bolig finansiert ved innføring av en lav skatteprosent på verdiøkning ved salg av egen bolig.
- fjerne formuesskatten på arbeidende kapital.
- innføre fritak for arveavgift ved generasjonsskifte i familieeide bedrifter der bedriften drives videre av neste generasjon (se faktaboks).
- fjerne arbeidsgiveravgiften for lærlinger.

- at skattlegging og pensjonsopptjening for ektepar og samboere med barn under seks år skal baseres på samlet inntekt delt på to (ektefelledelt beskatning).
- gi frivillige organisasjoner fullstendig fritak for moms, til erstatning for dagens system med delvis dekning av momsutgifter.
- øke grensen for skattefritak ved gaver til frivillige organisasjoner og trossamfunn til 50 000 kr.
- fjerne momsen på frukt og grønnsaker.
- erstatte avgifter knyttet til sjokolade og sukker med en generell sukkeravgift.
- opprettholde et høyt avgiftsnivå på alkohol og tobakk.
- øke CO₂-avgiften på flyreiser.
- innføre aktivitetsskatt på overskudd og lønn i finansnæringen, for å kompensere for dagens moms-fritak for finansielle tjenester og sikre likere beskatning av ulike næringer.
- øke kommunenes muligheter til å innføre og selv tilpasse eiendomsskatt og annen lokal beskatning.
- fjerne maksimalverdien for beregning av eiendomsskatt for kraftverk.
- gi flere lavinntektsland tollfritak.
- øke skattefradraget ved sparing gjennom BSU fra 20 % til 40 % og grensen for sparing totalt til 200 000.
- øke grensen for tollfrihet ved privat import fra 200 til 1 000 kr.
- frita nedlastbare bøker, lydbøker og musikk fra moms.
- sørge for at Tollvesenet får tilstrekkelige ressurser til å utføre sine oppgaver knyttet til grensekontroll på en god måte.

Formuesskatt på arbeidende kapital

KrF ønsker å fjerne formuesskatt på arbeidende kapital, som kan defineres som kapital i bruk i aktiv næringsvirksomhet. Dette er blant annet driftsmidler, utstyr, varebeholdninger, nødvendig kontantbeholdning og så videre. Med vår modell vil det fortsatt være formuesskatt på bankinnskudd og eiendom, men ikke på for eksempel trucker, traktorer og trålere som sikrer arbeidsplasser. Sverige hadde fritak for arbeidende kapital mellom 1991 og 2007.

KrFs arveavgiftsmodell for familiebedrifter

Mange familieeide bedrifter sliter veldig ved generasjonsskifte på grunn av at store verdier i bedrifter gir høy arveavgift. KrFs arveavgiftsmodell for familiebedrifter vil løse dette.

Vi foreslår: Ved generasjonsskifte i familieeide bedrifter beregnes arveavgiften, men betalingen utsettes automatisk i ti år. Hvis neste generasjon velger å drive bedriften videre, bortfaller en tiendedel av arveavgiften hvert år. Hvis bedriften drives videre i ti år eller mer, bortfaller dermed arveavgiften helt.

Utenrikspolitikk

De kristendemokratiske verdiene og prinsippene forplikter KrF til et sterkt internasjonalt engasjement. Norsk utenrikspolitikk skal ivareta både utviklingslands interesser, interesser som kan anses som globale fellesgoder, og norske egeninteresser.

Vårt menneskesyn forplikter oss til å føre en utenrikspolitikk som bidrar til å oppfylle alle menneskers rettigheter som de har krav på i kraft av sitt menneskeverd. Prinsippet om solidaritet basert på nestekjærlighetstanken gjør at vi vil ta et særlig ansvar for å bidra. Forvalteransvarets prinsipper om rettferdighet og generasjonsansvar gjør at vi er nødt til å bidra til å løse de felles globale utfordringene som hele verden står ovenfor. Det forplikter oss også til å ivareta legitime egeninteresser knyttet til sikkerhet, handel og økonomisk utvikling.

Selv om skillene ikke alltid er like klare, mener KrF det er viktig å være klare på når politikken vi fører har som hovedmål å ivareta egeninteresser og når den er en del av Norges ansvar for globale fellesinteresser, og ikke fremstille slik politikk som del av utviklingspolitikken. Vi deler derfor utenrikskapittelet opp etter (1) politikk for utvikling og menneskerettigheter, (2) politikk for å møte globale fellesutfordringer, og (3) politikk for å ivareta norske egeninteresser og sikkerhet.

Utvikling og menneskerettigheter

Menneskeverdet er grunnlaget for tanken om at alle mennesker har en rekke grunnleggende rettigheter i kraft av å være menneske. Verdenssamfunnet har gjennom internasjonale konvensjoner slått fast at alle mennesker har sivile, politiske, sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter. I solidaritet med våre medmennesker må vi bidra til at disse rettighetene blir ivaretatt også utenfor våre egne grenser.

Fattigdom er den viktigste trusselen mot menneskerettighetene. KrF mener at alle deler av norsk politikk må bidra samstemt til å bekjempe fattigdom og til å oppfylle menneskerettighetene internasjonalt. Bistand kan gi effektive bidrag, men har liten betydning dersom politikken vi fører på andre områder virker i motsatt retning. KrF vil derfor jevnlig gå gjennom alle politikkområder med betydning for utvikling internasjonalt og sørge for at all norsk politikk medvirker til utvikling og ivaretagelse av menneskerettighetene. Der norske egeninteresser skulle stå i motstrid til dette målet, må disse interessene vike.

Norsk utviklingspolitikk skal være rettighetsbasert. Kampen mot fattigdom må alltid føres sammen med kampen for demokrati og respekten for sivile og politiske rettigheter. Det er det enkelte lands myndigheter som har hovedansvaret for å ivareta innbyggernes rettigheter. Målet for utviklingspolitikken må være å bidra til at disse kan oppfylle sine forpliktelser. Norge må selv gå foran som et godt eksempel ved selv å respektere og følge opp konvensjonene vedtatt i FN.

FNs barnekonvensjon er ratifisert av nesten alle verdens land og er et særlig nyttig instrument i en rettighetsbasert utviklingspolitikk. Den slår fast at alle barn har rett til mat, utdanning, helsehjelp, beskyttelse og til å uttrykke sin mening. Ivaretagelsen av disse rettighetene legger grunnlaget for at nye generasjoner selv kan forandre sine samfunn, bryte ut av onde sirkler av fattigdom og skape gode sirkler av utvikling. KrF ønsker derfor en helhetlig satsning på arbeid for å sikre barns rettigheter.

KrF vil

- sørge for at en ekstern gjennomgang av alle norsk politikks konsekvenser for utviklingslandene og ivaretagelse av menneskerettighetene internasjonalt jevnlig skal legges frem for behandling av Stortinget.
- at alle forslag fra regjeringen til Stortinget med mulige konsekvenser for utviklingsland må inneholde en nærmere vurdering av disse konsekvensene.
- ratifisere tilleggsprotokollen til Barnekonvensjonen som gir en internasjonal klagerett ved brudd på disse rettighetene.
- legge frem en ny strategi for hvordan Norge systematisk kan arbeide for å styrke barns rettigheter internasjonalt gjennom FN og i samarbeid med enkeltland.

Vårt ansvar for å bidra

KrF vil advare mot å kaste seg på stadig nye moteretninger som hevder å ha funnet løsningen på fattige lands problemer. Eierskapet må være lokalt. KrF mener imidlertid at Norge og andre rike land har et ansvar for å skape gode rammevilkår og aktivt bistå med å oppfylle følgende tre forutsetninger for at fattige land kan skape sin egen utvikling:

- Næringsutvikling og økonomisk vekst
- Myndigheter som har evne og mulighet til å omfordele og levere tjenester som ivaretar alle innbyggernes rettigheter
- En befolkning som er i stand til å holde myndighetene ansvarlige

Næringsutvikling i fattige land

Økt handel er den viktigste måten å skape økonomisk utvikling i fattige land. Det er derfor grunnleggende at de fattigste landene integreres bedre i verdensøkonomien. Utviklingslands varer stenges i dag systematisk ute fra markedene i rike land gjennom tollmurer, kvoter og subsidier. Samtidig nektes utviklingsland å beskytte sine egne markeder, og de utsettes for dumping av subsidierte varer fra rike land. KrF mener Norge må ta en lederrolle i arbeidet med å få på plass en ny handelsavtale i Verdens Handelsorganisasjon (WTO) som sikrer rettferdige handelsvilkår, i tråd med anbefalinger fra FN og FAO¹⁴. KrF mener det vil være mulig å oppnå en avtale som ivaretar u-lands interesser, samtidig som vi kan opprettholde et bærekraftig landbruk i Norge. I påvente av en ny avtale i WTO bør Norge gå foran gjennom å gi flere fattige land tollfritak, og stimulere til at import av landbruksvarer fra EU erstattes med import fra fattige land. All dumping av norske landbruksvarer i utlandet må stanses. KrF vil

¹⁴ FAO, Food and Agriculture organization of the United Nations

1 øke bistanden til arbeid med å muliggjøre eksport fra fattige til rike land (aid for
2 trade).

3
4 Norske myndigheter må legge til rette for at flere norske selskaper skal investere
5 i fattige land. Norfund har allerede vist gode resultater av slike investeringer.
6 Statens Pensjonsfond – Utland (Oljefondet) har muligheten til både å sikre god
7 avkastning og å bidra til utvikling gjennom å investere i utviklingsland. Alle
8 investeringer må underlegges strenge etiske retningslinjer som sikrer at disse
9 ikke bidrar til brudd på menneskerettighetene eller miljøødeleggelser. Staten må
10 bruke sin eiermakt for å sørge for at slike retningslinjer også gjelder for norske
11 selskaper der staten sitter med eierandeler. Norske myndigheter må sammen
12 med næringslivets organisasjoner utrede muligheten for å innføre standarder om
13 utbetaling av lønn det er mulig å leve av til arbeidere hos underleverandører i
14 Sør.

15
16 Store deler av verdens fattigste lever av landbruk. Bistand til mer effektiv
17 landbruksdrift kan bidra både til økonomisk vekst gjennom handel og til direkte å
18 ivareta retten til mat for både selvbergingsbønder og øvrig befolkning.
19 Matbehovet i verden øker og produksjonsøkningen må komme i Sør.
20 Klimaendringer forsterker behovet for å modernisere landbruket for å redusere
21 risikoen for matmangel og sult.

22
23 Bistand til bedre infrastruktur, ansvarlig naturforvaltning og fornybar energi er
24 viktige nøkler til bærekraftig økonomisk vekst. KrF er positive til «Energi+»-
25 initiativet som søker å bidra til energitilgang for alle samtidig som CO2-utslipp
26 reduseres. Å stimulere til at private midler bidrar til økte investeringer i denne
27 sektoren er positivt.

28 29 **KrF vil**

- 30 • arbeide for en avtale i WTO som gir utviklingsland tilgang til rike lands
31 markeder, samtidig som disse gis mulighet til å beskytte sine markeder
32 dersom de mener de har behov for det.
- 33 • gi flere lavinntektsland tollfritak.
- 34 • sette av minst 20 milliarder av Statens Pensjonsfond Utland til
35 investeringer i fattige land. På sikt bør minst én prosent av fondet settes
36 av til dette (per 2012 utgjør dette cirka 38 milliarder). Dette skal ikke
37 regnes som bistand, og komme i tillegg til det fastsatte bistandsmålet.
- 38 • innføre forpliktende etiske retningslinjer for alle norske investeringer i
39 aksjer og obligasjoner i utlandet, og underlegge statsobligasjoner
40 retningslinjer for ansvarlig utlån.
- 41 • stille krav om at norske bedrifter offentliggjør sine leverandørlistor, slik at
42 forbrukerne kan holde dem ansvarlige for hvordan de følger opp sitt
43 samfunnsansvar.
- 44 • øke bistanden til utvikling av bærekraftig og konkurransedyktig
45 landbruksproduksjon samt klimatilpasning av landbruk i utviklingsland.

46 47 48 **Styrke myndighetenes evne til å ivareta menneskerettighetene**

49 For å bekjempe fattigdom og oppfylle menneskerettighetene, må de økte
50 ressursene som følge av økonomisk vekst også fordeles på en rettferdig måte.
51

1
2 Den første forutsetningen for at dette skal være mulig er at myndighetene er i
3 stand til å sikre seg skatteinntekter. Enorme summer flyttes i dag ut av u-land
4 for å unngå beskatning. En viktig kilde til dette er at multinasjonale selskaper
5 oppgir lave inntekter i land med høye skatter og flytter inntektene til
6 skatteparadiser. KrF vil innføre krav om land-for-land-rapportering som forplikter
7 selskaper til å oppgi nødvendig informasjon for å avgjøre hvor mye skatt som
8 skal betales i hvert enkelt land. Norge bør arbeide for tilsvarende krav
9 internasjonalt og ta initiativ til å få på plass en internasjonal konvensjon for
10 åpenhet som hindrer skadelig bruk av skatteparadiser.

11
12 KrF vil styrke og videreutvikle «Skatt for utvikling»-programmet som hjelper
13 samarbeidsland med å bygge opp mer effektive skattesystemer, og «Olje for
14 utvikling»-programmet som gir teknisk hjelp til å utnytte og sikre eierskap til
15 inntektene fra oljeutvinning. KrF vil også innføre et «Fisk for utvikling»-program
16 som på tilsvarende måte kan bistå utviklingsland med å sikre bærekraftige
17 inntekter fra fiskeriforvaltningen.

18
19 Norsk bistand må ha som et hovedmål å bidra til at myndighetene i
20 utviklingsland kan bygge opp en effektiv administrasjon og gode tjenester som
21 ivaretar befolkningens menneskerettigheter. KrF mener det er særlig viktig å
22 støtte arbeidet med å bygge ut utdanningssystemer slik at alle barns rett til
23 utdanning kan ivaretas. Utdanning er grunnlaget for både økonomisk vekst, mer
24 kompetente myndigheter og mer velfungerende demokrati. Retten til utdanning
25 er derfor jobb nummer én.

26
27 Retten til helsetilbud legger på tilsvarende måte grunnlaget for videre utvikling.
28 KrF vil at norsk bistand skal bidra aktivt til å hjelpe lokale myndigheter med å
29 bygge velfungerende helsevesen. Vi vil legge særlig vekt på å bekjempe
30 småbarnsdødelighet og mødredødelighet. KrF vil videreføre satsingen på
31 vaksineprogrammer og sikre at denne satsningen bidrar til å bygge helhetlige
32 helsesystemer. Satsning på helse må også inkludere vekt på forebyggende
33 arbeid med ernæring og sikring av retten til rent vann, samt utdanning av
34 helsearbeidere.

35
36 Mange frivillige organisasjoner har gode erfaringer fra arbeid med å styrke
37 myndighetenes evne til å ivareta grunnleggende tjenester gjennom en
38 kombinasjon av kapasitetsbygging og påvirkningsarbeid, og KrF vil øke støtten til
39 denne typen prosjekter. Norge må bruke merknader fra FNs komiteer for
40 overvåkning av menneskerettighetskonvensjonene aktivt i dialog med
41 samarbeidsland, og tilby teknisk hjelp for å bygge opp offentlig kapasitet og
42 lovverk for å følge opp disse.

43
44 KrF vil fortsette det pågående arbeidet med gjeldsrevisjon av utviklingslands
45 gjeld og jobbe for bedre ordninger for konflikthåndtering knyttet til
46 lånefinansiering og retningslinjer for ansvarlig lånegiving og låneopptak.
47 Internasjonale finansinstitusjoner må ikke stille unødvendig strenge krav som
48 hindrer utviklingsland i å investere i viktige områder som helse og utdanning.

49
50 Globale klimaendringene, miljødeleggelser og økt befolkningstetthet har gjort
51 mange områder mer sårbare for naturkatastrofer. KrF mener Norge i større grad

1 må bidra til å styrke lokale myndigheters evne til å forebygge og håndtere
2 naturkatastrofer. Barn er særlig sårbare i slike situasjoner, men kan også bidra
3 effektivt i å spre kunnskap. Det er derfor særlig viktig at de læres opp i
4 katastrofehandtering.

6 **KrF vil**

- 7 • prioritere bistand til å bygge opp lokale myndigheters utdannings- og
8 helsesystemer.
- 9 • at Norge skal gi mer teknisk bistand til utviklingsland for å bygge opp
10 deres evne til å drive inn skatt, bekjempe korrupsjon og bruke
11 skatteinntektene effektivt.
- 12 • at Norge skal ta arbeide for internasjonale reguleringer av
13 skatteparadisene og retningslinjer for mer rettferdig beskatning av
14 internasjonale selskaper.
- 15 • satse mer på å bygge opp lokal kapasitet til å forebygge og håndtere
16 naturkatastrofer.

20 **Sikre åpenhet og demokrati**

21 Demokratiet er den eneste styreformen som kan sikre alle menneskers sivile og
22 politiske rettigheter. Det er også den styreformen som over tid har levert best
23 resultater i arbeidet for å bekjempe fattigdom. KrF vil uansett aldri godta at
24 fremskritt i kampen mot fattigdom brukes som unnskyldning for brudd på
25 demokratiske rettigheter. Arbeid for å sikre åpenhet, ytrings-, organisasjons- og
26 pressefrihet må være en del av all vår utviklingspolitikk.

28 Bistand har til tider gjort at lokale myndigheter i større grad har blitt stilt til
29 ansvar ovenfor donorer enn ovenfor egne innbyggere. Bistanden bør i stedet
30 rettes inn på en slik måte at den bidrar til å bekjempe korrupsjon og styrke
31 innbyggernes muligheter til å holde sine ledere ansvarlige. KrF mener
32 budsjettstøtte må gis med betingelser knyttet til målbar fremgang fra år til år i
33 åpenhet og demokratisk behandling av alle deler av mottakerlands offentlige
34 budsjetter og regnskap. Ved å knyttet betingelsene til tiltak som reell
35 parlamentsbehandling, publisering av statsbudsjettet og presse- og ytringsfrihet,
36 vil man styrke velgernes mulighet til selv å holde lederne ansvarlige.

38 Et sterkt sivilsamfunn er en forutsetning for et levende demokrati. Målrettet
39 bistand til styrking av frivillige organisasjoner i utviklingsland og deres evne til å
40 drive påvirkningsarbeid må derfor være en viktig del av en helhetlig
41 utviklingspolitikk. Dessverre ser vi at en del land de siste årene har snevret inn
42 handlingsrommet for både frivillige organisasjoner og presse. Det er viktig at
43 Norge konsekvent tar opp brudd på organisasjons-, ytrings- og pressefriheten
44 både direkte med landene det gjelder og i internasjonale fora.

46 **KrF vil**

- 47 • stille krav om fremgang i arbeidet for åpenhet, presse-, ytrings- og
48 organisasjonsfrihet i alle land som mottar norsk bistand.
- 49 • samle ansvaret for arbeidet for menneskerettigheter internasjonalt hos én
50 Menneskerettighets- og utviklingsminister.

- øke bistanden til oppbygging av sterkere sivilsamfunn og fri presse i svake demokratier.

Bekjempelse av økte forskjeller og diskriminering

Mange fattige land har opplevd sterk velstandsvekst, men har også ofte opplevd økte forskjeller og at enkelte grupper faller utenom. KrF mener det er viktig at norsk bistand bidrar til bedre fordeling og til å bekjempe diskriminering.

Diskriminering av kvinner og jenter utgjør noen av de mest alvorlige bruddene på menneskerettigheter i store deler av verden. Hensynet til likestilling må derfor ivaretas i all norsk utviklingspolitikk. Det er viktig at jenter sikres de samme mulighetene som gutter fra ung alder. KrF vil prioritere arbeid for å gi jenter tilgang på skolegang, og særlig øke innsatsen for å gi jenter ungdomsskole. Norge må bidra til å bekjempe skadelige tradisjonelle praksiser som kjønnslemlestelse og barneekteskap. Jenter og kvinners seksuelle og reproduktive rettigheter må sikres gjennom tiltak for å sikre trygg graviditet og fødsel, forebygging og behandling av seksuelt overførbare sykdommer, kunnskap om familieplanlegging og tilgang på prevensjon.

Funksjonshemmede er i mange land de siste som får del i velstandsveksten. KrF mener det må stilles krav om at alle bistandsprosjekter har en gjennomtenkt plan for hvordan funksjonshemmede skal inkluderes.

Mennesket er et åndsvesen med åndelige behov. KrF mener derfor det er spesielt viktig å bidra til å sikre alle menneskers rett til trosfrihet. Store grupper blir diskriminert på grunn av sin tro, og konvertering er forbundet med stor fare i svært mange land. Det må være et viktig mål for norsk utenrikspolitikk å bekjempe alle begrensninger av trosfriheten.

Seksuelle minoriteter utsettes for grove menneskerettighetsbrudd i svært mange land. Norge må ta opp behovet for å avkriminalisere homofil praksis og bekjempe vold og diskriminering på grunn av seksuell orientering og kjønnsidentitet.

KrF vil

- sikre at all norsk utviklingspolitikk bidrar til bedre fordeling og til å bekjempe diskriminering.
- inkludere hensynet til likestilling i all norsk utviklingspolitikk og særlig prioritere innsats for å sikre jenters rett til utdanning.
- innarbeide hensynet til funksjonshemmede i norsk bistand.
- løfte viktigheten av trosfrihet på den internasjonale dagsordenen og systematisk ta opp brudd på trosfriheten i direkte kommunikasjon med land der slike menneskerettighetsbrudd forekommer.

Bistand som virkemiddel

Bistand kan være et effektivt virkemiddel for å bidra til bekjempelse av fattigdom og ivaretagelse av menneskerettighetene. Norge har som et rikt land et særlig ansvar for å bidra. Målet om å gi én prosent av brutto nasjonalinntekt i bistand har blitt utvannet gjennom blant annet å inkludere finansiering av bekjempelse av klimaendringer. KrF mener Norge må holde løftet som ble gitt under klimaforhandlingene i Kyoto om at finansiering av klimatiltak skal komme i tillegg til eksisterende løfter om bistand.

KrF vil satse mer på forskning på hvordan bistanden kan gjøres mest mulig effektiv. Effekten av bistanden må evalueres ut fra realistiske målsettinger for hvert enkelt bistandsprosjekt. Norge må være mer offensive med å fase ut bistand som ikke gir resultater. Samtidig må vi innse at utvikling tar lang tid. Urealistiske krav til rapportering kan føre til høye administrative kostnader og gjøre enkel dokumentasjon til et viktigere kriterium for prosjektvalg enn hensynet til langsiktig utvikling.

Effektivitetshensyn tilsier at vi ikke kan gjøre alt, men spesialisering på enkeltområder må ikke føre til at bistanden blir donordrevet. Norsk bistand må være rettet mot mottakernes uttalte behov og svakheter avdekket av FNs komiteer for overvåking av menneskerettighetskonvensjonene. Det er særlig grunn til å være forsiktig med områder der Norge har næringsinteresser, som innenfor olje og energi.

Norge bør begrense antallet land vi samarbeider med direkte, slik at disse landene kan følges opp tettere. Bistanden skal i hovedsak rettes mot de fattigste landene, særlig i Afrika. Vi må imidlertid kunne støtte frivillige organisasjoners arbeid der de har engasjement og kompetanse. Det er særlig viktig å støtte innsats for å bygge opp sivilsamfunnet i land der manglende demokrati gjør stat-til-stat-samarbeid uaktuelt.

Tro og religion preger samfunnene de fleste steder Norge er involvert i bistandssamarbeid, men nevnes sjelden i utviklingsstrategier og planer. KrF mener norsk utviklingspolitikk må baseres på mer kunnskap om religionens rolle, og at det må oppmuntres til økt samarbeid med religiøse aktører. Religiøse aktører har stor påvirkningskraft, på godt og vondt. Gode relasjoner og samarbeid med disse aktørene er viktig for å sikre legitimitet og mer effektiv bistand. Norske trosbaserte organisasjoner er viktige samarbeidspartnere i dette arbeidet.

KrF vil

- øke bistanden rettet mot oppfyllelsen av menneskerettigheter og bekjempelse av fattigdom slik at denne utgjør mer enn 1 % av BNI, uten at finansiering av bekjempelse av klimaendringer og finansiering av flyktningtiltak i Norge regnes med.
- sikre frivillige organisasjoner en fortsatt viktig rolle i forvaltningen av norsk offentlig bistand.

Globale fellesutfordringer

Vi lever i en verden der vi er stadig mer gjensidig avhengige av hverandre, og der grensene mellom solidarisk politikk og politikk basert på egeninteresse er mindre tydelige. Vi står ovenfor en rekke globale fellesutfordringer, men også mange globale fellesgoder. KrFs mener globale utfordringer må løses gjennom globale politiske styringsinstrumenter. Et sentralt mål for norsk utenrikspolitikk er derfor å styrke internasjonale organisasjoner, i første rekke FN.

FN må moderniseres dersom organisasjonen skal kunne spille den rollen den bør ha. Organisasjonsstrukturen må gjennomgå med sikte på forenkling og effektivisering. Sammensetningen av Sikkerhetsrådet er fortsatt preget av den internasjonale maktsituasjonen rett etter andre verdenskrig. Sammensetningen må bli mer representativ, og bruken av vetoretten bør gradvis begrenses, men uten at stormaktenes deltakelse og lojalitet undergraves. Mandatet til sikkerhetsrådet må avspeile trusselbildet og menneskerettighetene bedre enn i dag. Det kan gjøre FN mer relevant og operativt i møte med vår tids sikkerhetsutfordringer. Det sivile samfunnet må integreres sterkere i FN, og i andre globale institusjoner som IMF og Verdensbanken.

KrF vil

- bidra til å styrke globale løsninger og globalt samarbeid gjennom FN og andre multilaterale organisasjoner.
- arbeide for et modernisert, sterkere og mer effektivt FN.

Klima

Globale klimaendringer er vår tids største globale fellesutfordring. Det er internasjonal enighet om at verden må unngå en global oppvarming på mer enn 2 grader, men selv en slik begrenset oppvarming vil ha katastrofale konsekvenser for store deler av kloden. De nasjonale utslippene av klimagasser må reduseres med 80 prosent innen 2050. Det vil i tilfelle innebære at utslippene av klimagasser må reduseres fra dagens nivå på 12 tonn til 2 tonn per innbygger innen 2050.

For å løse klimaproblemene, kreves det at noen viser lederskap. Norge har som et rikt land en unik mulighet til å gå foran, og KrF mener vi må ta denne lederrollen. Vi må være en pådriver internasjonalt for å sørge for at allerede inngåtte forpliktelser holdes, og for at det blir enighet om nye avtaler som sørger for tilstrekkelige utslippskutt. For å kunne ta denne rollen, må imidlertid Norge selv føre en langt mer ambisiøs politikk enn vi gjør i dag. KrF mener Norge innen 2020 må kutte utslippene med 30 prosent sammenlignet med 1990-nivå. *(Nasjonale tiltak for å sørge for dette er beskrevet i kapittelet «Klima, miljø og energi».)*

Det tverrpolitiske klimaforliket i Stortinget satte et mål om karbonnøytralitet senest i 2030. For å klare dette målet, må vi i tillegg til å redusere egne utslipp, også kompensere for resterende utslipp ved klimatiltak i andre land. Regjeringen

1 finansierer i dag slike tiltak over bistandsbudsjettet. Kampen mot klimaendringer
2 er nært knyttet til kampen mot fattigdom, fordi klimaendringene først og fremst
3 vil ramme de fattigste. Å finansiere klimatiltak over bistandsbudsjettet er
4 imidlertid et brudd på forutsetningene fra Kyoto-avtalen som sa at finansieringen
5 av disse skulle komme i tillegg til eksisterende løfter om bistand. KrF vil
6 videreføre tiltakene, men vi vil ikke sende regningen til fattige land gjennom å la
7 disse midlene fortrenge lovet bistand til fattigdomsbekjempelse.

8
9 Utstrakt handel med klimakvoter mellom industriland som har påtatt seg
10 utslippsforpliktelser og utviklingsland som ikke har det, undergraver legitimiteten
11 og effektiviteten i kvotesystemet. Handel med såkalte kvoter under den grønne
12 utviklingsmekanismen bør være et supplement til innenlands klimatiltak i
13 industrilandene, ikke en erstatning.

14
15 For å redusere utslippene tilstrekkelig for å stanse klimaendringene, er vi
16 avhengige av ny teknologi. De nye løsningene vil imidlertid ikke komme av seg
17 selv. KrF vil at Norge skal jobbe internasjonalt for å få på plass avtaler som
18 forplikter rike land til å stille strenge krav til forurensende industri,
19 energiprodusenter og bilindustrien for å gjøre ny miljøteknologi lønnsom.

20 21 **KrF vil**

- 22 • redusere Norges utslipp av klimagasser med 80 prosent innen 2050, og
23 samtidig påta oss å finansiere utslippsreducerende tiltak i utviklingsland.
- 24 • videreføre finansieringen av bevaring av regnskog og andre tiltak i
25 utviklingsland for å hindre globale klimaendringer. Tiltakene må
26 underlegges samme kriterier som bistandsmidler, men skal ikke regnes
27 som del av målet om å gi 1 % av BNI i bistand.
- 28 • være en pådriver for internasjonale avtaler som setter en realistisk tidsfrist
29 for når alle nye biler skal være basert på nullutslippsteknologi.
- 30 • arbeide for en internasjonal skatt på fossilt brensel og avvikling av
31 subsidier til fossilt brensel i land der dette fortsatt gis.
- 32 • støtte etableringen av et rammeverk under FNs klimapanel som gjør det
33 mulig for utviklingslandene å ta i bruk ny klimavennlig teknologi.
- 34 • investere i forskning, utvikling og kommersialisering av fornybare
35 energiløsninger som er tilpasset konteksten i utviklingslandene.
- 36 • videreføre og videreutvikle «Energi+»-initiativet og «Ren Energi»-
37 programmet og sikre at disse balanserer målsetningene om reduserte
38 utslipp og energitilgang for fattige.

39 40 41 42 **Fred og forsoning**

43 Krig og voldelige konflikter er en trussel mot oppfyllelsen av samtlige
44 menneskerettigheter overalt på kloden. Arbeid for fred og forsoning er derfor en
45 grunnleggende fellesutfordring for alle verdens land. I en globalisert verden vil
46 krig og konflikter kunne ha store konsekvenser for oss, selv om de skjer langt
47 borte. Konflikter kan spre seg til nye områder og skape store flyktningstrømmer.
48 Stater og områder uten myndigheter til å ivareta lov og orden gir muligheter for
49 utvikling av terrorisme og organisert kriminalitet.

1 Norge må gjøre det vi kan for å forebygge krig og bidra til å skape fred og
2 forsoning i land i konflikt. Vi må fortsette å bygge opp kapasitet for å tilby oss å
3 ta rollen som fredsmekler eller tilrettelegger for fredsforhandlinger. Norske
4 militære styrker bør jevnlig kunne bidra til FNs fredsbevarende styrker. Vi bør
5 også kunne finansiere bidrag fra andre land og sørge for at disse kvalitetssikres.
6 FNs evne til å forebygge konflikter og til å spille en hovedrolle i fredsprosesser
7 må økes. Norge bør støtte frivillige organisasjoners arbeid med å skape forsoning
8 og forståelse mellom grupper i konflikt, med særlig vekt på å inkludere barn og
9 unge, og gi støtte til re-integrering i samfunnet av tidligere geriljasoldater og
10 barnesoldater. Religionsdialog og involvering av religiøse ledere bør være et
11 sentralt virkemiddel for å oppnå resultater i freds- og forsoningsarbeidet.
12 Våpeneksport holder liv i kriger og voldelige konflikter. KrF vil innføre krav om
13 sluttbrukererklæring fra alle land Norge selger våpen til for å forhindre at disse
14 selges videre til land som er i krig eller står bak alvorlige brudd på
15 menneskerettighetene. Kravene må også gjelde ved salg til NATO-land. Strenge
16 etiske retningslinjer må gjelde for alle norskeide våpenprodusenter.

17
18 Opprettholdelse og styrking av humanitærretten – krigens folkerett – er
19 avgjørende for å begrense menneskelig lidelse som følge av væpnet konflikt. KrF
20 vil arbeide for en sterkere regulering av inhumane våpentyper, og arbeide for et
21 internasjonalt forbud mot bruk av brannvåpen.

22
23 Spredning av atomvåpen er en alvorlig trussel mot internasjonal fred og
24 sikkerhet. KrF mener Norge må spille en aktiv rolle som pådriver i det
25 internasjonale arbeidet mot spredning av atomvåpen og arbeide langsiktig for et
26 forbud mot slike våpen.

27 28 **Midtøsten**

29 Konflikten i Midtøsten mellom israelere og palestinere er en av de store
30 utfordringene i det globale arbeidet for en fredelig verden. Respekt for
31 menneskerettighetene må være grunnlaget for løsningen av også denne
32 konflikten. Alle mennesker i Midtøsten har samme grunnleggende verdi og
33 rettigheter, uavhengig av etnisitet og tro. KrF vil arbeide for at Israel sikres sin
34 rett til å leve i fred innenfor trygge og internasjonalt anerkjente grenser og for at
35 palestinerne skal få oppfylt sin rett til selvstyre på eget territorium. Det
36 internasjonale samfunnets bidrag til å løse konflikten må bygge på en helhetlig
37 forståelse av situasjonen. Terrorisme må bekjempes og kan aldri anerkjennes
38 som virkemiddel. Støtte til terror fra utenforstående krefter må motvirkes.
39 Forslag om handelsboikott og lignende bidrar ikke til å skape grobunn for fred.
40 Norge må være en pådriver både praktisk og økonomisk for at konflikten mellom
41 Israel og palestinerne løses ved dialog og ved at begge parter er villige til å
42 inngå kompromisser. Nabolandene må ta sin del av ansvaret for å løse
43 konflikten, blant annet ved å integrere de palestinske flyktningene på en bedre
44 måte. De arabiske landene må stanse diskrimineringen og undertrykkelsen av
45 ikke-muslimer generelt og konvertitter spesielt og sikre like rettigheter for
46 annerledes troende som bor i disse landene. KrF mener Norge må flytte den
47 norske ambassaden til Jerusalem så snart dette kan la seg gjøre på en måte som
48 ikke er til hinder for fredsprosessen, og dersom israelske myndigheter selv
49 ønsker det.

50 51 **KrF vil**

- arbeide for å styrke Norges kapasitet til å bidra som tilrettelegger for freds- og forsoningsprosesser der partene ønsker norsk medvirkning.
- at Norge skal være en pådriver for kvalitetssikring av FNs fredsbevarende styrker som inkluderer krav til etikkopplæring og nulltoleranse for kjøp av sex.
- innføre sporingsmekanismer på våpen og ammunisjon produsert i Norge og arbeide for felles standarder som sikrer slik merking internasjonalt.
- flytte den norske ambassaden til Jerusalem så snart dette kan la seg gjøre på en måte som ikke er til hinder for fredsprosessen.
- sikre at den norske bistanden til palestinske myndigheter ikke bidrar til korrupsjon eller fremme av hatpropaganda.
- arbeide for en egen FN-resolusjon om barn og unge og fred og sikkerhet.

Økonomisk stabilitet

Finanskrisen og den påfølgende gjeldskrisen har igjen vist hvor avhengige vi er av hverandre i en global økonomi. Norge nyter godt av en åpen verden og en relativt fri handel. Globaliseringen av økonomien har også en stor del av æren for at millioner av mennesker har blitt løftet ut av fattigdom de siste to tiårene. Alle vil tape dersom økonomiske kriser møtes med proteksjonisme. Det er viktig at en ny handelsavtale i WTO sikrer større åpenhet samtidig som fattige utviklingsland gis større fleksibilitet til å beskytte egne markeder dersom de mener de har behov for det.

Det internasjonale pengefondet (IMF) må styrkes slik at det kan gripe raskere inn med større midler for å hindre at finanskriser spres. Samtidig er det viktig at institusjonen demokratiseres og gir fremvoksende økonomier og u-land en sterkere stemme i styringen. Finansinstitusjonene må ikke stille unødvendig strenge krav som hindrer offentlige investeringer i viktige offentlige tjenester som helse og utdanning.

Mangel på åpenhet og innsyn skaper større risiko for ustabilitet i finansmarkedene. KrF vil arbeide for internasjonale reguleringer som skaper mest mulig åpenhet i alle deler av finansverdenen og den internasjonale økonomien. Norge bør fremme en verdensøkonomi mindre preget av spekulasjon og mer basert på realøkonomien og økologisk bærekraft.

Nye finansieringsordninger kan både fremme økonomisk stabilitet og bidra til å finansiere bekjempelsen av fattigdom og klimaendringer. KrF mener Norge må lede an arbeidet internasjonalt for å få på plass slike globale finansieringsordninger.

KrF vil:

- samarbeide med andre land om å innføre en skatt på finansielle tjenester
- arbeide for en internasjonal konvensjon om utveksling av nøkkelinformasjon nødvendig for effektiv skattlegging av flernasjonale selskaper.

Norske interesser og regionalt samarbeid

Norsk utenrikspolitikk skal ivareta norske egeninteresser og norsk sikkerhet. KrF slutter opp om det som har vært hovedlinjene i norsk utenrikspolitikk. KrF vil føre en sikkerhetspolitikk som ivaretar norsk suverenitet og kontroll over eget territorium. Vi ønsker en sterk oppslutning om FN og folkeretten. KrF vil at Norge skal fortsette å samarbeide med likesinnede land og allierte om sikkerhet og økonomisk utvikling gjennom NATO og EØS, og vi vil arbeide for å styrke det nordiske samarbeidet.

Sikkerhetspolitikk

Norges posisjon som et lite land med en sterk nabo gjør at vi i sikkerhetspolitikken er avhengige av å ha et godt forhold til sterkere allierte. NATO er hjørnesteinen i norsk sikkerhets- og forsvarspolitikk. Norge må fremdeles opptre som en pålitelig aktør innenfor NATO-samarbeidet. Vi må bevare et godt forhold til USA og sørge for at amerikanerne tar en aktiv interesse i norsk sikkerhet, men også være villige til å si klart ifra dersom vi er uenige i deres politikk. Vi må samarbeide nært med EU og europeiske allierte, og sørge for at Norges interesser blir ivaretatt i utviklingen av EUs sikkerhetspolitikk. Norge må også videreutvikle det nordiske forsvarspolitiske samarbeidet med Sverige og Finland.

Russlands rolle er i endring, og landets utvikling er av stor betydning for både Norge og de andre nabostatene i Norden. KrF mener Norge må arbeide for å ha et tett og godt samarbeid med Russland. Norge må også kunne ta opp kritikkverdige forhold, spesielt med fokus på menneskerettigheter.

Norge har de siste årene deltatt aktivt i militære operasjoner i Afghanistan under NATO-kommando. Kampen mot Taliban har vært utfordrende. KrF mener Norge må bidra til at uttrekningen av styrker fra Afghanistan skjer på en ansvarlig måte som bidrar til et mest mulig stabilt styre og størst mulig respekt for menneskerettighetene i Afghanistan etter at utenlandske styrker har forlatt landet.

KrF mener Norge bør kunne delta i internasjonale operasjoner som er forankret i FN-pakten. Militære intervensjoner må imidlertid være siste utvei, og må være planlagt på en måte som sikrer at kontrollen hurtigst mulig overlates til lokale myndigheter slik at styrkene kan trekkes ut etter kort tid. Intervensjoner bør ha et klart mandat fra FNs sikkerhetsråd. Unntak fra dette kravet er kun aktuelt dersom det er snakk om forpliktelse til å beskytte for å stanse et folkemord.

KrF vil

- at Norge skal ha et forsvar som er i stand til å sikre norsk suverenitet.
- sikre fortsatt norsk medlemskap i NATO og bevare et godt forhold til våre allierte i forsvarsalliansen.
- at Norge fortsatt skal kunne bidra til internasjonale militære operasjoner som har forankring i folkeretten.

Nordområdene

Norge har store interesser i nordområdene og Arktis, og utviklingen der gir både utfordringer og muligheter. Delelinjeavtalen med Russland var et gjennombrudd når det gjelder å fastlegge grenser og suverenitetsområder og innebar at det viktigste utestående spørsmålet mellom Norge og Russland gjennom flere tiår er løst. Det er viktig at også øvrige spørsmål rundt norsk suverenitet på Svalbard får en avklaring. Uavklarte forhold i nord stiller fortsatt Norge overfor betydelige utfordringer knyttet til tilstedeværelse, overvåking og suverenitetshevdelse. Det er viktig for Norge at nordområdene fortsetter å være et område preget av lavspenning og internasjonalt samarbeid.

KrF vil

- sikre norsk suverenitetshevdelse og god ressurs- og miljøforvaltning i nordområdene og Arktis i tråd med havretten.

Norges forhold til Europa

På bakgrunn av viktige samfunnshensyn, som demokrati, selvråderett, ressursforvaltning og handlefrihet i utenrikspolitikken, mener KrF at de nåværende tilknytningsformer til EU fremdeles tjener landet vårt best. Det vil imidlertid være viktig for Norge å følge aktivt opp nye samarbeidsinitiativ i EU i tråd med norske interesser og prioriteringer.

Et medlemskap vil kunne svekke vår handlefrihet på flere viktige områder. EU prøver nå å utarbeide felles utenriks- og sikkerhetspolitikk og skal i økende grad tale med én stemme. Gjennom EØS-avtalen beholder Norge utenrikspolitisk handlefrihet, noe som er viktig i mange internasjonale prosesser. Det er behov for frittstående land som, uavhengig av stormaktene, kan påta seg særlige oppdrag i fredsmegling og annen tilrettelegging for konfliktløsning.

Dersom stortingsflertallet går inn for å søke om norsk EU-medlemskap, skal det kun holdes folkeavstemning når forhandlingene er avsluttet, og resultatet er kjent. KrF vil respektere folkeflertallets avgjørelse.

Norge har næringspolitiske interesser som krever gode relasjoner til EU. EØS-avtalen utgjør hovedfundamentet for Norges forhold til EU. Gjennom EØS-avtalen sikres Norge adgang til det indre marked uten å miste nasjonal handlefrihet på en del områder som ville omfattes av medlemskap i EU. EØS-avtalen gir oss også tilgang på samarbeid innenfor utdanning og forskning. Gjennom EØS-bidraget gir Norge solidariske bidrag til fattige EU-land. EØS-tilknytningen gjør at Norge i motsetning til EU-medlemmer ikke er underlagt EUs tollunion og felles landbruks- og fiskeripolitikk, noe som er viktig for distriktpolitikken og forvaltningen av jordbruks- og fiskeriressursene. Ved å stå utenfor EU beholder Norge også større utenrikspolitisk handlefrihet. I tillegg til EØS-avtalen har Norge samarbeidsordninger med EU på andre områder av felles interesse - som justispolitikk, utenriks- og sikkerhetspolitikk.

EØS-avtalen innebærer imidlertid også demokratiske utfordringer ved at det tas beslutninger i EU som Norge i liten grad har mulighet til å delta i. KrF mener Norge må utnytte de mulighetene vi har til å delta mer aktivt. Vi må utnytte det

1 handlingsrommet vi har og våge å bruke vår uavhengige stemme.
2 Reservasjonsretten i EØS må kunne benyttes aktivt i særlige viktige spørsmål.

4 **KrF vil**

- 5 • utnytte vårt handlingsrom i EØS-avtalen effektivt og styrke samarbeidet
6 med EU.
- 7 • at Norge ikke skal søke om medlemskap i EU, men beholde dagens
8 tilknytningsformer.
- 9 • respektere flertallet i en eventuell ny folkeavstemning om norsk EU-
10 medlemskap.

14 **Norden og nærområdene**

15 Det politiske, kulturelle og økonomiske fellesskapet mellom de nordiske landene
16 må føres videre, fornyes og styrkes. Nærområdet og forholdet til de baltiske
17 statene har de siste årene i sterkere grad blitt trukket inn i drøftingene i Nordisk
18 Råd, som dermed har blitt et viktig koordineringsforum for nordområdene i
19 Europa. Det er i de nordiske landenes interesse å komme frem til felles
20 standpunkter i spørsmål om nordområdene og Østersjøen.

22 Norge har sterk interesse av å styrke Nordisk Råd og arbeide for at
23 institusjonens status heves. Viktige saker for samarbeidet i Norden er spørsmål
24 som miljø, energi, kontroll med smittsomme sykdommer, internasjonal
25 organisert kriminalitet og handel med mennesker. Nordisk Råd har også en viktig
26 rolle i å styrke det kulturelle samarbeidet og språkslektskapet i Norden.

28 **KrF vil**

- 29 • styrke Nordisk Råd som et koordineringsforum og institusjonens evne til å
30 opptre som utenrikspolitisk aktør.
- 31 • gjennom Nordisk Råd økte støtten til felles nordiske film- og TV-
32 produksjoner og øke muligheten til å se hverandres TV-kanaler for å øke
33 språklig og kulturell forståelse mellom nabolandene.
- 34 • styrke det nordiske samarbeidet om utenriks- og sikkerhetspolitikk.

Forsvarspolitik

Forsvarets formål er å forebygge krig og konflikter, hevde landets suverenitet og bidra til å fremme en fredelig utvikling i verden med respekt for menneskerettighetene.

Forsvaret har en rekke oppgaver i fred, krise og krig, blant annet suverenitetshevdelse og myndighetsutøvelse samt fredsstøttende og stabiliserende operasjoner. Forsvaret har også en viktig rolle med å bistå politiet ved kriser og katastrofer internt i eget land. Denne samhandlingen må videreutvikles og forbedres.

Dimensjonering og forsvarsvilje

Forsvaret har gått fra et mobiliseringsforsvar til et innsatsforsvar med vekt på kvalitet og fleksibilitet. Det er fortsatt store utfordringer som krever omstilling. Det må sikres samsvar mellom operative og støttende elementer og mellom politisk vedtatt struktur og vedtatte budsjetter. Et moderne forsvar krever høyt spesialisert kompetanse og avansert materiell. Forsvaret er avhengig av omfattende rekruttering både til nasjonal og internasjonal tjeneste.

Verneplikten

Verneplikten er et bærende element i rekrutteringen til Forsvaret. Kjernen i verneplikten er at alle tjenestedyktige norske mannlige statsborgere skal stå til disposisjon for nasjonen fra de er 18 til de er 44 år. Verneplikten er sentral for Forsvarets forankring og legitimitet i det norske samfunn og sikrer rekruttering av personer som er skikket til militærtjeneste.

Utviklingen av militærtjenesten er i kontinuerlig endring parallelt med teknologisk utvikling av materiellet. Vi må være åpne for å diskutere fortløpende om organiseringen samsvarer med teknologiutviklingen og morgendagens behov.

KrF ønsker ikke allmenn verneplikt for kvinner. KrF støtter at sesjonen er gjort obligatorisk for kvinner for å sikre at kvinner som ønsker å gjøre militærtjeneste, får relevant informasjon om dette.

Grunnleggende militær trening bør være et minstekrav for alle soldater, og de bør få en utdanning som tilfredsstiller operative krav og utdanningsmål. Forsvaret har for tiden behov for færre soldater enn dem som til enhver tid godkjennes som tjenestedyktige på sesjon. Det er derfor enda viktigere at de som faktisk avtjener verneplikten får gode rammebetingelser både i form av utdanning og økonomisk kompensasjon. Det å bli innkalt til militærtjeneste er en tillitserklæring, gir god skolering og er et viktig samfunnsoppdrag.

Internasjonale operasjoner

Norge bør fortsatt ha kapasitet til å delta i internasjonale militære operasjoner. Internasjonale operasjoner kjennetegnes av stor kompleksitet. Skal militærmakt skape rom for varige politiske løsninger og utvikling, krever dette et samspill av tiltak for å bedre sikkerheten, utvikle styresettet og fremme økonomisk utvikling. Hvor godt militære, sivile og humanitære aktører evner å samvirke og

samarbeide i felt har stor innvirkning på om oppdraget lykkes. Målet må være å finne hensiktsmessige konsepter og rutiner for koordinering og eventuelle samarbeid mellom militære, sivile og humanitære aktører. I denne forbindelse er det viktig at man er tydelig på hvilke roller de ulike har. Det er avgjørende viktig å skille mellom militære og ikke-militære aktører. Det er også nødvendig å skille tydelig mellom sivile aktører som har en viss politisk agenda og rent humanitære bidragsyttere. Det siste er viktig for legitimiteten til de humanitære organisasjonene. *Se også avsnittet «Sikkerhetspolitikk» i kapittelet «Utenrikspolitik».*

For Norge skal alltid freds- og diplomatisporet være det virkemiddelet man primært benytter seg av overfor andre stater og folk. I situasjoner der militærmakt er påkrevet for å bringe situasjonen under kontroll og forhindre folkemord eller andre ekstreme overgrep mot sivilbefolkningen, må imidlertid Norge være villig til å ta sin del av et internasjonalt ansvar. Slike operasjoner skal være forankret i folkeretten.

De soldatene Norge sender ut i internasjonale oppdrag skal være godt trent og rustet for oppgaven både kunnskapsmessig og menneskelig. Etikk og samfunnsforståelse må være en viktig del av deres militære utdannelse.

Soldater som deltar i stridshandlinger balanserer mellom på den ene siden å risikere livet og på den andre siden å bli beskyldt for å ta liv ulovlig. Myndighetene må vise at man forstår hvilke realiteter internasjonale militære operasjoner innebærer ved å innføre lovregler som er tilpasset krigens krav der dette er aktuelt.

Det er et politisk ansvar å stille opp for de soldatene vi som samfunn sender ut i slike vanskelige og tyngende oppdrag. Det gjelder både i form av god og riktig utrustning, menneskelig, psykososial og militærfaglig oppfølging og økonomiske rammebetingelser. Soldatenes familier må ivaretas med gode ordninger og gode informasjonsrutiner.

Veteraner

Soldater med tjeneste i krigsområder har vært utsatt for betydelig psykisk press over lengre tid. De har gjort en betydelig innsats for Norge og internasjonal fred og sikkerhet. Det må vises respekt og anerkjennelse for deres innsats for fellesskapet. Dette bør blant annet markeres ved at soldater som blir arbeidsuføre som følge av slik tjeneste, innvilges krigspensjon. Soldater som tjenestegjør i utenlandsoperasjoner, må sikres god oppfølging for å forebygge og begrense senskader. Forsvaret bør ha et medisinsk oppfølgingsansvar de fem første årene etter avsluttet tjeneste i Forsvaret og senere ved behov.

KrF vil

- at Norge skal ha et forsvar som til enhver tid er sterkt nok til å sikre norsk suverenitet og territorial integritet i samarbeid med NATO.
- ha tilstedeværelse av alle forsvarsgrener og Heimevernet gjennom baser både i Sør-Norge og Nord-Norge.
- at Forsvaret innrettes mot oppgavene nasjonal krisehåndtering, kollektivt forsvar og internasjonale operasjoner.

- gjennomgå lovgivningen med sikte på å legge til rette for at politiet kan få rask og effektiv bistand fra Forsvaret i kriesituasjoner.
- at Norges bidrag til internasjonale militære operasjoner skal ha forankring i folkeretten, helst gjennom mandat fra FNs sikkerhetsråd.
- at Forsvaret skal få en betydelig styrket kapasitet til overvåking og etterretning i tråd med de nye truslene vi står overfor relatert til sikring av våre interesser i nordområdene.
- at allmenn verneplikt opprettholdes, og at de vernepliktige som innkalles til tjeneste får god oppfølging.
- fortsatt samarbeide nært med allierte i NATO og EU og videreutvikle det militærfaglige og forsvarspolitiske samarbeidet med Sverige og Finland.
- sikre at miljørestriksjoner i Forsvarets skytefelt etterleves.
- sikre god oppfølging for veteraner og sikre økonomisk trygghet og velferdstjenester tilpasset den enkelte veterans behov.
- legge til rette for at veteraner skal få felles sosiale arenaer.

Samfunnssikkerhet og beredskap

Det overordnede målet for norsk sikkerhetspolitikk er å sikre samfunnet mot anslag og angrep fra statlige og ikke-statlige aktører. Den tradisjonelle forståelsen av samfunnssikkerhet krever et velfungerende totalforsvar. Totalforsvar omfatter utnyttelse av militære og sivile ressurser for å opprettholde et organisert og funksjonsdyktig samfunn, beskytte befolkningen og ta vare på samfunnets verdier.

Samfunnssikkerhets- og beredskapsarbeidet omfatter mange områder, slik som transport, petroleumsvirksomhet, IT- og kommunikasjonsteknologi, matvaresikkerhet, objektsikring og informasjonsberedskap.

Samfunnet må ruste seg mot stadig nye utfordringer for samfunnssikkerheten som følger av den teknologiske utviklingen. Det må stilles krav til leverandører om robuste løsninger, og samfunnet må sørge for back-up-løsninger for den teknologiske infrastrukturen.

Ansvars-, likhets- og nærhetsprinsippet er retningsgivende for arbeidet med beredskap og krisehåndtering. Den som har et ansvar i en normal situasjon, har også ansvaret ved ekstraordinære hendelser. Den organisasjonen man opererer med til daglig, skal være mest mulig lik den man har under kriser. Kriser skal håndteres på lavest mulig nivå. Befolkningen må få informasjon og opplæring i sårbarhet, samfunnssikkerhet og beredskap.

Samfunnssikkerhetsbegrepet brukes bredt og dekker sikkerhet mot hele spekteret av utfordringer, fra begrensede hendelser, via større krisesituasjoner med omfattende fare for liv, helse, miljø og materielle verdier, til sikkerhetsutfordringer som truer nasjonens selvstendighet eller eksistens. Det må gjennomføres gode risiko- og sårbarhetsanalyser som skal legges til grunn for beredskapsplanlegging og forebyggende tiltak. KrF går inn for at det oppnevnes et nytt sårbarhetsutvalg som har fokus på helhetlig samfunnssikkerhet, men spesielt på kommunikasjon, kraftforsyning, telekommunikasjon og drikkevann.

Samfunnssikkerhet må vektlegges i all samfunnsplanlegging. Klimaendringene fører til mer ekstremvær og trolig til mer ras og flomskader. Dette må legges til grunn i alle planprosesser. Beredskapen knyttet til slike hendelser må styrkes.

KrF vil

- at informasjonsutveksling, koordinering og rolleforståelse innenfor totalforsvarskonseptet videreutvikles.
- videreutvikle samarbeid og samvirke for å sikre helhetlig og samordnet krisehåndtering på sentralt, regionalt og lokalt nivå.
- at det fortsatt legges til rette for deltakelse fra NGO-er og sivile bistandsmiljøer under relevante øvelser i Forsvaret og sivile kriseøvelser.

- 1 • styrke Sivilforsvarets rolle som statlig forsterkningsressurs og sikre
- 2 rammer for innkjøp av nødvendig materiell og verneutstyr for
- 3 mannskapene.
- 4 • gjennomgå lovgivningen med sikte på å legge til rette for at politiet kan få
- 5 rask og effektiv bistand fra Forsvaret i krisesituasjoner.
- 6 • styrke Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskaps (DSB) arbeid
- 7 med tilsyn, erfaringsutveksling og koordinering.
- 8 • ha internasjonalt samarbeid om samfunnssikkerhet og krisehåndtering
- 9 innenfor rammen av NATO, EU og FN.
- 10 • opprettholde tilfredsstillende nasjonal matvareproduksjon ut fra et
- 11 sikkerhetsperspektiv.
- 12 • samle den sivile delen av statens arbeid for sikkerhet mot ulykker,
- 13 naturkatastrofer, kriminalitet og ikke-militære angrep i ett departement.
- 14 • etablere et kompetansesenter for informasjonssikring, og styrke tilsynet
- 15 med samfunnets sikkerhet innen IKT (informasjons- og
- 16 kommunikasjonsteknologi).
- 17 • få til en bedre samordning av tilsyn for sikkerhet i luftfart, skipsfart og
- 18 transport på land.
- 19 • styrke sikkerheten innenfor petroleumsvirksomheten.
- 20 • bygge ut oljevernberedskapen langs hele kysten, og spesielt i Nord-Norge.
- 21 • etablere et koordineringsorgan for å styrke samordningen og øke
- 22 effektiviteten i EOS-tjenestene (etterretnings-, overvåkings- og
- 23 sikkerhetstjenestene).
- 24 • nedsette et nytt sårbarhetsutvalg.
- 25